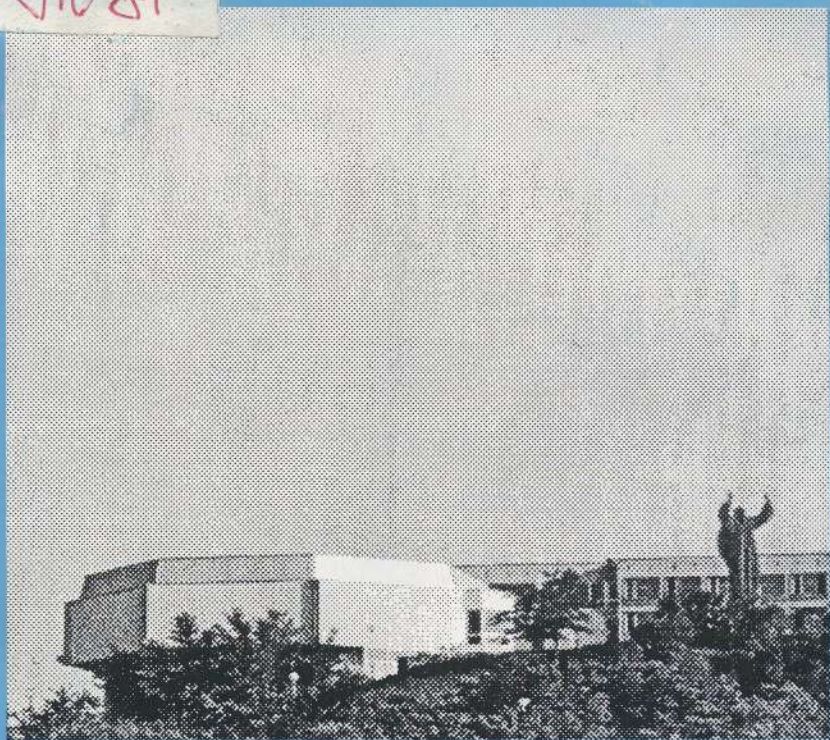

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

80
СТА 110
5/16/87

Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий"

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
ТОМ 28, КНИГА 2. ЕЗИКОЗНАНИЕ
1992

21 SEP 2004

12 JUL 2007

05 17 2009

11 02 2014

**ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
• СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ •**

СТА 115
11687

80

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. Русин Русинов /главен редактор/, доц. к.ф.н. Иван Харалампиев,
доц. к.ф.н. Паусий Христов, доц. к.ф.н. Вера Ченева,
доц. к.ф.н. Стефанка Стефанова, доц. к.ф.н. Марийка Димитрова /научен секретар/

650/1999
ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
гр. В. ТЪРНОВО Д

© Великотърновски университет
"Св. св. Кирил и Методий", 1992
с/о Jusautor, Sofia
ISSN 0204-6369

СЪДЪРЖАНИЕ

Ц е н к а И В А Н О В А. Българският книжовен език - компонент на една специфична езикова ситуация /За книжовноезиковата практика на българската народност в република Сърбия/	7
А н т о н Г Е Ц О В. Периодът в прозата и публицистиката на Васил Друмев	37
П а в е л Б О Р И С Е В И Ч. Към семантичното моделиране на простото изречение в немския език	65
М а р г а р и т а П А Л У К О В А. Размисли върху означаемото на лингвистичния знак според няколко труда на Гюстав Гийом	117
В л а д и м и р Х Ъ Н Т О В. К вопросу о месте праболгаризмов в синхронной словообразовательной системе /синхронных словообразовательных гнездах/ современного русского языка	135
П а и с и й Х Р И С Т О В. Синтактични проблеми на ритъма в българските преводи на френска поезия от XIX век /Юго, Бодлер, Верлен/	163

CONTENTS

Tsenka IVANOVA. The Bulgarian literary language - Component of One Specific Language Situation /literary language practice of the bulgarian nationality and the republic of Serbia /	7
Anton GETSOV. The Period in Fiction and Publicism in the works of Vasil Drumev	37
Pavel BORISSEVITCH. On Semantic Modelling of Sentences in German	65
Margarita PALUKOVA. Reflections on the signified and the signifier according to some works by Gustave Guillaume	117
Vladimir HUNTOV. On the problem of the place of the proto-Bulgarian elements in the Synchronic word-building system /the Synchronic word-building groups/ of the Modern Russian language	135
Paisi HRISTOV. Syntactical problems of the rhythm in the poetical translation	163

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 28, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1992

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VELIKO TIRNOVO

Tome 28, livre 2

FACULTÉ PHILOLOGIQUE

1992

БЪЛГАРСКИЯТ КНИЖОВЕН ЕЗИК — КОМПОНЕНТ
НА ЕДНА СПЕЦИФИЧНА ЕЗИКОВА СИТУАЦИЯ

/За книжовноезиковата практика
на българската народност в република Сърбия/

ЦЕНКА ИВАНОВА

THE BULGARIAN LITERARY LANGUAGE —
COMPONENT OF ONE SPECIFIC LANGUAGE SITUATION

/literary language practice of the bulgarian nationality
and the republic of Serbia/

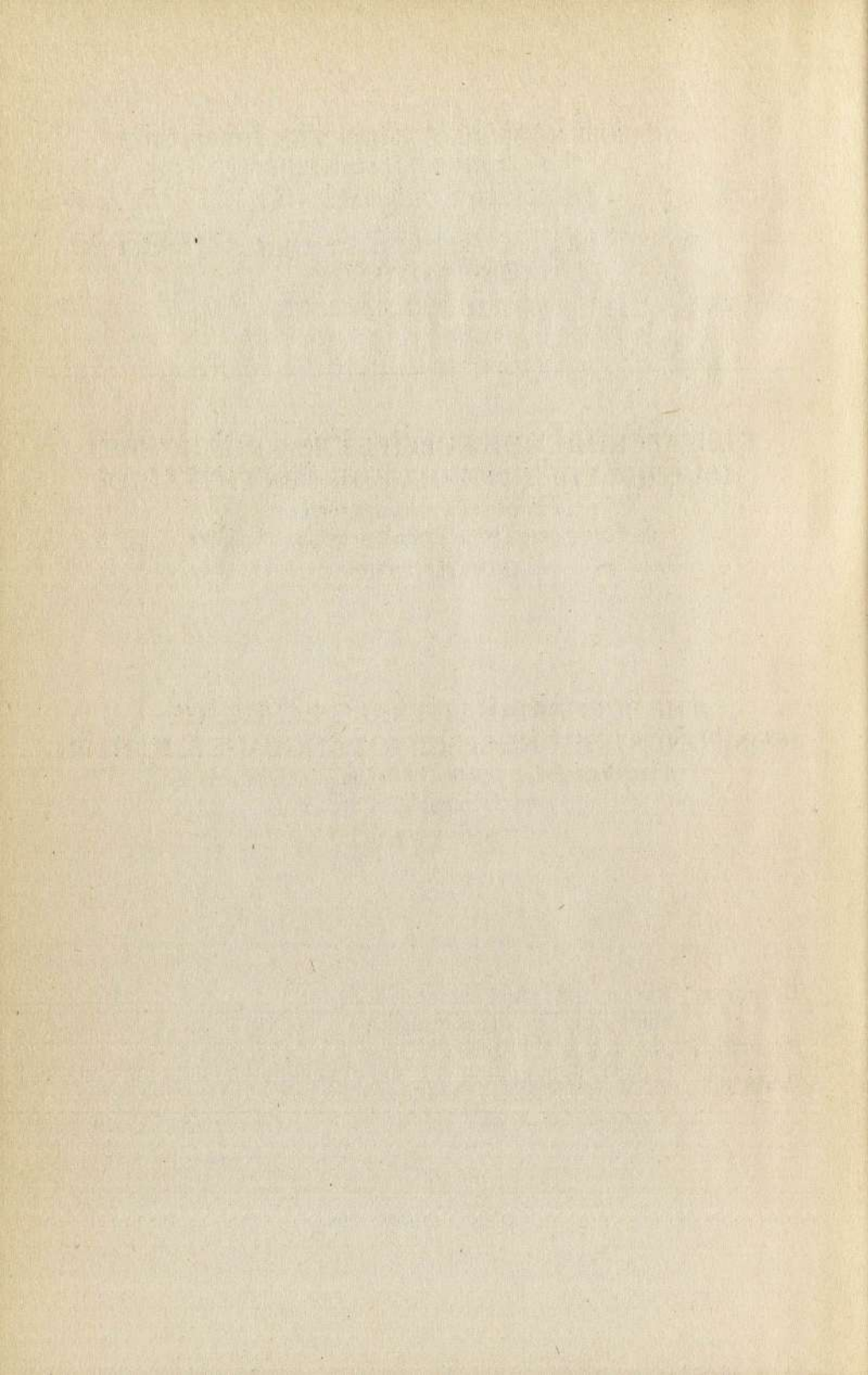
TSENKA IVANOVA

Представя: Катедра по старобългарски език,
общо и славянско езикознание

Рецензенти: доц. к. ф. н. Л. Селимски

Редактор: проф. Р. Русинов

Велико Търново, 1992

БЪЛГАРСКИЯТ КНИЖОВЕН ЕЗИК – КОМПОНЕНТ НА ЕДНА СПЕЦИФИЧНА ЕЗИКОВА СИТУАЦИЯ

/За книжовноезиковата практика на българската народност
в република Сърбия/

ЦЕНКА ИВАНОВА

1. Съвременните книжовни единици стоят най-близо до динамиката на обществените процеси в цялото им многообразие. Научните интереси, които се насочват към комуникациите на членовете на езиковия колектив и които разглеждат езика като специфичен индикатор на социалните процеси и на културната еволюция на съответното общество, са свързани със социолингвистичното направление. Изследванията са ориентирани към резултатите от цялостния комплекс условия, при които се формира езиковата общност, включително и резултатите от взаимодействията на цивилизации и култури /Звегинцев 1960, с. 68; Хержман 1963, с. 144; Розенцвейг 1972, с. 9; Виденов 1990, с. 10, с. 19/. В сравнение с времето, когато са формирани, днес съотношенията между книжовните езици са по-различни. Голяма част от тях функционират освен сред езиковото общество, с което исторически са свързани и чийто непосредствен продукт са, също и извън съответните политически граници. В такива случаи се установяват ситуации на паралелно или йерархизирано функциониране. Съвременната социолингвистика все по-често обръща внимание на подобен тип отношения между книжовните езици /Социальная лингвистика 1988/. За изходна база на техния анализ се приема описанието на езиковата ситуация.

2. При описание на езиковата ситуация като ключово се утвърждава понятието за социално-комуникативна система, т. е. съвкупността от използваните от даден колектив езикови системи и подсистеми /на книжовния език и диалектите в рамките на едноезичието и на различни езици, които си взаимодействат в условията на двуезичие или многоезичие/. От гледна точка на социолингвистиката езиковата ситуация е образуване с две измерения: хоризонтално, чиято основна характеристика е функционалното разпределение на социално-комуникативните системи — нейни компоненти и вертикално — йерархия на тези системи. Също така описанието на езиковата ситуация е ориентирано към два аспекта — обективен, основаващ се на анализа на самите социално-комуникативни системи и техните съот-

ношения, и субективен, основаващ се на ценностната ориентация на езиковите колективи към използването им. Същевременно се различават езикови ситуации, където си взаимодействат различни езици /екзогlossen ситуации/ или системите на един език /едногlossen езикови ситуации/ и функционално равностепенни и функционално неравностепенни системи /балансиранни и небалансирани ситуации/ /Социална лингвистика 1988, с. 37/.

Отсъствието на езикова хомогенност в границите на държавното обединение изисква диференциран подход при изследване на езиковата ситуация в случай, че един от езиците е йерархически водещ според функциите, които изпълнява. Необходимо е да се установят областите на приложение на съответните езикови образувания: в управлението, производството, търговията, училищното дело, науката, литературата, църквата и т. н., като се имат предвид условията на живот, ниво на развитие на социално-етническия колектив, демографски и селищни условия, форма на организация и управление на обществения живот и други /Гутшмид 1982, с. 91-92/.

Според някои автори този тип езикова ситуация трябва да се определи като комуникативна /Виденов 1990, с. 22/. Нейни компоненти са билингвизмът и диглосията. Билингвизмът /двуетичието/ е първата и конкретна проява на междуезиковите контакти, а съотношението между двете /възможни са и повече/ езикови системи може да бъде различно балансирано /Вайнрайх 1979, с. 30; Розенцвейг 1972, с. 10; Весели 1985, с. 12-15/. Като задължително се приема само условието, че използването на всеки един от езиковите кодове се осъществява в типична и строго определена ситуация на общуване. Опитът да се наложи и друг термин — "диглосия", също има свои привърженици. С него се означава употребата в един и същ езиков колектив на стандартната, нормираната книжовноезикова формация наред със субстандартни езикови формирания на един и същ език, призвани да обслужват конкретни ситуации и отношения /Розенцвейг 1972, с. 10; Филкова 1983, с. 46-47/.

Родният език* е носител на социализацията на личността в най-малката общност, обикновено семейството, а стандартният език /официалният държавен език/ отговаря най-добре на нуждите за общуване в обществото като цяло. По признака дистанция на съжителстващите езици се открояват два основни типа комбинации: при езици с общ или различен генетичен произход и при езици с общи или различни типологически характеристики. При висока степен на генетична близост между езиците говорещите по рож-

* В изложението не се прави коментар на термините "роден" и "майчин" език поради поставени други цели. Тук те се употребяват като синоними, въпреки че съществуват и други мнения.

дение един език могат доста бързо и без системно изучаване да овладеят и друг, който се говори в съответната среда или поне могат да го разбират. Съчетанието от близкородствени езици регистрира допълнителни специфични черти на билингвизма.

3. В българското езикознание все още е слабо проучена проблематиката за функционирането на българския език в екzogлосна езикова ситуация, т. е. в държавно обединение, в което живеят различни народности или националности /Първев, 1991, с. 7, с. 15-16/. Всеки от езиците, които се използват в екzogлосната езикова ситуация, предлага множество варианти — стандартизираната /или писмено-регионалната/ форма, диалекти, социолекти, местни говори и т. н., поради което изчерпателното ѝ описание представлява нелека задача.

Геополитическата структура на Балканите е една от най-сложните, с драматично връзани в паметта на населението минали и настоящи трагични исторически събития. Почти като правило нееднократното прекрояване на политическите граници оставя извън техните очертания езикови територии и население, естествено принадлежащи и самоопределящи се към съответния задграничен етнокултурен и езиков континуум. Така породените обстоятелства предопределят многообразни прояви на междуезикови контакти.

В повечето случаи в миналото и сега учените от балканските страни проявяват пренебрежение спрямо този тип отношения поради намесата на съображения, чужди на лингвистичната наука. Обяснението на тази балканска особеност се търси в дългото съжителство на народите в атмосферата на взаимно недоверие и национален антагонизъм. Все още е устойчива представата, че всяко признаване за каквото и да е историческо влияние, отнасящо се за даден хронологичен срез, е равнозначно на призната зависимост /Розенцвейг 1972, с. 6/.

Исторически погледнато, в сравнение с останалите балкански народи, българският е най-ощетен чрез откъснати територии и чрез многобройни преселвания отвъд пределите на етническите граници. В чуждоезикова среда заживяват свой живот български езикови микрообщества, които встъпват в контакти с останалото небългарско население и естествено настъпват ситуации на билингвизъм, в който българският език там, където се ползва, се оказва йерархически подчинен на официалния език в съответната държава. Освен нарушаването на книжовноезиковата полифункционалност се формират също естествените разнообразни взаимоотношения между книжовноезиковата система от "метрополията" и местните прилежащи ѝ говори. Изследванията на промените, които се наблюдават в писмената и говоримата практика на посочените регионални етнически общности биха допринесли за осветляване на проблемите за междуезиковите контакти изобщо и за контактите при ареална и/или генетическа близост, биха дали отговор и на важни теоре-

тични въпроси предимно от социолингвистичен характер, например в кои случаи и до каква степен е допустимо в подобни езикови ситуации навлизането на елементи от водещия книжовен език, в каква градация според своята проникваемост /или непроницаемост/ се подреждат отделните езикови равнища, какви други възможности за конституиране на книжовноезиковата норма са могли исторически да се реализират и подобни.

4. Последниците от езиковата ситуация, която е обект на настоящото проучване, несъмнено предизвикват научен интерес. Компонент на изследваната ситуация е и българският език поради наличието на българска народност със статут на малцинство в съседна Сърбия. Български източници сочат, че това население наброява около 62 хиляди души /Енциклопедия 1981, с. 666/. Според югославската статистика самоопределящите се като българи са около 23 хиляди /предаване на програма "Хоризонт" от 7 април 1992 г./ Те населяват като компактна маса главно четирите гранични общини: Димитровград /Цариброд/, Босилеград, Бабушница и Сурдулица. Някогашните западни български покрайнини са отцепени от българската територия и са присъединени към Сърбия по силата на Ньойския договор от 1919 г. Актът е следствие от политическата ситуация, създадена след изхода от Първата световна война. Българите получават статут на народност с произтичащи от това права според югославското законодателство след Втората световна война. Главното от тези права е обучение и разпространение на литература на роден език. Поради по-забавените темпове на икономически растеж в тези крайща част от населението на планинските райони напуска родните места и се преселва във вътрешността на страната. В последно време е налице демографски спад от миграционен тип в определени селища. За миграционните процеси свидетелстват някои обезлюдели училища или малкият брой ученици в смесени паралелки /вж. Училища без ученици. — в. Братство от 25 май 1990, с. 9/.

Официален държавен език в република Сърбия е сърбохърватският език /неговият източен или сръбски вариант/. В сравнение с другите доскоршни югославски републики, езиковата ситуация в Сърбия е най-усложнена поради наличието и на други малцинствени групи: унгарци, словаци, румънци, албанци, ритенци /Микеш 1984, с. 129/.

За отбелязване е фактът, че освен компактното българско население от западните покрайнини, в областта Банат има немногочислена група българи, установили се там много по-рано и свързани чрез предците си с познати от историята събития. След неуспеха на антитурското въстание в Западна България с център Чипровец /1688 г./ голяма част предимно от местното католическо население със запазено самосъзнание за потомствена принадлежност към павликяните напуска родния край и след митарства из Влашко се установява в Банат през първата половина на XVIII в. С подялбата на

областта Банат между Румъния и Югославия това българско население също се оказва разделено. В посочения район, който е на територията на автономна област Войводина, обитава сравнително малобройна етническа група българи, които населяват няколко селища: Иваново, Яша Томич, Дента, Конак, Скореновац, Ечка /Младенов 1989/. В резултат на смесените бракове и произтичащата езикова асимилация днес трудно може да се посочи броят на самоопределящите се като "българе-палчене", но те явно не надхвърлят 3000 души /Младенов 1989/.

С приемането на католическата религия това население, което още в родината си постига забележителни културни и просветни успехи, започва да си служи с латинската азбука и с т. нар. "илирийски" или "далматински" език /хърватски икавски с босненски черти, предназначен да служи на всички южни славяни-католици в черковната книжнина/. По-късно се формира регионална писмено-литературна езикова формация, с която българската диалектна основа е примесена с чужди елементи като следствие от многоезичния облик на областта Банат. Днес езикът и обичаите се съхраняват от по-старите поколения, а като цяло югославските банатски българи не поддържат активни контакти с българската народност от посочените четири общини в Източна Сърбия и в техните среди не се разпространяват печатни издания на съвременен български книжовен език.

В качеството си на майчин* българският език е основен за битовото общуване, в междуличностните контакти в населените места и в трудовите колективи, където българското население преобладава. За този вид общуване са характерни субстандартни езикови образувания или комбинации, приближаващи се до нормите на съвременния български книжовен език. Българският книжовен език е с все по-ограничена сфера на употреба в основното училище, в местния културен и обществен живот, в литературата, публицистиката, в емисии на радиото и телевизията. От широко застъпено образование на роден език след Втората световна война постепенно училищните дисциплини, които се преподават на български език, биват ограничени на брой. Всъщност местните езикови особености встъпват в специфични взаимодействия с българската книжовноезикова норма, особено в двата по-големи центъра — Димитровград и Босилеград. За средните и особено за най-младите поколения е типичен, най-общо казано, българо-сръбски

* Населението като етническо макрообщество се самоназовава 'шопи', а своя говор — 'шопски' /Тодорова 1987, с. 72/. Според приетата в българската диалектология класификация говорите от посочения район се определят като погранични /Бояджиев 1986, с. 20/.

билингвизъм. Част от младото поколение, особено тези, които са напуснали естествената диалектна среда, проявяват подчертан афинитет към официалния език в страната по обясними причини — стремеж за пълна социализация, за "внедряване" в професионалните среди, за получаване на желаното образование и квалификация и за заемане на съответно място в социалната йерархия. Сред младежите се откриват често пасивни билингви по отношение на българския език, т. е., които само разбират, но не го говорят. Според някои автори двуезичието на границата между близкородствени езици е мнимо /Хавранек 1972, с. 97/. Други пък обръщат внимание и на свързаната с този въпрос проблематика за границата изобщо между близкородствените езици /Славски 1956, с. 103-105; Белич 1963/.

Имайки предвид различния тип структура на българския и сърбохърватския език, в този случай бихме могли да говорим за специфична проява на двуезичие, което реално не обхваща всички възрастови групи от населението и би могло да се дефинира като частично по отношение на езиковия колектив /езиковото общество/. Решаващ фактор за активното ползване на сръбския език от българската народност е степента на социализация на отделната личност. За по-старите поколения, чиито бит и социална реализация са устойчиво свързани с местната среда, връзката с посочената книжовноезикова норма е в посока на пасивно възприемане. Следователно в интересувашата ни езикова ситуация според социалния статус на езиковите носители откриваме небалансирания тип във функционално отношение /Виденов 1990, с. 25/ и по престиж сърбохърватската и българската книжовноезикова формация не са равностойни.

5. От гледна точка на комплексния социолингвистичен подход спрямо подобен тип проблематика интерес представлява да се проследят резултатите от своеобразния "сблъсък" между двете близкородствени книжовноезикови системи в езиковата практика на онези представители на българската народност, които еднакво /или почти еднакво/ добре ги познават и ползват. Поставената задача изисква два подхода. При първия е необходимо да се установи в кои случаи автоматизираността на говорните навици в рамките на системата на родния език обуславя пренасянето на нейните черти върху чуждоезиковите структури, които тепърва предстои да бъдат овладени като автономно средство за изразяване на мисълта. Усвояването на втори език в по-късна възраст е силно зависимо от въздействието на майчиния език. Тази зависимост може да бъде в две посоки — с положителен ефект, ако отделни страни от двете езикови структури съвпадат, и с отрицателен ефект, ако структурите на майчиния език затормозяват овладяването на другия език и стават причина за съществени отклонения /интерференция/. При усвояването на език, генетически близък до майчиния, трябва задължително да се отчитат и двата вида въздействие /Весели 1985, с. 17/. За

интерференция се говори и в случаите, когато двете страни — участници в комуникативния акт се придържат към един езиков код, и добре съзнават това по време на изказването, но се проявяват елементи, които се отделят като "пренесени" или "засти" /Вайнрайх 1979, с. 31/.

Тази проблематика има важно методическо значение както за преподаването на сърбохърватския език на българи в посоченото езиково общество, така и за усвояването на българската книжовноезикова норма от членовете на същия колектив. В теоретичен план би подпомогнала осветляването на въпроса за проявите на контакти при близкородствени езици. За сърбите родният им език е с най-висок ранг в йерархията и изучаването на българския език е свързано само с определени професионални интереси.

В ситуациите на езикови контакти съществува тип интерференция, който не представя пряко пренасяне на езикови елементи. Същността му се разкрива най-добре при структурен анализ, където се приема, че в рамките на всеки език основните единици от плана на изразяването и от плана на съдържанието — фонемите и семантемите — се определят въз основа на опозиции с други фонемите и семантеми от същата езикова система /Вайнрайх 1979, с. 31/. Наблюдава се междуезиково отъждествяване според еднаквостта или подобие на фонемните облици на морфемни сегменти или дори на цели думи, което е често срещано при близкородствени езици. В плана на съдържание от друга страна се среща отъждествяване само на отделни негови участъци. Въпреки че теоретически основните единици на двата контактиращи езика не могат да бъдат адекватни, на практика физическите единици на звучене и единиците от семантичния план обикновено се смесват. За засилването на това смесване способствуват междуезиковите отъждествявания на двуезичните /Вайнрайх 1979, с. 32/. Някои автори определят подобни прояви при близкородствени езици като провокираща близост /Весели 1985, с. 38; Леонидова 1983, с. 180/ и ги дефинират като междуезикова омонимия и полисемия /Гольцекер 1975, с. 125/.

От гледна точка на носителите на българския език би било неточно да се определя като интерференция пренасянето на езикови черти ("явни" и "скрити") от сърбохърватската норма върху употребявания български книжовен език, функциониращ при специфични условия без системни и интензивни контакти на ползващите го с книжовния език в рамките на българската държава. В този случай по-подходящ е използваният от някои специалисти термин "езиков трансфер" /Петков 1978/. Посочените възможни прояви на езикови контакти не са типични за всяка екзогlossen езикова ситуация. В случая изследването на някои от тях е оправдано поради специфичното място, което заема българският книжовен език в рамките на сръбската езикова ситуация, но същевременно не е в "островно положение" в другата езикова среда, тъй като лингвогеографски е свързан с българската езикова те-

ритория.

6. Късното откъсване на западните покрайнини от България /1919 г./ по време, когато българската книжовноезикова норма е вече стабилизирана, предопределя следването на нейната по-нататъшна еволюция и от тази българска езикова общност в общи линии. За това са спомагали и периодите на по-свободни контакти между населението от двете страни на границата, които са поддържани и от здрави роднински връзки.

Книжовноезиковата практика на българската народност в Сърбия се съсредоточава около издателството "Братство" със седалище гр. Ниш. Лингвистичните наблюдения се базират на материали от публицистиката и художествената литература. Заглавията и приетите съкращения са поместени в края на изложението.

След Втората световна война се полага началото на информативно-издателска дейност на български език за българската народност в Югославия чрез първия печатен орган — вестник "Глас на българите в Югославия" /1949-1955/, който е натоварен и с характерни за времето идеологически задачи. В спомените /Братство 1989, с. 21/ на първите издатели и на ентузиастите от редиците на българската народност се сочат първоначалните трудности: липса на специалисти — редактори и словослагатели, които да знаят българския книжовен език, липса на български букви и други. /Първоначално вестник "Глас..." се е печатал в печатницата на вестник "Борба"/. Едва по-късно, с разрастването на тази дейност и съобразно политическата ситуация се осъществява внос на литература от България. От 1959 г. започва издаването на вестник "Братство", чиято основна задача е информиране за живота и активността в трудовите колективи, в местните общности, в общините, по-ограничено — за събития в републиката и света в съответствие с политическата линия на държавното ръководство. От 1965 г. започва и издателската дейност на български език. Първоначално издаваният детски вестник "Другарче" прераства в списание, което наред с идейно-възпитателните цели, които преследва, насърчава активно детското творчество — поезия и есеистика на роден език. През 1966 г. започва да се печата списание за наука, литература и обществени въпроси "Мост". Радиото и телевизията осъществяват предавания на български език. В актива на издателската дейност се числят и множество стихосбирки и книги с белетристични творби. Единствено издателство "Братство" дава възможност на младите таланти от български произход да се изявят на майчин език /в. Братство 1989, с. 6/.

Основните теми в литературното творчество на местните творци са почерпани от родния край и от лични преживявания. В тях присъстват битови и социални мотиви, фолклорни елементи и сюжети от партизанските борби. В повечето литературни произведения, които имат различна художествена стойност, границата присъства осезаемо — тя има свое въздейст-

вие върху живота, миогледа и поведението на хората. Въпреки че се твори на български език, това творчество претендира за самобитност, а чрез цялостната писмено-културна практика прозира тенденцията за разграничаване с основната българска среда отвъд границата. Основните причини за по-късните литературно-творчески и публицистични изяви на българската народност са две: родният език, който заема йерархически по-ниско стъпало спрямо водещия в комуникативната ситуация на държавата език и границата като пречка за осъществяване на естествено сътрудничество с българските творци /Николов 1989, с. IX/.

7. Въпреки посочената /т. 6/ същностна и дълбока връзка с книжовния български език още от неговото формиране, тенденцията към затвореност на българската народност по специфичен начин намира отражение и в писмената езикова практика. Безспорно нетипичните за българския книжовен език прояви в тази регионална разновидност са породени от вече посочения комплекс фактори и би трябвало да се третират като техни функции. При анализа е необходимо да се отчитат още особености на стила, жанра, личността и езиковата квалификация на автора на материала /произведението/ и други допълнителни условия. В резултат на натрупаните научни наблюдения е известно, че определени езикови единици се заемстват по-лесно от други, т. е. силите на сцепление в отделните езикови равнища са различни и те се отличават с различна степен на проницаемост. Тази констатация предопределя и установената йерархизация /скалиране/ на проницаемите езикови равнища /Хауген 1972, с. 372/.

7.1. Необходимо е да се направи и още едно уточнение — в съответствие с поставените цели не се включват отпечатаните произведения, в които по авторски съображения са използвани съзнателно тяснолокални езикови черти, главно за да се постигне определен художествено-експресивен ефект или достоверност на описанието. Често хумористичните страници на в. "Братство" са изпълнени с диалектни особености. За пример могат да послужат съзнателно търсени и отличаващи се от нормите на българския книжовен език фонетични, морфологични и лексикални диалектизми из цикъла шопски стихотворения на Марин Младенов, озаглавен "Разков" /1983/: *dedo, цвет, въздън* /'всеки ден'/, *мучник* /'мелничарски сандък'/, *вистан* /'фустан'/, *панаджур* /'панаир'/, *сърдня, търнак, улесния, вака* /'така'/, *кико цървива слива, кико негюбрена нива, картина оди Вранцию* и други.

7.2. Някои отклонения от българската книжовноезикова норма едва ли биха могли да се третират като проява на сръбско влияние, а се дължат по-скоро на диалекта поради недобро познаване на книжовния език и поради съвпадение или голяма близост със сръбските езикови особености.

7.2.1. С малки изключения почти всички фонетични отклонения се дължат на местните диалектни особености на българския език: *търба* /Я

219/, издръпваше, завърщайки се /ВФ 22/, завършваше /ВФ 32/, привършва /М 107, 13/, тесногърди /Бр II, 2/, дължен /М 107, 13/, ще бегат, ще верват /Я 56/, туната страна /'тъпата страна' /М 121, 4/. Поради историческата еволюция в двата езика се обособяват различия в рамките на една и съща категория, клас, форма или отделен вид употреба /Лашкова 1988/.

7.2.2. Морфологични отклонения от българската книжовноезикова норма поради влияние на местния говор:

— Характерното за населението от Западна България недобро овладяване на формите за минало свършено деятелно причастие проличава при неправилно съчетани компоненти на сложни минали времена /Лилов 1981, с. 9/: *беше ходел* /ВФ 23/, или се срещат колебания при употребата на глаголният вид, които могат да се констатират в рамките на контекста: *където и да отиваше след тази преживелица* /ВФ 23/; *а сега ще постъпваш както трябва* /М 121, 14/.

— Колебания в наставките на адективираните страдателни причастия или на наречията: *голяма обелета тояга* /Н 5/, *гледаха сплашето* /Н 64/.

— Не се отчитат изключенията, неподведени по продуктивното правило за образуване на множествено число в ж. р.: *овци - овце*, /ВФ 57/ или при едносрични съществителни имена от м. р.: *латиноамерикански танцове* /Д 524-525, 30/; *робове* /Д 524-525, 14/.

— Едновременно като подкрепа от местния говор и като "подтик" от сръбски може да се приеме актуалността на категорията *pluralia tantum* при съществителните имена: *от входните врата* /Д 527, 17/; *пред моите врата* /Д 525, 11/; *един кириджия с воловски кола, натоварена с памук* /Н, 5/.

— По-вече изтъкнати причини се срещат окончания за 1 л. ед. ч. и 1 л. мн. ч., които не съответстват на исторически установилите се окончания в съвременния български книжовен език. В българския език окончанието за 1 л. ед. ч. -м е ограничено само за глаголи от т. нар. III спрежение, докато в сърбохърватски то обхваща всички глаголи: *Твърдим, че Виданович и Златкович по време на войната изобщо не са се познавали...* /за 1 л. ед. ч. *твърдя*; Бр II, 10/; *да направиме една голяма детска забава* /Д 524-525, 6/; *ние мислиме, че бихме можали да постигнем* /Д 528129/; *не ни падаше на ум, че можем да залутам* /ВФ, 64/; *ние вече знаем* /М 121, 17/.

— В сравнително редки случаи се наблюдава неправилно членуване на съществителните имена от гледна точка на правилото в книжовния език: *на ученият словенец* /М 107, 6/; *в ръцете на тогавашният цензор* /М 107, 4/; *пиши както народа говори* /М 107, 7/.

7.2.3. В отделни случаи откриваме примери с недопустимо от гледна точка на съвременната българска книжовноезикова норма смесване на елементи от различни стилистични пластове: *едни се смеяли, други се*

смаяли, очаквайки майтапък /Д 527, 21/; Да, исках само да си направя майтап с вас /Д 524-525, 14/; Той е довтасал в геройско време, във време на бунтове, въстания... /отнася се за Вук Караджич, М 107, 18/.

8. От гледна точка на българския книжовен език в опозицията "домашно - чуждо" се открояват ограничен брой случаи на сръбски трансфер в звуковия строеж на думите: *поларизация* /Д 524-525, 13/; *египатските папируси* /Д 527, 25/; в *порцуланския чайник* /Д 527, 16/; *слани пуканки* /Д 527, 16/; *господжа* /Д 524-525, 12/.

8.1. В преводни и публицистични материали за разлика от художествената литература, се засилват проявите на граматичен трансфер:

— Подмяна на рода на съществителното име се среща рядко: *да осъществи своята замисъл* /ВФ, 89/; *дълбока размисъл* /Д 527, 24/; *най-хубавата от шестте варианти* /М 107, 17/; *говорната еволюция е достигнала степен на граматическо съвършенство* /М 107, 7/.

— Епизодични са случаите на употребено множествено число вместо съответстващите форми в единствено число или в бройна форма при имената в български език: *тази република върши усиленни подготовки за многопартийни избори* /Бр II, 1/; *на три километра от границата, няколко проекти* /М 121, 24/; *Децата... придобиваха нови съзнания и представи...* /Д 524-525, 31/; *жизнените опити и съзнанията* /М 121, 24/; *част от нашите кръгозори* /М 121, 24/; *неговите мирогледи* /М 121, 25/. Характерни са по-често срещани форми за мн. ч. на абстрактни съществителни имена.

— Въпреки че се предава с да-конструкция, основната форма на глагола по облик се доближава повече до сръбския инфинитив: *... и самата конструкция бе по смелостта и оригиналността си достатъчна да изненади* /от сх 'изненадати'; Д 524-525, 12/, или употребените да-конструкции се разминават със съответната българска книжовноезикова форма: *да пресъздада* /М 121, 28/; *да създада* /М 121, 29/.

— При неактуалност на субекта на действието в сърбохърватски и български е допустимо обобщаване на глаголната форма като третолична на безличен глагол. Подобна "деагентизация", която произтича от обобщаването на агенса, може да се перефразираща чрез също обобщено 2 л. ед. ч.: сх *До тога места се тешко стиже* и *До тог места тешко стижеш* /Савремени српскохърватски језик 1989, с. 237/. Но в някои специфични изречения и структури с подчертано модално значение в сърбохърватски инфинитивната форма е натоварена със специална функция /Лашкова 1985, с. 100/. По този начин би могло да се обясни пренасянето в аналогови на инфинитива конструкции на безлични екзистенциални глаголи: *Интересуваме се как може да се бъде най-добър между най-добрите* /Д 527, 4/; *И за да се работи с тях, трябва да се има голяма обич, сърче* /Д 527, 5/.

— Употребата на възвратни глаголи /или тяхното отсъствие/ в разрез с нормите на българския език се дължи на някои различия между двата езика по отношение на инвентара на отделните залогови подгрупи /Лашкова 1985, с. 100/: *Мраз запознал художника Хегедушич... /бълг. се запознал с; Д. 527, 24/; ... нова Европа трябва да обосновава върху ново равновесие на интересите /Бр II, 3/; пашата се бързаше /по аналогия на сх журити се; ВФ, 31/; село, което се граничи с /ВФ, 32/.*

— Поради липсата на сръбски съответници на български преходни и непреходни глаголи, образувани с частицата *си*, наблюдаваме пренасяне в българския текст на сръбски форми със *се*: *Бойчо се послужил с хитрина /ВФ, 32/; много другарки, с които се играехме /Д 525, 26/; да се седнем ъ него /ВФ, 57/; Тези корени без малко се граничат с къснокириловското време /М 107, 6/.*

— От гледна точка на словоредата като сръбско влияние отчитаме задпоставеността на служебните глаголни форми в съставното именно сказуемо: *След обстояйни разисквания по въпроса, приети са няколко заключения /Бр II, 4/ или във формите на перфекта: Съставителят... включил е в антологичния си избор... /М 121, 41/.*

— Обикновено в преводни материали се среща деепричастие в случай, когато то не се употребява в българския език. Семантичните принципи, според които се стига до връзка между изреченския предикат и тази глаголна форма търпят промени и не са еднакви във всички езици, дори се различават в отделните етапи от развитието на един език /Ивич 1983, с. 157-158/: *Не чакайки югославски решения, Сърбия пристъпи към конституционни промени /Бр II, 3/; Момчетата сложиха птичката пред краката на Юлия, покорно, не решавайки се да погледнат /Д 524-525, 13/; Не задълбочавайки се в други показатели... /М 121, 65/.*

— По сръбски модел се появяват отклонения от българската норма под формата на нарушаване на семантичната връзка и съчетаемостта в предложни конструкции чрез подмяна или изпускане на предлози, което в определени случаи се дължи и на различната рекция на глаголите: *имам при ръка /Н, 208/; по всяка цена /ВФ, 89/; младеж от двадесет години /ВФ, 48/; в името на работниците от тази организация /в случая от името на — Бр II, 5/; пада му в очи /М 121, 13/; на кой начин /Бр I, 8/; на който и да било начин /М 121, 13/; мисля на онази дистанция /М 121, 29/; своите планове на стопанска реформа /Бр II, 3/; трудно се привикваха на новата квартира /Н 219/; на часовете внимавам /Д 525, 24/; произведения от особена литературна стойност /М 107, 11/; С тежки сърца се разделяме от прекрасната картина /ВФ, 47/; имаше към трийсет години /ВФ, 58/; напил се изморен вода /ВФ, 45/.*

— Често срещана е и частицата *па*, която е типична както за западнобългарския ареал, така и за сърбохърватския език: *Тогавя излиза третата му, па втората, па първата книга с епични народни песни* [М 107, 16]; *па ще видим* [М 121, 5]; *Па един път това вече написах* [М 121, 15].

9. Изключително трудно е изчерпателното описание на проникването на сърбизми /сърбохърватизми/ в лексиката. Свообразието на всяка култура се свързва и с облика на езика. Тази особеност се установява само при съпоставката между езиците. Разликите са най-отчетливи при лексиката и фразеологизмите, тъй като те в качеството си на номинативни езикови средства са най-пряко свързани с външноезиковата реалност [Общее языкознание 1983, с. 48-49]. Количеството на небългарските думи зависи например от възрастта и образователния ценз на ползващия книжовния език /по-старото поколение допуска по-малко отклонения в полза на сръбските думи, а повечето в посока към диалектните/, дали писаната реч е плод на индивидуален творчески акт или е превод /във втория случай рязко се увеличават отклоненията, които обхващат и синтактичното равнище/, от стилистични особености на текста и съответната лексика /при абстрактната лексика поради недотам безпрепятствените и интензивни контакти с естествената българска езикова среда попълненията и словообразователните модели идват от другата езикова система/. Практиката подобен вид изследвания да се придружават и от статистически обобщения е трудно приложима, тъй като освен посочената обща характеристика на езиковата ситуация /т. 2 и 3/ за това езиково равнище са релевантни редица фактори с различна динамика на въздействие.

9.1. Особено внимание от социолингвистична гледна точка заслужава онази нетипична за книжовноезиковата формация на родния език лексика, която по необходимост произтича от езиковата ситуация и "се внедрява", за да отрази характерни за обществено-политическия, икономическия, културния и просветен живот понятия и названия. Според спецификата на жанра най-голям е броят на подобен вид лексикални прониквания в публицистиката, а в ограничени случаи и според тематиката на повествуването — в художествената литература. Тази лексика обикновено е елемент от устойчиви по своя характер словосъчетания и в теорията на превода се означава като безеквивалентна [Общее языкознание 1983, с. 49]. Примери: *председател на Скупщината на Сърбия* [Бр I, 1]; *подпредседател на Председателството на СФРЮ* [Бр I, 9]; *всенародна отбрана и обществена самозащита* [като сектор в структурата на управление; Бр I, 10]; *социалистическо самоуправление* [като политическа линия; Бр I, 22]; *съюзен секретар на външните работи* [Бр II, 2]; *председател на републиканския отбор на СУБНОР* [Бр II, 2]; *Съюза на извидниците*;

Движението на гораните; Народната техника; фериалния съюз /Д 524-525, 7/; *магистърски труд* /Бр I, 23/; *първо, второ полугодие* /'учебен срок', Д 526, 3/.

Някои от тези названия се пренасят непроменени, други се предават чрез съответни български еквиваленти, но като понятия и отношения са непознати за обществения живот в българската държава. Част от тях са в процес на отмиране и в самата Сърбия поради настъпили политически обрати. Отговорът на въпроса приемливо ли е подобно нарушаване на установеното лексикално равновесие в даден език би трябвало да бъде положителен от гледна точка на социолингвистичните възгледи /Социална лингвистика 1988, с. 80-82, с. 97/.

9.2. В местната писмена практика на български език са проникнали характерните в по-голяма степен за сърбохърватския книжовен език в сравнение с българския чужди по произход думи, главно обществено-политическа интернационална лексика. Откриваме я по-често в публицистични и специализирани материали, докато в другите издания почти отсъства: *Гражданите на Сърбия са револтирани от тази дейност* /Бр II, 1/; *държавата не може да бъде лишена от компетенциите си в макроикономическата регулатива* /Бр II, 1/; *бяха утвърдени проектамандмани в конституцията* /Бр II, 2/; *кризата не можеше да получи сегашните си димензии* /Бр II, 2/; *румънският народ почти плебисцитно се изрази* /Бр II, 2/; *веднага са евидентирани трима души за приемане* /Бр II, 4/; *от какво са револтирани работещите в стопанството?* /Бр II, 5/; *креативност на човешкия дух* /Бр II, 8/; *със сюжесивния си поглед ме предизвика на разговор* /Д 525, 11/; *За отбелязване е и това, че цената ще се партиципира с 50,00 динара – аконтация* /Д 527, 7/; *Ученикът комуницира с него с помощта на безжичен телефон* /Д 527, 9/; *Гьоте бил импресиониран с естетическата стойност на някои наши народни песни* /М 107, 25/; *било кой амбиент* /М 121, 26/; *исторически репризи, които е афирмирало едно земетресно време* /М 121, 31/.

Силата и мащабите на въздействие на печатното слово в днешно време са безспорни. Наред с непосредствените си задачи т. нар. средства за масова информация възпитават в езиков вкус и езикови предпочитания съответното езиково общество. Много по-голяма свобода за навлизането на чужди езикови лексикални елементи, която предоставя сърбохърватският език, дава основание за типологическа съпоставка на нашите два езика по този показател. Тогава някои оценки за обезбългаряването на езика ни биха могли да се характеризират като крайни с уговорката, че разширяването на комуникациите трябва да търси балансирано езиково отражение.

9.3. Изискванията на променящите се обществени отношения за адекватен езиков инструментариум се сблъскват в определени случаи с

трудни за решаване задачи. Като език с най-висок ранг в езиковата ситуация сърбохърватският се оказва източник за задоволяване на тези потребности. В изследването се обособява неголяма група лексикални единици /глаголи, прилагателни и съществителни имена/, които са типично сръбски, но някои от тях са флективно побългарени или са пренесени чрез принципа на калкирането. Този тип сръбски пренос изпъква отчетливо в рамките на изречението, където стилистичният контраст с останалите изреченски компоненти е особено силен или синтактичното цяло е смислово неприемливо за българския език. Характерно е, че не във всички случаи се установява еднозначен български семантичен еквивалент: *оспособяване на собствените индустриални мощности* /Бр II, 3/; *ново съвременно училище, което ще ви оспособява равноправно със света да живеете и да работите* /Бр II, 3/ — от сх *оспособити* = бълг. 'повишавам, давам квалификация, ефективност; давам възможност'; *одоляваха само младите* /ВФ 51/ — сх *одолевати* = бълг. 'устоявам, давам отпор'; *благонаклонни са му били обстоятелствата* /М 107, 16/ — сх *благонаклон* = бълг. 'благоприятен'; *очигледно* /М 121, 19/ — бълг. 'очевидно'; *нашата психа* /М 107, 3/ = бълг. 'психика'; *документът развlastява всички* /Бр II, 4/ = 'отнема досегашната власт'; *подкрепа получиха основните накоси на преустройството* /Бр II, 5/ = бълг. 'основни предначертания'; *неговите пратеници вече са зачленили в партията му 30 лица* /Бр II, 5/ = 'приели за членове'; *Не практикувам рязка любопитност* /Бр I, 26/ = 'не проявявам рязко любопитство'; *успивам нейната будност* /Д 524-525, 12/.

Срещат се и устойчиви словосъчетания с характерно заместване само на един от компонентите със сръбска дума или неин български еквивалент, поради което съставът им не съответства точно на българското съчетание, но като цяло значенията съвпадат: за *воля на истината* /'в интереса на' — М 107, 10/; *това му тръгнало от ръка* /М 107, 17/; *Моника беше чудо от дете* /='дете-чудо'; Д 527, 29/; *пада му в очи* /М 121, 13/.

9.4. В останалите случаи не бихме могли да говорим за чисти лексикални сърбизми или сръбски модели — по-скоро те са словообразователно различни от българските форми при наличието на еднакъв общ инвентар. Думата се възприема от неповлияния носител на българския език като сърбизъм не защото тя не би могла спокойно да принадлежи и на българския език откъм корен и неговото значение /включително и приетите в езика чужди по произход думи/ и откъм префикса или суфикса, взети поотделно, а защото като комбинация съчетанието е неприсъщо за единия, а се е установило в другия език. Тази проблематика изисква по-задълбочени изследвания и резултатите биха били от полза особено за историка на книжовния език: чрез анализ на съществуващия езиков потенциал да се отговори достатъчно аргументирано на въпроса кои все пак са подтиците за реализи-

рането на едни и за "пренебрегването" на други възможности. Когато в ситуация на езикови контакти единият език е в субординация, той по някои мнения е активната, избиращата страна в процеса и приема от езика с по-висок ранг изразни средства съобразно непосредствено породената необходимост [Хавранек 1972, с. 107]. Практически крайният резултат — заемането, се базира на билингвизъм, който може да бъде изразен в по-силна или в по-слаба степен. Когато говорим обаче за отражение на този процес във взаимодействащите си книжовноезикови системи, количествените параметри на двуезичието могат да се ограничат и до отделни лица, които проявяват съответни предпочитания, породени различно от фактори със субективен и обективен характер. Налага се заключението, че във всеки хронологически срез и ареал книжовноезиковата практика с подвластна на породените от конкретната езикова ситуация условия.

В примерите за сръбска по тип префиксално-коренна съчетаемост при глаголите представката е характерна за сръбския език, а коренът съвпада с българския по гласеж и значение и има семантичен еквивалент: *вместо да превземе мерки* [ВФ 16]; *не/преценимо богатство* [Бр II, 5]; *да се продълбочи подхода* [М 121, 65]; *животът... залъгва и успива* [М 121, 26]; *със своя монотонен шум успиваше изморената околност* [ВФ 71]; *Сервитьорите се стараяха всички да бъдат услужени навреме* [Бр II, 8]; *как те обрадва* [Я, 108]; *тези закачки трудно поднасяше* [ВФ 52]; *да всаждаш знания* [Д 527, 5]; *вкопавам царица за надница* [М 107, 17]. Двата последни примера показват подвеждане по исторически развила се закономерност, в резултат на която на сърбохърватския предлог [представка у съответства невокализирано българско в /срв. сх. *укопати*/ *укопавати* = бълг. 'закопавам, заривам' и сх *усадити* /*усађивати* = бълг. 'насаждам, втъпявам'].

Коренно-суфиксалната съчетаемост е повече застъпена, като проява на сърбохърватски трансфер най-много се отчита при прилагателните имена: *състезателски дух* [Д 527, 4]; *компютърски кабинет* [Д 527, 6]; *демократски социализъм* [Бр II, 2]; *членска морфема* [М 107, 35]; *законодателска власт, неговият курс е реформски* [Бр II, 2]; *графически символи* [М 107, 7]; *гигантно животно* [Н 44]; *прозно творчество* [Н, IV]; *структурално преустройство* [Бр II, 3]; *хуманистични науки* [М 107, 6]; *кириличното писмо* [М 107, 5]; *специалистическа подготовка* [М 121, 78].

Необходима е обаче уговорката, че някои примери трудно могат да се квалифицират като изцяло повлияни от сръбските образци. Възможно е да са резултат от индивидуален "творчески" акт. Някои от посочените прилагателни имена са познати в този облик и в българския език, но не се съчетават точно с тези имена. Пример: *хуманистични възгледи*, но *хуманитарни науки* или *оправдано съмнение*, но *оправдателно дело*, не и обратното.

От втория тип словообразователна съчетаемост по-рядко се срещат

съществителни имена: *консервативци* [М 107, 26]; *архивно наследство* [М 107, 46]; *интересование* [Д 527, 17]; *насилствие* [Д 526, 24]; *любопитност* [Бр I, 26]; *селският пощар* [Н, 219]; *самонадеяние* [М 121, 15]; *неговата развойност* [М 121, 5]. В някои случаи се стига до съществени смислови противоречия поради нарушени словообразователни и смислови връзки между думите: *писарска практика* /= 'писмена практика', М 107, 11; *съществуваха са и някакви писарски навици*; *писана традиция* [М 107, 11]; *разпитване* вместо *разпит* [М 121, 16].

9.5. В проблематиката на междуезиковите контакти се разглеждат и проявите на така наречените междуезикова омонимия и полисемия. Като част от заетата лексика, която в процеса на адаптация към лексико-семантичната система на езика-реципиент може да придобие значения, отличаващи се от семантиката на думата прототип, могат да се срещнат омоними и от "далечни", т. е. генетически отдалечени езици. Техният брой нараства значително в близкородствени /в случая славянските/ езици при изконно славянски думи, които в дългия си исторически живот развиват различни, дори коренно противоположни и неочаквани значения, когато е налице материална /звукова/ тъждественост. Сравни напр. чеш. *čerstvý* /= 'пресен'/ *chleb* и рус. *чёрствый* /= 'твърд'/ *хлеб* или пол. *zapomni* /= 'забравяй'/ и рус. *запомни* /= 'не забравяй'/ [Гольцекер 1975, с. 125; Весели 1985, с. 17]. Въпреки сравнително малкото на брой изследвания по въпроса се налага становището, че колкото по-близки генетически са езиците, толкова по-често се срещат омонимни и полисемни думи [Бояджиев 1986^a, с. 49].

Докато фонетичните и морфологичните разлики при родствени езици се проявяват достатъчно отчетливо, то някои лексикални и особено семантичните разлики са твърде скрити [Державина 1987, с. 106]. За "скрити" разлики при близкородствени езици обикновено се говори в два случая:

— когато с една дума се означават различни реални и тя се пренася без да се отчете различното ѝ значение в езика-реципиент;

— когато многозначна прототипна дума се пренесе в езика-реципиент със значение извън общия семантичен отрязък за двата езика [Димитрова 1985, 10-15].

Допусканите фактически грешки при преводи от и на близкородствени езици дават основание да се твърди, че това е особен проблем както от областта на теоретичното езикознание, така и в периметъра на приложната лингвистика [Гольцекер 1975, с. 125; Чукалов 1960, с. 109]. Според някои автори "поради все още нерешените напълно теоретични проблеми в лексикографската практика много често възникват колебания при определяне на омонимите и на семантичния обем на многозначните думи" [Бояджиев 1986^a, с. 74-75].

Проявите на т. нар. междуезикова полисемия са вероятно най-сложната

страна на изследваната проблематика поради трудностите да се установи дали съществува пълно семантично покритие при превода или са застъпени само отделни участъци от плана на съдържанието. Следователно независимо от употребата на един и същ термин — "полисемия", явлението е различно в рамките на един език и в случаите на междуезикови контакти, схващани в най-широкия смисъл. Във втория случай водещ е винаги езикът-реципиент.

Полисемията и омонимията са в тясна връзка. Омонимите могат да произтичат от полисемни думи. Това става в случаи, когато вторичните или следващите значения се отдалечават от първичното значение, когато значенията се развиват в различни направления и се оказват несъвместими в една звукова форма /Бояджиев 1986^a, с. 76/. Възможно е чрез етимологичен анализ да се установят загубените асоциативни връзки и избледнялата мотивация за възникване на определената дума. Критериите за разграничаване на случаите, когато една многозначна дума се разделя на омоними са сложни, тъй като често се сочи и семантиката на думи от предходни епохи. Но когато явлението се разглежда извън системата на един език и особено когато става въпрос за близкородствени езици, едва ли бихме могли с категоричност да твърдим, че всички омоними, които откриваме, са резултат единствено от разпаднала се полисемия.

В това изложение се отчитат само проявите на междуезикова омонимия и полисемия между съвременните българска и сръбска книжовноезикови системи въз основа на ексцерпирания материал и в съответствие с поставената цел — да се охарактеризират разнообразните прояви на сръбски езиков трансфер върху българската книжовноезикова практика в конкретната езикова ситуация. Поради това не се прибегва до етимологичен анализ, не се търсят омонимни двойки в опозицията 'диалектно — книжовно' в случаите, когато западнобългарски диалектни думи съвпадат по значение със сръбските. Цялостното осветляване на въпроса изисква по-задълбочени проучвания и привличането на още доказателства.

9.5.1. Примери за сръбско-българска омонимия се срещат както в преводни, така и в авторски материали. Те са сигурен показател за степента на "проникване" един в друг на двата езика. За някои автори този тип омонимия е реален единствено при наличие на двуезичие и преди всичко при изучаване и практикуване на близкородствен език /Леонидова 1983, с. 174/. Отделното, случайно съвпадение на думи по звучене и с различно значение все още не дава основание да се твърди за омонимични двойки. Поради това единствено в рамките на контекста бихме могли да установим реалната проява: *единствена, демократична, модерна и ефикасна държава* /Бр II, 4/; *данъчната политика ще бъде единствена* /Бр II, 4/; *да се тръгне към единствен езиков израз* /М 107, 3/ — от сх *јединствен* = бълг. *единен*; *пасивни членове на СК, които не са се бавели с политика* /от сх *бавити се*

= бълг. *занимавам се*, К, 2/; *явно да каже мнението си* /сх *явно* = бълг. *публично*; Бр II, 10/; *ролята на вестника в околията, относно в общината* /от сх *односно* = бълг. *съответно*; Бр I, 6/; *в неговата сладкарница не бяха изтъкнати цени* /от сх *истакнути* = бълг. *в случая посочени*; Д 527, 16/; *колкото гласове, толкова букви* /от сх. *глас* = бълг. *звук*; М 107, 8/; *изпълниха хумористични точки* /от сх *точка* = бълг. *номер в артистична програма*; Бр II, 8/; *станало онова, което е и природно* /от сх *природно* = бълг. *в случая естествено*; М 107, 6/; *постоянно се опитва да го придобие за себе си* /= бълг. *да спечели*; М 107, 17/; *прекален революционер* /от сх *прекалители* = бълг. *каля, закаля*; Бр I/, *всички да бъдат услужени навреме* /от сх *услужити* = бълг. *в случая обслужени*; Бр I, 8/; *извънредно сътрудничество* /от сх *ванредно* = бълг. *изключително*; Бр II, 3/; *система, която не може да бъде конкурентна в света и успешна* /= бълг. *в случая да има успех*; Бр II, 3/; *идейно-политически определени командири, войници...* /= бълг. *ориентирани, в сх определити се със зчч 'да избира', 'да се ориентирам'*; Бр II, 3/; *ще се определят за тази професия* /Д 527, 5/; *напуска се употребата на фонемата x* /= бълг. *изоставя се*; М 107, 8/; *на народния език да даде белег на книжовен* /= бълг. *облик*; М 107, 6/; *бистрите деца* /= бълг. *будните, умните*; Д 528, 6/; *придружавайки се* /= бълг. *присъединявайки се*; ВФ, 23/; *завършил 1833 г.* /= бълг. *починал, умрял*; ВФ, 44/; *Дамир също така се изтъква и в извънучилищните дейности* /от сх *истакнути се/ истицати се* = бълг. *изтъквам, изявявам се*; Д 525, 24/; *известни заглавия личат на теоретически учебник* /от сх *личити* = бълг. *приличам* /М 121, 78/; *изведнъж се навежда разказването на К. Костич* /от сх *наводити* = бълг. *в случая привеждам, цитирам*; М 121, 81/; *някаой настоява да напише повече* /от сх *настојати* = бълг. *старая се, грижа се*; М 121, 17/.

Като омоними могат да се разгледат и част от онези думи, които вече бяха посочени като продукт на специфична префиксално-коренна и коренно-суфиксална съчетаемост /вж. т. 9.4./: *да превземе мерки, /не/преценимо богатство, тези закачки трудно поднасяше, разпитване* вм. *разпит, обвинен* вм. *обвиняем* и под.

9.5.2. Проявите на междуезикова полисемия могат да се установят в рамките на определен контекст и поради това е трудно да се правят обобщаващи изводи за периметъра на семантично покритие при отделните семанти. Тук се посочват само регистрираните случаи на това явление поради затруднения в тяхното диференциране: *търсеше да му донасят /сх тражити*, но в случая бълг. еквивалент е *искаше, настояваше*; ВФ, 23/; *търси се продължаване на срока за записване* /= бълг. *настоява се за*; Бр II, 2/; *Важно е ти да напишеш това, което ние търсим от тебе* /М 121, 15/; *търсех да ми напишеш всичко* /М 121, 18/; *търсеха от хората да се определят* /М 121, 18/; *срещите на другаруване на деца и преподаватели*

/от сх дружити /се/ = бълг. *дружа, другарувам*, но съответното съществително име е *приятелство, общуване*; Д 528, 4/; *за нас тук е значително решението щокавското наречие да се приеме като литературно* /от сх значајан = бълг. *важен, забележителен*; М 107, 12/; *Мечтата ми – как партизаните бягат през телената ограда – "пренесох" на хартия* /от сх машта = бълг. *въображение, фантазия, мечта*; Д 528, 7/; *дори не сте ни съзнателни* /Д 527, 17/; *Копитар бил съзнателен за своите стойности* /М 107, 4/; *за това били съзнателни последователите на Вуковото дело* /М 107, 6/; – от сх свестан = бълг. *свестен, съзнателен*, но сх бити свестан = бълг. *съзнавам*; *В Босна и Херцеговина от по-рано господствували отделни обстоятелства* /от сх посебан = бълг. *особен, специален; отделен, самостоятелен*; М 107, 13/; *стреляйки, тя изхарчи всичките куршуми* /от сх потрошити = бълг. *похарча; изразходя; изхабя*; Д 527, 18/; *за нашите народни епични песни Гьоте не имал достатъчно разбирателство* /от сх разумевање = бълг. *разбиране*, но бълг. *разбирателство* = сх *слога, узајамно разумевање*; М 107, 25/; *повечето от изпитваните жени* /от сх испитивати = бълг. *изпитвам, разследвам*, в случая – *изследвам*; М 121, 64/; *онова, което съчинява вашия свят* /от сх сачињавати = бълг. *съчинявам*, в случая – *съставям*; М 121, 24/.

Прави впечатление, че този тип сръбски езиков трансфер върху изследваните текстове се засилва при преводни материали. Основните причини за това едва ли биха могли да бъдат обяснени единствено със слабо познаване на богатата лексикална синонимика на българския език, но трябва да се търсят и психолингвистични предпоставки.

10. В сравнение с лексико-семантичните отклонения от съвременния български книжовен език, на синтактично равнище те са по-малобройни. Разликите в словоредата на двата езика най-общо се дължат на принадлежността им към различни структурно-езикови типове /синтетичен и аналитичен/. В сръбския словоред се наблюдава по-голяма свобода поради запазеното славянско склонение, съхраняването на родовите разлики в множествено число и други /Лашкова 1985, с. 152/. От примерите със сложен и тромав словоред прозира нетипичен за българския език изказ, който напомня за падежни отношения: *Общо за този период организацията на СК в Босилеградска община своите редове е омасовила със 17 нови членове* /Бр II, 4/; *Заетите в издателство "Братство"... своята важна обществено-политическа задача успешно изпълняват* /Бр I, 5/; *Двата големи система се намират в твърде незавидно положение, но дъх на по-лесно дишане се чувства вече този месец* /Бр II, 5/; *Воиник-граничар, това и самата дума казва, военната си повинност, отбива на границата* /Д 524-525, 9/; *Той като изключителен музикален талант, за само три месеца, откакто посещава часове на Консерватория във Виена, успял да научи една от*

най-трудните Бахови творби: партитурата номер три /Д 527, 12/; *но това не било онова, което търсил изследователят на Вуковите интересования* /М 107, 10/; *Душата на народа чрез обичаите той показал на света* /М 107, 20/.

Висока честота отбелязва т. нар. рамкова конструкция на глаголните форми в перфект /минало неопределено време/. Енклитиките /спомогателните глаголни форми/ се подчиняват на определени правила и обикновено се стремят към начална позиция в изречението и често се присъединяват към първата пълнозначна дума /Лашкова 1985, с. 155/: *активен е член в музикалната секция* /Д 525, 24/; *ти си паметна станала* /Н 138/; *той е сам извоювал тези битки* /М 107, 11/; *Известно е, че и русите са се много интересирали за сръбската народна поезия* /М 107, 26/; *която е в ръкописа останала* /М 107, 19/; *явна е тайна, че всички момчета от класа ѝ слагат на разположение своите пари, ум и сила* /Д 524-525, 12/; *кажи-речи той е сам извоювал всички тези битки* /М 107, 11/; *Да е Мушицки познавал истинската стойност на нашите народни песни...* /М 107, 25/; *и че ви е често премълчавала* /М 121, 27/.

11. В българския научен и научнопопулярен стил основно е т. нар. сегашно историческо време. В сръбски, "когато се налага да се означат по-общи действия, без да се посочва дали съществува лична осведоменост за тях, се използват формите на перфект" /Лашкова 1985, с. 124/. Това време е употребено от преводача на научната статия "Вук Караджич — реформатор на сърбохърватския език" в сп. "Мост" № 107.

12. Накрая ще посочим и отклонения от българските правописни норми, които следват установени правописни правила в сърбохърватски: *Общо е правило, че подаръкът е — внимание* /Д 524-525, 29/; *които редовно са го провъзгласявали за — най-добър между тях* /Д 526, 29/; *оня който иска, това което, онези които* — без запетая пред относителното местоимение.

Пренасянето на нов ред може да остави отделен буквен знак на стария ред: *о-нези, а-ко, и-менно, в-сички, о-собено*.

13. Обяснимите от социолингвистична гледна точка последици в описаната езикова ситуация дават основания да се направят някои конкретни и по-общи изводи:

— Фонетичното и морфологичното езиково равнище, които по принцип трудно пропускат чуждоезикови елементи, си взаимодействат по-рядко с чуждата езикова система и в по-голяма степен с йерархически подчинени на книжовния език и прилежащи му субстандартни образувания. Това взаимодействие се санкционира различно в ендоглосна и в екзоглосна езикова ситуация.

— В езикова ситуация от типа на описаната е възможно действието на

механизми за ограничаване на чуждото влияние, но съществуват отделни сектори, които остават "открити". Почти независима е лексиката, която отразява специфични и характерни само за съответната езикова ситуация понятия и отношения. Това обстоятелство е още едно потвърждение на извод от общата социолингвистика, че нормата на един език не може да бъде единна, ако съответното езиково общество не е в границите на едно държавно обединение. Отчитането на тази закономерност би допринесло за по-точно аргументиране на факти от цялостната българска книжовноезикова история.

— Подобни езикови ситуации са добра възможност за осветляването на специфични въпроси на междуезиковите контакти при ареална и генетическа близост. Когато единият от езиците е йерархически подчинен в екзогlossenата езикова ситуация, той ограничава функциите си и пропуска елементи от по-високостоящия в комуникативната йерархия език. Особено открити са лексикалното и синтактичното равнище.

— Проявите на междуезикова омонимия и полисемия са важна проблематика както за практиката на езиковото обучение, така и за теорията и практиката на превода.

Динамичните промени в обществения живот променят езиковата ситуация, отразяват се върху функциите на езика и върху някои негови равнища. Контактите на българската народност в Сърбия с компактното българско езиково общество по исторически причини са на приливи и отливи. В тези процеси съществена роля играят културният и научният обмен. В изданията на българската редакция "Братство" се срещат и имената на автори от България — литературни творци, научни и културни дейци. Лингвистичната наука има възможности за нови и по-задълбочени проучвания на една специфична езикова ситуация с многостранен облик, в която участва и българският език.

ИЗТОЧНИЦИ И ПРИЕТИ СЪКРАЩЕНИЯ:

- Я: Детко Петров. Ябълка край пътя, разкази. Ниш, 1982.
 Р: Марин Младенов. Разков, стихотворения. 1983.
 И: Миле Николов. — Присойски. Игри на живота, новели. 1984.
 ВФ: Симеон Костов. Вълшебната фея, разкази. 1989.
 Н: Някъде край границата, антологичен избор на разкази и новели. 1989.
 М: Мост, списание за наука, литература и обществени въпроси. — № 107, № 121, № 123.
 Д: Другарче, детско списание. — № 525, № 526, № 527, № 528.
 Бр: Братство, ежеседмичен вестник. Бр I: от 15 юни 1989 г. Бр. II: от 25 май 1990 г.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Белич 1963: J. B e l i č. Hranice mezi příbuznými jazyky a pomězní nářeční izoglosy. – Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii. 1963.
- Бояджиев 1986: Т. Б о я д ж и е в. Българските диалекти и тяхната класификация. – В: Българските народни говори. С., 1986.
- Бояджиев 1986*: Т. Б о я д ж и е в. Българска лексикология. С., 1986.
- Вайрайх 1979: У. В а й р а й х. Языковые контакты. Киев, 1979.
- Весели 1985: J. V e s e l ý. Problematyka vyučování ruštiny jako blízkce příbuznému jazyku. Praha, 1985, s. 12-15.
- Виденов 1990: М. В и д е н о в. Българска социолингвистика. С., 1990.
- Гольцекер 1975: Ю. П. Г о л ь ц е к е р. Некоторые особенности перевода с родственных языков. – Славянская филология, вып. III, Ленинград, 1975.
- Гутшмид 1982: К. Г у т ш м и д. Типологически прилики и отлики във формирането на националните литературни езици на Балканския полуостров – В: Езиковедската българистика в ГДР. С., 1982.
- Державина 1987: Е. И. Д е р ж а в и н а. О лексических и семантических старославянизмах в памятниках древнерусского языка. – В: Древнерусский литературный язык в его отношении к старославянскому. М., 1987.
- Димитрова 1985: Т. Д и м и т р о в а. О причинах межъязыковой омонимии /о некоторых французских заимствованиях в русском и болгарском языках/. – Съпоставително езикознание, 1985/3.
- Енциклопедия 1981: Енциклопедия "България", т. II, 1981.
- Звегинцев 1960: В. А. З в е г и н ц е в. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях, ч. II. М., 1960.
- Ивич 1983: М. I v i č. Lingvistički ogledi. Beograd, 1983.
- Лашкова 1985: Л. Л а ш к о в а. Кратка сърбохърватска граматика. С., 1985.
- Лашкова 1988: Л. Лашкова. Принос към югославската българистика. – Съпоставително езикознание, XIII, 1988, 4-5.
- Леонидова 1983: М. Л е о н и д о в а. Междуетникова омонимия на фразеологично равнище в руски и български език. – Славянска филология, 1983, т. 17.
- Лилов 1981: М. Л и л о в. Защо и как трябва да изучаваме родния език. – В: Българската книжовна реч, поредица "Знания за езика", 1981, т. II.
- Младенов 1989: М. М л а д е н о в. Банатските българи, 250 години /историческо-стопански и филологически очерк/. – В: Мост, № 116-117, 1989.
- Младенов 1989*: М. М л а д е н о в. Банатските българи, 250 години /юбилейна бележка/. – В: в. Братство от 15 юни 1989.
- Микеш 1984: М. М и к е ш. Използуването на родните езици в преподаването в Югославия. – В: Перспективи, ЮНЕСКО, т. XIV, № 1, 1984.
- Николов 1989: М. Н и к о л о в. Някъде край границата. Ниш, 1989, предговор, с. IX.
- Общее языкознание 1983: Общее языкознание /ред. А. Е. Супрун/. Минск, 1983.
- Петков 1978: П. П е т к о в. Опит за класификация на частните дисциплини в сравнителното езикознание. – Съпоставително езикознание, 1978/1.

- Първев 1991: Хр. Първев. Следосвобождениският ни книжовен език извън пределите на възстановената /1877-1878/ българска държава. — Език и литература, 1991, кн. 3.
- Розенцвейг 1972: В. Розенцвейг. Основные вопросы теории языковых контактов. — В: Новое в лингвистике, 1972.
- Савремени 1989: Савремени српскохрватски језик и култура изражавања. Београд — Нови Сад, 1989.
- Славски 1956: Фр. Славски. Взаимоотношенията между южнославянските езици. — Бълг. език, 1956, № 2.
- Социална лингвистика 1988: Социална лингвистика и общественна практика. Киев, 1988.
- Тодорова 1987: Зд. Тодорова. Част от лексиката на с. Петърлаш, Димитровградско. — сп. Мост, 1987, № 107.
- Филкова 1983: П. Д. Филкова. Языковая ситуация древней Московской Руси в свете теории билингвизма и диглосии. — В: Славянска филология, т. 17, 1983.
- Хавранек 1972: Б. Гавранек. К проблематике смешения языков. — В: Новое в лингвистике. 1972.
- Хауген 1972: Э. Хауген. Процесс заимствования. — В: Новое в лингвистике. 1972.
- Хержман 1963: S. Heřman. Počátky spisovné bulharštiny a její poměr k sousedním jazykům na Balkaně do konce XIX. století. — Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii. 1963, s. 144.
- Чукалов 1960: С. Чукалов. Руско-българска омонимика. — В: Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски. С., 1960.

**THE BULGARIAN LITERARY LANGUAGE - COMPONENT
OF ONE SPECIFIC LANGUAGE SITUATION**

*/literary language practice of the bulgarian nationality
and the republic of Serbia/*

Tsenka Ivanova
/Summary/

The problems of functioning of the Bulgarian language in exoglossa situation is insufficiently studied in Bulgarian language teaching, i. e. situation of languages in a given state union, if there lived different nationalities. Complicated language relations are fulfilled in those situations, based on bilinguality and diglossity. It's a result from the established historical geopolitical structure on the Balkans the Bulgarian literary language and the adjoining local languages are components of specific language situation in Serbia, because of the compact bulgarian population with statute of nationality */the western areas/*. The study of the changes, that are examined in the written and spoken and practice of these regional ethnic communities would explain the problems of the interlanguage contacts or genetic similarity would give an answer of important theoretical questions from sociolinguistic character for the penetrating of the leading language as much as possible and the permeability of the different language levels and the historical realisations of the literary language norm and similar.

**БОЛГАРСКИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК – КОМПОНЕНТ
ОДНОЙ СПЕЦИФИЧЕСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ СИТУАЦИИ**

/литературно-языковая практика болгарской
народности в Сербии/

Ценка Иванова

/Резюме/

В болгарском языкознании пока еще недостаточно исследована проблема о функционировании болгарского литературного языка в экзоглосной языковой ситуации, т. е. в ситуации языков в определенном государстве, если в нем живет население разных народностей и национальностей. В этих случаях осуществляются сложные языковые взаимодействия, основанные на билингвизме и диглоссии. В результате исторически сложившейся геополитической структуры на Балканах болгарский литературный язык и прилежащие к нему местные наречия оказываются элементами специфической языковой ситуации в Сербии из-за наличия компактного болгарского населения с рангом народности /так называемые западные территории/. Исследования изменений, которые наблюдаем как в письменной, так и в устной языковой практике в подобных региональных этнических общностях были бы полезны выяснению проблем межязыковых контактов вообще и контактов в ситуации ареальной и/или генетической близости. Нашлись бы и ответы важным теоретическим вопросам прежде всего социолингвистического характера о допустимой степени проникновения со стороны ведущего в иерархии языка, о проницаемости отдельных языковых уровней, об исторически возможной реализации литературноязыковой нормы и под.

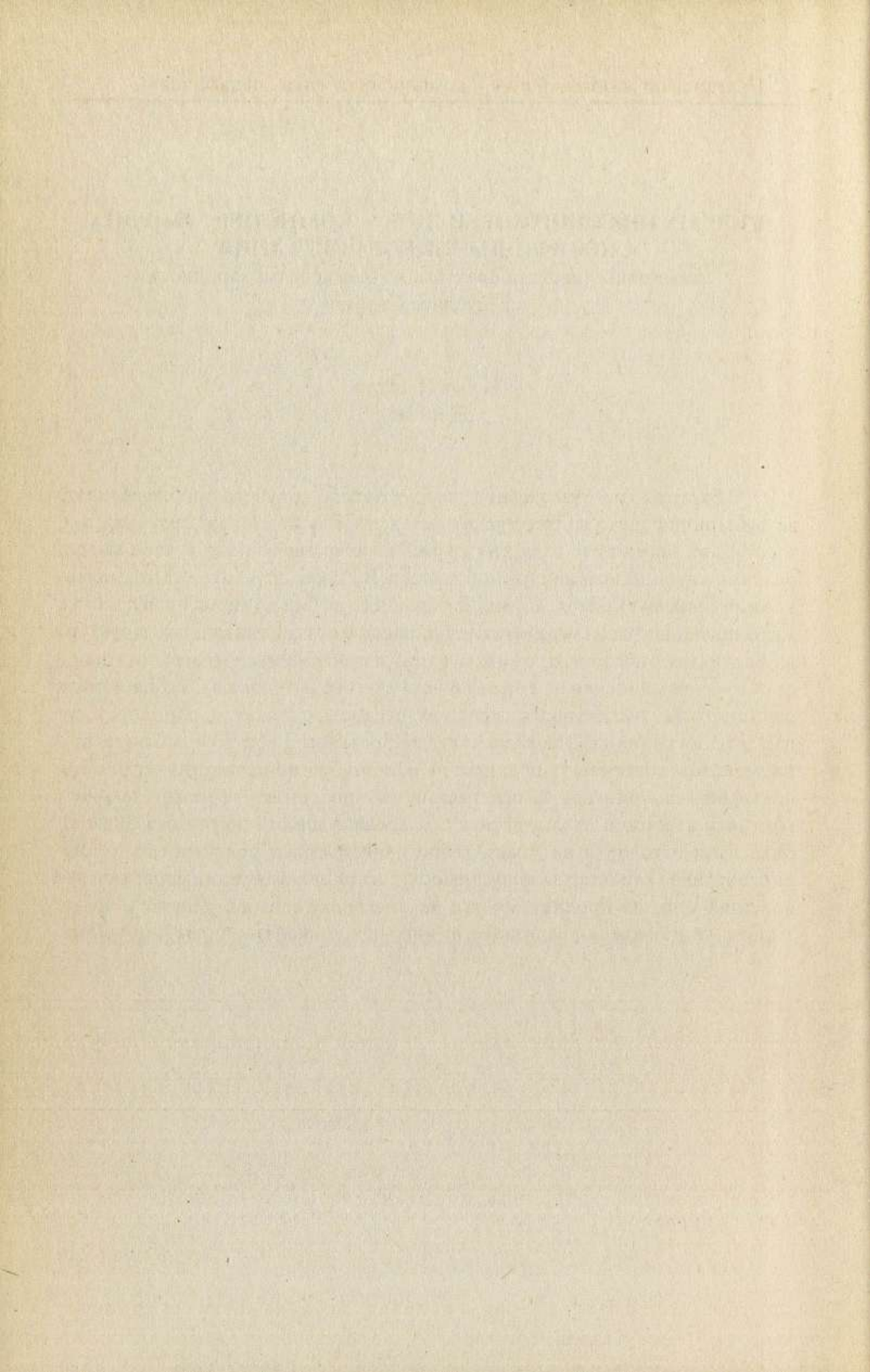
**БЪЛГАРСКИЯТ КНИЖОВЕН ЕЗИК – КОМПОНЕНТ НА ЕДНА
СПЕЦИФИЧНА ЕЗИКОВА СИТУАЦИЯ**

/книжовноезиковата практика на българската народност
в република Сърбия/

Ценка Иванова

/Резюме/

В българското езикознание все още е слабо проучена проблематиката за функционирането на българския език в екzogлосна езикова ситуация, т. е. в ситуация на езиците в дадено държавно обединение, ако в него живеят различни народности или националности. В такива случаи се осъществяват сложни езикови взаимодействия, базиращи се на билингвизма и диглосията. Като последица от исторически установилата се геополитическа структура на Балканите българският книжовен език и прилежащите му местни говори се оказват компоненти на специфичната езикова ситуация в Сърбия поради наличието на компактно българско население със статут на народност /западните покрайнини/. Изследванията на промените, които се наблюдават в писмената и говоримата практика на подобни регионални етнически общности биха допринесли за осветляване на проблемите за междуезиковите контакти изобщо и за контактите при ареална и/или генетическа близост, биха дали отговор и на важни теоретични въпроси предимно от социолингвистичен характер за допустимостта на проникването на йерархически водещия език, за проницаемостта на отделните езикови равнища, за исторически възможни реализации на книжовноезиковата норма и подобни.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 28, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1992

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VELIKO TIRNOVO

Tome 28, livre 2

FACULTÉ PHILOLOGIQUE

1992

ПЕРИОДЪТ В ПРОЗАТА И ПУБЛИЦИСТИКАТА НА
ВАСИЛ ДРУМЕВ

АНТОН ГЕЦОВ

THE PERIOD IN FICTION AND PUBLICISM IN THE
WORKS OF VASIL DRUMEV

ANTON GETSOV

Представя: Катедра по съвременен български език

Рецензенти: проф. Р. Русинов

доц. к. ф. н. Хр. Станева

Редактор: доц. к. ф. н. Ст. Стефанова

Велико Търново, 1992

ПЕРИОДЪТ В ПРОЗАТА И ПУБЛИЦИСТИКАТА НА ВАСИЛ ДРУМЕВ

АНТОН ГЕЦОВ

Това проучване е опит за структурно-семантична и функционална типологизация на периодичните структури в художествената проза и публицистиката на Васил Друмев — митрополит Климент. Изключително разнообразната и продуктивната книжовна дейност на В. Друмев съвпада с ускореното изграждане на новобългарския книжовен език, в който тепърва ще се извършва стилова и жанрова диференциация. Периодичните структури, които са твърде характерни за синтаксиса на възрожденските книжовници, се използват активно и от В. Друмев както в повестите му, маркиращи началото на българската белетристична традиция, така и в етико-социологическите му съчинения, в критическите му статии, в речите му.

Терминът период /гр. *periodos* — "обиколка"/ в резултат на широката му употреба се е детерминологизирал, а няма да е пресилено, ако се каже, че означаваното от него синтактично явление е малко позабравено от съвременната лингвистична литература. Прегледът на схващанията за спецификата на периодичните структури от античността до днес убедително доказва, че спорните и нерешените въпроси са повече от тези, чието решение не предизвиква съмнение или несъгласие. Поради това е необходимо да се уточнят структурният модел, семантичното съдържание и комуникативната натовареност на разглеждания синтактичен тип.

Да се дефинира периодът означава той да се разграничи от останалите синтактични единици. Колкото това разграничаване е по-строго и категорично, толкова и определението е по-точно. Трябва да се има предвид, че това невинаги е практически възможно, тъй като съществуват немалко преходни случаи, които размиват границите между различните синтактични единици.

Преглед на мненията, отнасящи се до границите на периодичните структури, в българската лингвистична литература прави Р. Русинов, който ги обобщава в две основни групи: "1. Структурно-граматически периодът се отъждествява със сложното изречение, независимо че част от авторите посочват и някои негови стилистични признаци; 2. Периодът е силно разчленено сложно смесено изречение, изградено върху основата на синтактич-

ния паралелизъм". /Русинов 1970, стр. 246/. По-нататък, излагайки своето становище, Р. Русинов уточнява, че периодът е разширено просто или сложно изречение. Повечето от руските автори, работили върху този проблем, твърдят че периодичното построение може да обхваща отрязък на речта не по-малък, но и не по-голям от едно изречение /Акишина 1958, стр. 21; Шапиро 1951, стр. 32; Гвоздев 1965, стр. 366/.

Разглеждането на периодичните структури само в структурен план води до необосновано игнориране на голяма част от тях, които реално съществуват в речта. Прав е С. Г. Бархударов, според когото не бива да се абсолютизира основното значение на пунктуационния знак, разделящ двете части на периода /Бархударов 1955, стр. 212/, тъй като в художествените и публицистичните жанрове употребата на пунктуационни знаци в нетипични за тях функции е естествена. Освен това част от периодите с различна формална структура имат еднаква семантична структура, която се разкрива на втората степен на абстракция. Така че периодът не е нито само просто или сложно изречение, нито само свръхфразово единство, нито само абзац, макар че формално може да съвпада с всяка от изброените единици. Периодът е синтактична категория, която се анализира като единство от езиковата си структура и речевата си реализация. Той дава възможност да се преодолее ригористичната схема на изречението и да се приведе синтактичната структура в съответствие с комуникативната задача на съобщението.

Вътрешният строеж на периодичните структури се характеризира преди всичко с подчертана двучленност. Бинарната структура се реализира в рамките на текстов сегмент с различен лингвистичен статус. Първата част на периодичната структура /протазис/ съдържа две или повече еднотипни съставлящи /еднородни части в просто изречение; еднородни сложни съчинени изречения; еднородни съподчинени изречения; самостоятелни прости или сложни изречения/, които втората част /аподозис/ затваря структурно и смислово. Формалната и семантичната еднотипност на съставлящите протазиса се експлицира чрез различни синтактични, морфологични, лексикални и прозодични средства, които ще бъдат детайлно анализирани с оглед на разкриването, осмислянето и типологизирането на специфичните за Друмевия синтаксис периодични структури.

* * *

В зависимост от вида на текстовия сегмент, който е необходим за реализиране на периодичната структура, се обособяват фразови и надфразови периоди.

I. Фразовите периоди носят признаците на вътрешно изреченско единство. В публицистиката и в художествената проза на В. Друмев фразовият период се реализира предимно чрез две свои разновидности:

1. Периодичната структура съвпада напълно с изреченската структура, напр.: "Учителките, ако уважават себе си, ако почитат и разбират високото си призвание и ако желаят доброто на народа си, //трябва строго да внимават върху всичко това" /ЕСС, стр. 303/; "В името на тази свята и най-чиста вяра много кръви са се проливали, много народи са загинвали и на тяхно място са се явявали други, много форми на управление са се изменявали -// и с всичките тези движения и кръвопролития народите са искали да намерят средство за честито живеене" /С. 2, стр. 311/; "Преди да укрепне физически и нравствено, преди да съзнае единството си, пределите си, преди да си уясни задачата на своето съществуване и своето бъдеще призвание, //нашият народ след дълги и упорити борби между себе си и със съседите си пропадна, както е известно, под тежко и дълго робство" /С. 2, стр. 368/. Това е най-често срещаният тип периодична структура в творчеството на Друмев. Еднотипните съставящи в протазиса са представени от еднородни части в простото изречение, еднородни сложни съчинени или еднородни съподчинени изречения, като всяко от еднотипните съставящи може да бъде допълнително усложнено. Когато еднотипните съставящи са със статус на еднородни части в простото изречение, те почти винаги са усложнени /всички или повечето от тях/ с допълнителни елементи — подчинени определителни изречения, напр.: "Радушното, с кое ме той прие /той живее на хан, в една хубава стая/, вниманието, кое той показва към мене, и въобще неговата към мене добрина //направиха ме да се разкайвам, дето не бях с него откровения". /ХТ, стр. 248/; "Ни сладките птичи пения, които се раздаваха гармонически от всяка една страна, ни шумтенето на дървесата, които се разлюляваха от тихия вятър, ни овчарските свирни, които достигваха до неговия слух, //не можеха да го отвлекат нито една минута от сърдечната му горка печал..." /ХТ, стр. 96-97/.

2. Периодичната структура не съвпада напълно с изреченската структура, като между двете структури се установява съчинително или инклузивно-йерархическо отношение, напр.: "Той беше способен и можеше много скоро да си учи уроците: но никога не би взел той книга в ръце си, никога не би си научил урокът, //ако да не виждаше, че Живко се занимава" /ХТ, стр. 207/; "Но скоро той се убеди, че онзи, който има шо-годе любов към народа си, който шо-годе си съзнава достойнството, //не трябва да живее само за себе си, а за общо добро" /ХТ, стр. 224/. Когато периодът е структурен компонент в усложнено сложно изречение, той най-често функционира като смислов и комуникативен център, оказвайки влияние на синтактичната оформеност на цялото изречение. В редки случаи периодът

се превръща в синтактико-структурен и смислово-комуникативен център на по-висши конститутивни или архитектурни единици. Такива периоди активно се включват в изграждането на текста на повестта "Ученик и благодетели или чуждото си е се чуждо", в частност при оформянето на авторските лирически отстъпления. В тази повест В. Друмев предпочита да преценява, да коментира и да анализира действията и качества на своите герои за сметка на динамиката в сюжета. Тук героите на Друмев сякаш помалко говорят, а повече разсъждават. Разбира се, тези разсъждения са ни представени от автора със същия патетичен тон, характерен и за повестта "Нещастна фамилия", напр.: "Ако да имаше просвещение, не щеше да бъде тъй; защото той тогава щеше да съзнава човеческото си достойнство, щеше да може да цени честта си, щеше да знае да умре по-скоро, //а не да си изгуби честта..." /ХТ, стр. 225/. В този цитат периодичната структура функционира като подчинена предикативна единица. Действието в главната предикативна единица се пояснява и конкретизира откъм различни обстоятелства. С първата подчинена предикативна единица се поставя условието, което трябва да е налице, за да стане възможно извършването на действието в главната предикативна единица. Чрез периода, който се включва като компонент в структурата на сложното изречение, се мотивира изказаната в главната предикативна единица мисъл, но в този случай авторът смята за целесъобразно да обоснове твърде обстоятелствено извършването /респ. неизвършването/ на конкретното действие. Синтактичният паралелизъм, единството на видо-временните глаголни форми, интонационно-мелодическото оформяне на цялата периодична структура, сходните по семантика еднотипни съставлящи естествено се превръщат в структурен и комуникативен център на цялото изречение.

В публицистиката на Друмев — визират се преди всичко неговите сказки, в които той излага своите педагогически възгледи — се използват периодични структури, които могат да бъдат назовани верижни, напр.: "Но едно е запазил народът ни, едно не са били в състояние да му отнемат, да унищожат петстотингодишните мъки и теглила, //това, което е божествена искра в човека и народите, което може да противостои на всичко, което е непобедимо и което побеждава всичко: //нравственото достойнство" /С. 2, стр. 369/; "Но за да имат старанията на един учител такива добри и утешителни плодове, за да може един учител да действа на детската душа, да развива не само умствената, ами и нравствената страна на детето, //то този учител не стига само да умее да поддържа веселото разположение в децата, не стига само да умее да възбужда в децата интерес и любов към преданието, //ами трябва и сам да се отличава с нравствени качества" /С. 2, стр. 351/. В тези примери се реализират по две периодични структури, едната от които се включва в другата. Първата периодична структура съвпада с

формалната структура на изречението. Аподозисът на тази структура обаче също е оформен като период със свой протазис и със свой аподозис. По този начин се осъществява своеобразно "наизване" на периодични структури, което създава т. нар. периодична реч /Аристотел 1978, стр. 140; Дионисий Халикарнаски 1978, стр. 180; Деметрий 1978, стр. 239/.

II. Надфразовите периоди се конструират като текстова, а не като изреченска структура, т. е. периодът функционира като субтекст /той може да съвпадне със свръхфразовото единство, но това е частен случай на реализация/. Надфразовият период най-често обединява две изречения, първото от които представлява поредица от еднотипни съставящи /протазис/, а второто обобщава първото или се противопоставя на съдържанието на първото и го затваря структурно и смислово /аподозис/, напр.: "Той видя как побледня Живко, когато си разтърсваше торбата, видя с какво безпокойство се разхождаше той нагоре-надолу по палубата, видя и как сега той почти с отчаяние обвисна над водата и заплака. //Всичко това видя този добър капитанин — той беше славен — и доде да поразпита Живка що е причина на тая му скръб и ако е възможно, да му помогне" /ХТ, стр. 259/; "Твърде скоро той започва да вижда, че там, където е предполагал честност, излиза безчестие, където е предполагал откровеност, излиза лицемерие; той вижда, че богатството, чиновете, ласкателствата и подмазванията се ценят повече, отколкото честния труд и откровеното отношение към делото, както и точното и строго изпълнение на задълженията; вижда още, че твърде често неправдата тържествува, а правдата е тъпкана и унижавана. //С една реч, той вижда, че преди, в семейството и училището, той се е учил и се е научил съвършено различно да гледа на хората и на техните стремежи и домогвания, а сега действителността му предлага нещо друго, /вижда/, че неговите идеали си остават несъществими" /ЕСС, стр. 308-309/. Връзката между еднотипните съставящи в протазиса, от една страна, и между протазиса и аподозиса, от друга, се осъществява на синтактично равнище — чрез пренасянето на характерния за протазиса синтактичен паралелизъм и в аподозиса, на семантично равнище — чрез тематичната общност, на лексикално равнище — чрез адекватния на структурната еднотипност лексикален пълнеж, на морфологично равнище — чрез единството на модално-временния план. Аподозисът, който обобщава казаното в първата част, макар че е оформен като отделно изречение, образува с протазиса семантична и комуникативна цялост. Периоди от този тип се срещат твърде често както в повестите на Друмев, така и в неговата публицистика. По-рядко се използват периодични структури, в които не само аподозисът, но и еднотипните съставящи в протазиса са отделни изречения, напр.: "Но не за това е охкал и тъжил нашият народ в продължение на петстотин години! Не за това се е проляла толкова

драгоценна кръв на руските синове! Не за такава свобода сам великият монарх царят Освободител е дохождал в страната ни да търпи заедно със своите царствени деца и братя всичките неизгодности на една жестока война!... //А всичко това е било, всички тези велики, безпримерни в историята подвизи се извършиха, за да ни се даде не призрачна, не вънкашна само, но истинска вътрешна свобода, та да може чрез нея нашият народ да се развива, да се усъвършенствува и да достига до повече и повече благополучие и могущество" /С. 2, стр. 405-406/; "Как добре си знаят образованите хора историята и как умеят да се ползват те от уроците ѝ! Как добре знаят те стоето отечество, своя народ; как лесно умеят да насилат в него едно добро качество, и да унищожат или докрай умалят някое лошо, което е останало в него! Как умеят те да се ползват от труда си, да живеят тъй, както подобава на човечи! Как умеят те да обработят и великолепно да украсят своето отечество и да го обърнат в рай чудесен! //И всичко това е достигнато с ум, с просвещение" /С. 2, стр. 306/. Сумативният характер на обобщителното местоимение в аподозиса подчертава смисловата еднородност на еднотипните съставящи в протазиса, а квазиноминализацията, осъществена чрез показателното местоимение **това**, всъщност означава, че протазисът като цяло участва в семантичната структура на изречението, което функционира като аподозис в периода. В подкрепа на възможността периодичната структура да надхвърля формалната изреченска структура е твърдението на А. Вежбица: "В семантически план текст, състоящ се от няколко изречения, не е ред от отделни изречения, съединени едно с друго с помощта на различни "свързващи механизми". Съдържанието на такъв текст образува едно цяло, което не бива да се разчленява на съставни части... Изглежда, че дългият текст "от много изречения" представлява едно молекулярно /по Ръсел/ изречение /Янус 1979, стр. 328/.

Верижните периодични структури, за които стана вече дума, много по-често се реализират в субтекста, напр.: "Колко щеш разправяй на детето, че трябва човек да бъде честен, че не трябва да лъже, че трябва да не бъде завистлив, хинает и проч., //но то, ако вижда, че ти шо го учиш, сам не си честен, сам лъжеш, сам си завистлив, хинает и проч., твоите наставления нищо не ще спомогнат. Когато е истина, че децата повече наблюдават, отколкото разсъждават, че добрият пример ще има за детето твърде добри сетнини от добрата проповед, че добрата проповед не ще спомогне нищо, ако детето има пред очи си лошевият пример. //Следователно ако учителят иска ученикът му да бъде честен, то сам учителят трябва да е в очите на ученика образец на честността, ако иска ученикът му да не лъже, сам учителят трябва да не дава ни най-малък пример на лъжа. //С една реч, сам учителят трябва да е такъвзи, какъвто иска той да бъде ученикът му" /С. 2, стр. 352-353/. Четирите изречения експлицират три периодични структури,

но докато първите два периода се реализират в границите на две отделни изречения, последният период се реализира чрез две изреченски структури. Втората част на този период може да се интерпретира като аподозис не само на последния период, а косвено и на цялата поредица от периодични структури. От друга страна, последният период фактически е извод, следствие спрямо първите два периода, т. е. първите два периода функционират като еднотипни съставящи в протазис, а последният период функционира като аподозис. Синтактичният паралелизъм, който е релевантен за всички изречения от цитата, различните рекурентни и глутиниращи средства, които са експликатори на смисловото и тематичното единство на периодичните структури, дават основание да се твърди, че посоченият пример не е случайна последователност от периоди в текста, а е верижна периодична структура, между чиито съставящи се изграждат и функционират твърде сложни отношения, които имат и структурни, и комуникативни параметри. Специфичната структура на периода обаче значително затруднява проникването в същността и установяването на закономерностите в тези отношения, което съвсем не означава, че това е непосилна задача. Възможна е аналогия с отношенията между изреченията, изграждащи свръхфразовите единства, макар че не може да се постави знак за равенство между верижната периодична структура и свръхфразовото единство. Верижните структури от този тип са характерни за етико-социологическите съчинения на В. Друмев, в които философските размишления и логическите разсъждения се съчетават с горещото родолюбие на един уравновесен и твърде ерудиран за времето си човек.

* * *

В зависимост от степените на членение в периодичните структури се обособяват неусложнени и усложнени периоди. Неусложнените периоди се реализират чрез минимална структура, задължителна за всички периоди, която има две степени на членение. Усложнените периоди се реализират чрез разширена структура, в която степените на членение са три или повече. Членението в периодичните структури съществено се отличава от членението в сложното /неусложнено и усложнено/ изречение. Това се дължи преди всичко на формалната структура и семантичната организация на еднотипните съставящи в протазиса.

I. В неусложнените периоди /фразови и надфразови/ се реализират два структурни модела, които се намират в отношение на рангова субординация. На първата степен на членение се обособяват две части на периода — протазис и аподозис. Втората степен на членение е релевантна само за протазиса /аподозисът в неусложнените периоди, макар че има възможност да

се усложнява, най-често функционира, без тя да се реализира/, чиито еднотипни съставящи — еднородни части в простото изречение, еднородни сложни съчинени и еднородни съподчинени изречения — не са допълнително усложнени. Досега в лингвистичната литература не е поставян въпросът за количеството и обема на еднотипните съставящи в протазиса. От теоретична гледна точка ограничения, отнасящи се до броя и размера на еднотипните съставящи, няма. Практически обаче броят им е зависим от лингвистични и екстралингвистични фактори. Протазисът съдържа най-малко две еднотипни съставящи, но те или задължително трябва да се намират в отношение на градация, експлицирана чрез лексикални, морфологични и синтактични средства, или да са конституирани с помощта на пълен синтактичен паралелизъм, който се намира в отношение на функционална допълнителност спрямо единството в лексико-семантичен и морфологичен план. Градацията и синтактичният паралелизъм не се взаимоизключват /макар че има такива примери/, а функционират едновременно, което често компенсира сведения до минимум брой на еднотипните съставящи. Ограничения от психологически характер са причина броят им да не надвишава пет-шест, тъй като по-голямо количество еднотипни съставящи би превишило обема на оперативната памет. Количеството и дължината на съставните части на протазиса се намират в пряка зависимост — обикновено, когато еднотипните съставящи са повече, те са по-кратки, а когато са по-малко, те увеличават размера си.

Усложняването на минималната периодична структура зависи от индивидуалния авторски стил — от целите, които авторът си поставя, и от начина, по който той се стреми да ги осъществи; от общото развитие на конкретния стил и жанр; от предпочетените композиционно речеви типове, които непосредствено изграждат текста. Неусложнените периоди значително преобладават в повестта "Нещастна фамилия". В нея подчертано диалогичната форма на речта, хаотичната композиция, неповторимата динамика, кратките, еднообразни, сякаш набързо щрихирани описания, липсата на правдиви и художествено издържани психологически характеристики не стимулират употребата на усложнени периоди, или, както ги нарича М. Брандес, "граматически конгломерати" /Брандес 1990, стр. 251/. Най-често неусложнените периоди се използват като изразно средство при конструирането и оформянето на репликите в патетичните диалози, които се срещат едва ли не на всяка страница, напр.: "— Аз там ще се трудя много, ще копая лозя и градини, ще слугувам на чужди хора, ще ора... //с една реч — ще се трудя тъй, щото никога да не се лишаваме от нищо" /ХТ, стр. 27/; "— Но вместо да освободим това нещастно момче, вместо да зарадваме татка му —//ний го разплакахме навеки..." /ХТ, стр. 48/.

Създаването на напрежение, към което непрекъснато се стреми Друмев

не само в "Нещастна фамилия", но и в "Ученик и благотетели", намира адекватно съответствие в изразителните възможности на периодичната структура. Натрупването на повече еднотипни съставящи, удължаването на паузата между протазиса и аподозиса акумулират напрежение, което рязко се неутрализира от втората част, напр.: "Колкото превратности на своята историческа съдба и да е търпял народът ни, колкото и да е бивало плачевно нашето положение, колкото народното наше съществуване и да се е намервало вече накрай на загниване, //културата и индустрията са се пазили и почитали у нас винаги" /С. 2, стр. 230/; "Но онзи, комуто спътници на досегашния живот са били нужда, сиромашество и нещастие; от когото радостта и веселието са отбягвали постоянно; който от малък — още от детинство — се е запознал с неприятностите на живота; когото надеждата постоянно е лъгала — //о, такъвзи човек не може да не се наслаждава от приятността и величието на майският вечер..." /ХТ, стр. 103/. В периоди от този тип "нарастващото очакване" /Акишина 1958, стр. 16/ се дължи не само на количеството, а и на качеството на еднотипните съставящи.

II. Усложнените периоди реализират три или повече структурни модела. Разширяването на минималната структура се осъществява, като еднотипните съставящи от протазиса се определят, уточняват или поясняват от допълнителни компоненти. Интересен, но и показателен е фактът, че в двете повести на Друмев няма пример, в който допълнителните компоненти да са със статус на обособени части, докато в публицистичните текстове, макар и рядко, обособени части разширяват минималната структура. Най-често разширяването се извършва чрез подчинени изречения, напр.: "Да, при такваз тясна връзка, каквато съществува между майката и детето, при такова едно силно влияние, каквото майката не може да не има на меката и възприемчива детска душа, най-сетне, и при такваз една естествена преданост, каквато детето има към майка си: //майката може да направи с детето си каквото иска, може да го поведе по добър или лош път" /ЕСС, стр. 181/; "Честити сме, че видяхме отмахването от врата си робството и въдворението помежду ни на свободата, честити сме, че вече в нашите собствени ръце е нашата съдбина, //но всичко това ни налага и задължения тежки, сериозни, които ние трябва най-добросъвестно, най-точно и честно да изпълним" /С. 2, с. 362-363/; "Ни сладките птичи пения, които се раздаваха гармонически от всяка една страна, ни шумтенето на дървесата, които се разлюляваха от тихия вятър, ни овчарските свирни, които достигваха до неговия слух, //не можеха да го отвлекат нито една минута от сърдечната му горка печал..." /ХТ, стр. 96-97/. В последния пример минималната структура на периода е представена от едно усложнено просто изречение. Всяко от еднотипните съставящи се пояснява от подчинено определително изречение, което се обособява след третата степен на членение. Целта, която преследва

авторът, е мисълта да бъде експлицирана по-обемно и по-подробно, като се акцентира с еднакъв интензитет върху всяко от трите относително завършени съставящи на изречението. Съществена роля в периода изпълняват повторителните съюзни връзки, които, както отбелязва Ел. Георгиева, имат тройка функция: "интродуктивна-препозитивната им поява служи като сигнал за наличие на следваща част; емфазираща — служат като актуализатори и привличат логическото ударение; ритмизират изреченската структура, като създават последователни и равномерни по сила интонационни отрязъци, което предизвиква и смислов, и стилистичен ефект" /Георгиева 1987, стр. 40/. По този начин се получава своеобразно наслагване на близки или идентични функции, които изпълняват различните езикови единици при тяхното комбиниране и съчетаване. В конкретния случай периодичната структура представлява самостоятелно надизреченско единство, т. е. тя функционира като "минимален текстови конституент" /Добрева, Савова 1990, стр. 65/.

Сравнително често в Друмевия синтаксис се срещат усложнени периоди, в които степените на членение са повече от три — т. е. допълнителните компоненти, които поясняват или определят еднотипните съставящи в протазиса, от своя страна получават допълнителни, подчинени тям елементи. Усложняването по принцип няма симетричен характер, но в ексцерпирания материал е налице следната закономерност: еднотипните съставящи се усложняват в посока на аподозиса, като обикновено първото от тях е неусложнено, а последното — най-силно усложнено. С други думи, образува се "синтактична стълбица" от постепенно усложняващи се еднотипни съставящи с помощта на синтактичен паралелизъм и градация, напр.: "Но ако беше видял, Живко, как той смешно си изкриви устата, как подскокна и понечи да ме улови, как не можа да ме улови, а като се плесна, простря се като сом в прахът — //всичко това, казвам, ако беше видял, Живко, щеше да умреш от смях..." /ХТ, стр. 148/. Първото еднотипно съставящо е представено от една предикативна единица, второто — от две съчинително свързани предикативни единици, а третото — от две съчинително свързани предикативни единици, едната от които е пояснена от подчинена обстоятелствена предикативна единица. На първата степен на членение се обособяват протазисът и аподозисът, на втора степен на членение се обособяват три еднотипни съставящи в протазиса. Третата степен на членение се отнася до второто и третото еднотипни съставящи, в които се обособяват две прости изречения /във второто съставящо/ и две изречения, първото от които е просто, а второто — сложно /в третото съставящо/. Четвъртата степен на членение е релевантна само за третото съставящо — в сложното съставно изречение се обособяват две предикативни единици. Ето и други типични примери: "Днес, когато имаме пред себе си хилядигодишният вървеж на

человечеството, като виждаме всичките криволии, които е правил човек в този вървеж, като разбираме и спънките, що е срещвал, както и средствата, с които е сполучвал да надвива и отстранява тези спънки, като не можем да кажем, че в науката трябва да търсим честито и спокойно живеене, че само тя може да ни даде това много желано благо /ЕСС, стр. 159/: "Отистина има толкова много текущи и интересни за нас въпроси, толкова много въпиющи народни нужди, които чакат осветление и удовлетворение, толкова много други неща, за които всеки българин би прочел с удоволствие, всеки би съсредоточил вниманието и интересът си на него, //и за всичко това не се споменава нито дума в списанието "Читалище" /С. 2, стр. 181/. В публицистиката на Друмев има усложнени периоди, в които степените на членение са пет, шест или повече. Усложняването в протазиса на тези периоди почти винаги "се уравновесява" от адекватно усложняване и в аподозиса. С увеличаването на количеството и на сложността на еднотипните съставлящи значително нараства ролята на повтарящите се релатори и на употребата на разнообразни релевантни лексикални елементи в двете части на периода.

Прекомерното и несиметричното увеличаване на степените на членение в протазиса и аподозиса превръщат периода от ефектно и ефективно изразно средство в недостатък на речта.

Усложнените периоди много по-често се реализират като надфразова структура, в която еднотипните съставлящи са самостоятелни прости или сложни изречения. Изключително интересни са примерите, илюстриращи възможността на периодите да функционират като еднотипни съставлящи в една субтекстова периодична структура. Така например в рецензията си за "История на българския народ" от Т. Н. Шишков, публикувана в "Периодическо списание", Друмев използва периодична структура, чийто протазис, обхващащ повече от една страница, съдържа пет еднотипни съставлящи, всяко от които е структурирано като период. Петте периода имат почти еднаква структура и са обединени от една тема, която се формулира в синтезиран вид в началото на периода и е своеобразен увод в цялата структура. Тя се развива спираловидно посредством еднотипните съставлящи до пълното ѝ и внезапно изчерпване във втората част на периодичната структура. Такива периоди осъществяват по съвършен начин идеята за "кръгообразното движение", заложена при тяхното възникване в древността.

* * *

Един от задължителните елементи на периода е аподозисът — втората част от периодичната структура, която затваря поредицата от еднотипни съставлящи в протазиса. Този факт недвусмислено доказва, че периодът има

затворена структура. Въпреки това е необходимо да се разгледа малко по-подробно този въпрос, тъй като той е свързан тясно с въпроса за разширяването на периодичните структури. Класификацията на сложните изречения въз основа на признаците отвореност /затвореност има чисто структурен характер. В. Белошапкива, подчертавайки изрично непопулярността на този класификационен принцип в славянската граматична традиция, разглежда сложното съчинено изречение в съвременния руски език и стига до извода, "че противопоставянето отвореност /затвореност притежава по-голяма различителна сила, отколкото противопоставянето съчинение/ подчинение, тъй като обхваща и сферата на безсъюзиего" /Белошапкива 1977, стр. 207/208/. Преди нея обаче С. Карцевски обособява три структури: "В отворената структура основната предикация формира първата част на фразата като завършено цяло, към която втората предикация се прибавя като добавяне. Това е прогресивна последователност, която насочва мисълта по пътя на анализа. Затворената структура е във висша степен синтактическа. Основната предикация е съсредоточена във втората част на фразата и се прикрепя към първата като заключение — регресивна последователност. При третия тип по един и същ начин се допуска особена структура, ако едното от изреченията е включено в другото. Става дума не за линейно разположение на двата акта на предикация, а за два концентрични кръга /за двойна аперцепция, най-разпространена в пряката реч/" /Карцевски 1961, стр. 126/. Особеното при изграждането на периодичните структури е, че в тях по един или друг начин се реализират характерните за сложното изречение структури, без, разбира се, спецификата им да се изчерпва с тях.

Първата част на периода — протазисът — се създава почти винаги като отворена структура, в която количеството на еднотипните съставлящи може да се увеличава до психическия праг на възприемане. За еднотипните съставлящи /с малки изключения/ е характерен асиндетонът, с чиято помощ протазисът се ритмизира и естествено се оформя впечатление за "нараствашо очакване". Някои лингвисти /Булаховски 1948, стр. 274; Бархударов 1955, стр. 112; Ефимов 1954, стр. 264-265/ приемат за периоди синтактични типове, в които е налице отворена структура, образувана от поредица еднотипни съставлящи, без да има елемент, затварящ тази структура. А. Акишина нарича тези структури "открити периодически образувания", като твърди, "че те са се образували не без влиянието на периодите и съдържат в себе си както признаци на сложното изречение, така и някои признаци на периода" /Акишина 1958, стр. 18/. По-вероятно е тези недоразвити периоди да функционират като база за създаване на "класическия" период. Във всеки случай по-категорично мнение при решаването на този проблем изисква задълбочено проучване в синхронен и диахронен план.

В индивидуалния авторски стил на В. Друмев квазипериодите съвсем

не са рядкост. Ето един пример от речта, произнесена от митрополит Климент на 22.06.1882 г. при отслужването на благодарствен молебен по случай 5-годишнината от освобождението на Търново от руските войски: "На днешният ден, братия, за нашият град, за тази стара българска столица са се строшили оковите на тежкото петстотингодишно робство; на днешният ден търновчаните с очите си видяха да се сбъдва онова, което силно желяхме, но за което не смеехме да помислим и да се надяваме, и именно, че поробителят толкова силен и страшен за нас в продължение на петстотин години, бяга и безвъзвратно оставя старата българска столица; на днешният ден тук се донесе от храбрите руски войници и хубавата, толкова много желаната свобода; на днешният ден тук и по къщата, и по улиците не се чуваше друго освен сладките за българското сърце думи: "Свобода! По волята на великият Цар Освободител ние сме свободни" а в същото време в погледите и на лицата се изобразяваше пълна увереноост, че ще бъде свободно и цялото ни отечество" /С. 2, стр. 400-401/. В тази "отворена периодична структура", която е оформена като самостоятелен абзац, първото от еднотипните съставящи е експликатор на основната предикация. То "програмира" и в семантично, и в структурно отношение квазипериода. Следващите три еднотипни съставящи, които запазват и стабилизират структурния модел, последователно развиват тематичното ядро, заложено в първото съставящо. Свързването между отделните части се осъществява безсъюзно, а паузите, сигнализиращи с точка и запетая, са значителни. Анафорично употребеният обстоятелствен израз има не само структурираща, но и емфатична функция; той носи логическото ударение в цялата фраза, в резултат на което емоционалното напрежение прогресивно нараства. Други примери: "От майката зависи щастието или нещастieto на човека; от майките зависи най-сетне и щастието на цялото човечество въобще" /С. 2, стр. 319/: "И наистина, ако детето гледа на училището като на мрачна тъмница, то с неразположение и даже с отвращение ще гледа и на всичко онова, що се дава в училището; ако учителят не умее да внуши, да вкорени в сърцето на детето любов и привързаност към предметът, който му преподава, то детето не ще чувства никаква любов и приверженост и към всичките нравствени наставления на учителя си; ако детето с четири очи гледа как по-скоро да се освободи от преданието, то тъй също ще гледа по-скоро да се освободи и от нравствените проповеди на един такъв некалърен учител" /С. 2, стр. 349/.

Третата структура, наречена от Карцевски неутрална, се характеризира с включване на едното изречение в другото. В художествената проза и в публицистиката на В. Друмев активно присъствуват периоди, притежаващи типичните признаци на изреченската неутрална структура. В тях втората част като че ли обхваща, затваря в себе си първата част. Езикова единица

/дума, словосъчетание, изречение/, която е с най-голяма информативна и смислова натовареност, се локализира в началото на протазиса. Следва поредица от еднотипни съставящи, обединени структурно и смислово, която се затваря от същата езикова единица. При втората си употреба тя е вече част от аподозиса, напр.: "Надеждата, че скоро ще се види с милите си, ще зарадва татка си, ще се прегърне от майка си и ще ѝ прекъса сълзите. //Тая надежда го правеше двойно щастлив" /ХТ, стр. 222/; "А тези приморски българи, кои тъй много се славят, кои обявяват на цял свят, че събират помощ за училища, църкви и за да възпитават няколко млади и способни, но сиромаси българчета, //тези българи, ти казвам, ще ти направят нос, щом ти идеш при тях..." /ХТ, стр. 289/; "Човек, в което и време да живее, между каквито и да живее, в каквато и да е сфера неговата деятелност — //той непременно трябва да има в душата и сърцето си вкоренени истината, любовта и нравствената свобода, ако иска да се брой към най-съвършените люди" /ЕСС, стр. 171/. Чрез такива периоди се доказва, че е възможно задължителният ред на частите в периода частично да бъде променен, като в препозиция се постави думата, словосъчетанието или фразата, върху които пада фразовото ударение. Целта на автора е постоянно да ангажира вниманието на реципиента със същността на изказваната мисъл, т. е. структурната перфектност се нарушава за сметка на акцента върху смисловата и комуникативната натовареност на ядрото на синтактичната единица.

Изводът, който се налага, е, че периодът има затворена структура, въпреки че една от задължителните му структурни части — протазисът — може да се разширява с други еднотипни съставящи, т. е. той функционира като относително отворена структура. Периодите с неутрална структура са частен случай на периодите със затворена структура.

* * *

Почти във всички проучвания от по-ново време, в които по един или друг начин се характеризират периодичните структури, се прави класификация на периодите въз основа на смисловите отношения между двете им задължителни структурни части — протазис и аподозис, като периодите се разделят на обобщаващи, определителни, условни, отстъпителни и т. н. Но чисто семантичната, както и чисто формалната класификация трудно биха издържали проверката на фактите. "Определянето на съотношенията в структурата на изречението е необходимо, за да могат да се отделят /разграничат, обособят/ неговите компоненти и след това да се разкрие тяхната същност" /Мухин 1968, стр. 66/. Може да се приеме, че тази постановка, която недвусмислено разкрива единството и взаимообусловеността между частите на цялото и съществуващите между тях отношения, има универса-

лен характер, който е и фактор за преодоляване на противоречието между структура и семантика.

Като се отчита спецификата на съставлящите периодичната структура и на смисловите отношения между тях, се обособяват две основни групи периоди:

1. Периоди, в които съдържанието на протазиса се отнася към съдържанието на аподозиса като цяло;

2. Периоди, в които съдържанието на протазиса се отнася само към една част /най-често дума/ от аподозиса. Предлаганият тук класификационен принцип е съществено модифициран в сравнение с класификационния принцип, използван в руското /Белошапкина 1977, стр. 219; Поспелов 1959/ и чешкото /Кубик 1970, стр. 32/ езиковедие при типологизацията на сложното съставно изречение.

За първата група периоди е характерно, че в аподозиса няма "опорна дума" /Поспелов 1959/, която ограничава или програмира избора на формалното синтактично средство, свързващо протазиса и аподозиса. Изборът му се определя само от смисловите отношения между двете структурни части на периода. В този структурно-семантичен тип се обособяват няколко подтипа: противопоставителни периоди, обстоятелствени периоди и обобщаващи периоди, всеки от които има релевантни структурни и семантични признаци.

Протазисът на противопоставителните периоди е конструиран от еднотипни съставлящи, които са с еднакви семантични показатели или са съотносителни. Цялото съдържание на протазиса се противопоставя на втората част, върху която пада и логическото, и фразовото ударение, напр.: "И наистина човек може да бъде много умен, много образован и благодарение на това той може твърде добре да знае колко свято и скъпо е отечеството, народът, може да знае в какво се състоят и истинските народни интереси, може да знае много добре, та и другите да поучава как трябва да се пазят тези интереси, може да знае още и това, какви са задълженията на един истински патриот, може даже и големи жертви да прави в полза на народ и отечество, //но ако в сърцето му няма любов, той никога не може да се извиси до истински и деен патриотизъм" /ЕСС, стр. 278-279/: "Не е достатъчно само да се стараем да посеем в меките и възприемчиви детски души зърната на добро възпитание, не е достатъчно само да се трудим за подобрието на училищата, за снабдяването им с добри програми, инструкции и добри учители, не е достатъчно да изобличаваме слабостите и недостатъците в младото поколение, да ги мърсим и хулим за тези слабости и да му даваме най-добрите, най-практичните съвети, //а трябва и самите ние да сме такива, каквито желаем да бъдат нашите младежи, трябва самите ние да имаме всички качества на един добър гражданин, на честен,

трудолюбив, състрадателен, благочестив, патриот и образован човек, каквито искаме да видим синовете си и въобще бъдещите членове на обществото и народа си" /ЕСС, стр. 310/. Във втория период засиленото противопоставяне се дължи на отрицателния характер на съставящите в протазиса. Отношението между предикативните единици в сложното съчинено противопоставително изречение се различава от отношението между протазиса и аподозиса в противопоставителния период. Несъответствието се дължи на различия, които имат не само количествени, но и качествени измерения. Експлицираният синтактичен паралелизъм, който се пренася често в аподозиса, и имплицитната градация в еднотипните съставящи, която прониква във втората част, уравновесяват структурно и смислово периодичната структура. За противопоставителните периоди не е типична употребата на недискриптивни думи в препозиция спрямо еднотипните съставящи.

Най-често първият елемент /дума или словосъчетание/, който се повтаря във всяко от еднотипните съставящи, се поставя и в началото на аподозиса, като, от една страна, свързва тясно еднотипните съставящи в протазиса, а, от друга, свързва противоположни, но взаимнопредполагащи се части в периодичната структура, напр.: "Друго време, при други разговори всеки един гледаше за най-малко да разкритикува другаря си; всяка една неудачна или неосторожна дума вземаше се на смях; всяко едно незанимателно разказване отхвърляше се с присмиване и укори, //но сега всеки слушаше друго и сам разказваше, когато му дойдеше ред" /ХТ, стр. 319-320/. Единството на противоположностите се обезпечава чрез граматични и семантични средства. Междуфразовата връзка се осъществява посредством синтактичния паралелизъм и повторението на еднакви семантични компоненти /семи/, които имат един и същ формален облик. Основание за подобно твърдение е фактът, че и четирите местоименни форми са употребени като обобщителни дистрибутивни местоимения. Докато тази употреба е естествена за еднотипните съставящи в протазиса, наличието на дистрибутивното местоимение **всеки** в аподозиса на пръв поглед противоречи на съдържанието и структурата на периода, тъй като във втората част обикновено се използват обобщителни сумативни местоимения /напр. в обобщаващите периоди/. Противоречие всъщност няма, защото именно еднаквостта в семантичната и във формалната структура на частта, носеща най-голяма информативна и смислова натовареност, осигурява пълнота и интензивност на междуфразовите връзки.

Протазисът в обстоятелствените периоди се отнася към цялото съдържание на аподозиса. За разлика от противопоставителния период, в който отношението между двете части има съчинителен характер, отношението, свързващо протазиса и аподозиса в обстоятелствения период, има

подчинителен характер. Свързващите средства между двете основни части в обстоятелствения период изпълняват освен синтактични, и семантични функции. Нещо повече — участвайки като задължителен строителен елемент в периода, те определят значението на цялата структура, т. е. превръщат се в основен организиращ център. В Друмевото творчество се срещат почти всички разновидности на този структурно-семантичен подтип: причинни, временни, финални, отстъпителни, условни и т. н. Те могат да бъдат неусложнени и усложнени, фразови и надфразови. Връзката между двете им части по-често се изразява чрез типични съюзни връзки, макар че оправдан изследователски интерес предизвиква и асиметрията между форма и значение при релаторите, което е типична особеност за Друмевия синтаксис. В условните, сравнителните, временните и някои други периоди съюзните връзки, локализиращи в началото на всяко от еднотипните съставящи в протазиса, получават корелат /местоимение или местоименно наречие/. Неговата функция не е да сигнализира наличието на съюзна дума в протазиса, тъй като, с малки изключения, протазисът винаги е в препозиция спрямо аподозиса. Корелативните думи се използват от Друмев или като транспозитори, или като емфатични елементи, напр.: "Но ако сами не се грижим за своето умствено и нравствено развитие и усъвършенствуване, ако бъдем хладнокръвни към науката и не полагаме старания да я усвояваме малко по малко, да се запознаваме с благотелните нейни резултати, //тогава нищо не ще ни спаси, тогава ще си заглъхнем сами от себе си и ще изгубим и това, което го имаме сега" /С. 2, стр. 238/. Действията, изразени чрез предикативните единици в протазиса, мотивират потенциалното извършване на действията в аподозиса. Макар че доминиращата зависимост в подчинителното отношение е условието, това подчинително отношение съдържа и други семантико-синтактични зависимости — за време, за противоположност, за причина. Корелативното местоименно наречие, което действа като интензификатор, насочва вниманието към потенциално осъществимите действия. Структурният паралелизъм в целия период и негативният характер на предикативните единици в протазиса и аподозиса внасят допълнителни смислови и експресивни нюанси при оформянето на комуникативния статус на периодичната структура. Други примери: "Но ако той види, че ти по някакъв си разчет имаш дружба с него, а не от сърце; ако ти с презрение му отвъргаш искрената дружба, или пък /ако ти/ с постъпките си го направиш да се разкайва, дето ти е бил приятел — // тогава едно малко неблагоприятно обстоятелство може да го увлече в такава пропаст, де ще заглъхнат всичките му добри свойства и той ще стане способен да прави само зло" /ХТ, стр. 168/; "Дору сме ние потънали в сиромашия, дору нямаме понятие за по-високи потребности, дору се задоволяваме само с това, щото да работиме по цели дни повече от добитъци

и при всичко това наградата за този ни труд състои в яденето сух хляб и чесън и в спането на голата земя, //разумява се, че дотогава ние ще бъдем сиромаси и умствено, и нравствено" /С. 2, стр. 235/.

Значително по-рядко /предимно в публицистиката/ В. Друмев си служи с обстоятелствени периоди, в които подчинителното отношение променя ориентацията си. Става дума за периодични структури, чийто протазис се състои от няколко съчинително свързани изречения, а аподозисът е подчинена предикативна единица, която пояснява едновременно и по един и същ начин съставящите, намиращи се в протазиса, напр.: "Аз си позволявам на Вас да го казвам това, позволявам си пред вас да се оплаквам, //защото съм уверен, че Вие ще ме разберете и ще ми повярвате" /С. 2, стр. 487/; "Нищо така не помага на човека да си запази достойнството, да противостои на всички трудности и горчевини, да понася с търпение най-големите и несправедливи нападки и наскърбявания и пак да се старае да остане верен на задълженията си, //както дълбоката преданост на волята божия" /ЕСС, стр. 299/; "Като има чувство за истината, той сякогаж ще се стреми към нея и нищо не ще бъде в състояние да го направи, за да отстъпва от правният, истинният път; като има любовта човек сякогаж ще гледа да бъде полезен на своите съседи, на обществото и — най-сетне на всички; като има нравствената свобода — в неговите постъпки и действия сякогаж ще се забелязва разумност, обмисленост, а при това и честност, благородство и т. н., //защото нравствено свободният човек никога не се подчинява на страстите си или на страстите на друго, никога не си позволява да върши нещо под какво да е друго влияние, освен под влиянието на разумността, честността, благородството" /ЕСС, стр. 171/. В последния цитат ядрото на всяко от трите еднотипни съставящи се състои от сложно съставно изречение, в което подчинената предикативна единица е в препозиция. Формалната близост и тясната семантична обвързаност между еднотипните съставящи превръщат протазиса в структурно и семантично цяло. Аподозисът, чрез съдържащите се в него предикативни единици, обосновава действията, изразени в протазиса. Синтактичният паралелизъм, експлициращ различна от тази в протазиса структурна схема, се оформя преди всичко посредством отрицателното местоименно наречие **никога**, върху което пада и фразовото ударение. Възможно е този пример да се интерпретира като незавършен период поради по-плътната връзка между последното от еднотипните съставящи и аподозиса, което, по същество, би разрушило периодичната структура, тъй като при това положение се обособяват три еднотипни съставящи, без обаче да е налице аподозис. Такава възможност следва да се отхвърли, защото съдържанието на предикативните единици в аподозиса, макар че най-тясно се свързва с последното от еднотипните съставящи,

опосредствано се свързва и с останалите съставлящи, които са обединени смислово и структурно в първата част на периодичната структура.

Обобщителните периоди за разлика от противопоставителните и обстоятелствените съдържат в аподозиса си обобщаващ елемент, чрез който се експлицира структурната и тематична цялост на протазиса. Този формален показател е бил причина обобщителните периоди да се обособят като самостоятелна група, противопоставяйки се на необобщителните периоди /Русинов 1970, стр. 251; Шапиро 1951, стр. 33; Акишина 1958, стр. 27/. Не всички периодични структури, които съдържат в аподозиса си обобщаващ елемент, функционират като обобщителни периоди, напр.: "Науката ни дава възможност да покоряваме природата: дава ни възможност например да плаваме против вятърът, да се не боиме от мълнията, а да ѝ казваме де да падне; да се не покоряваме на пространството, а да го съкратяваме с парата и електричеството; //но всички тези неща не правят честит човека, защото човек в себе си носи своето щастие и нещастие — в сърцето, характерът, в нравът си" /С. 2, стр. 313-314/; "Че тоя фелдшер злоупотребявал със своето положение в болницата, че упражнявал над слабите болни влияние с пропагандическа цел, че обърнал болницата в място за пропаганда, че с ласкателства и обещания примамил две момичета да бягат от манастира, че сам съдействувал на това избягване, извършено в нощно време, че си е дозволил да хвърга клевети и да наниса оскърбления с прошенията си до гражданските власти на представителя на духовната власт, като е отправял и разни заплашвания към тая последната, //всичко това си премина токутъй, предаде се на забвение" /С. 2, стр. 583/. Отношението между протазиса и аподозиса може да се приеме или като съчинително противопоставително, или като подчинително обстоятелствено. То има само отънък на обобщеност.

Обобщителните периоди в синтаксиса на Друмев съдържат най-често елементите **всичко** и **всичко това**. Диференцираната им употреба зависи от типа на периодичната структура, в която функционират. Докато **всичко** се употребява в периоди със структура на просто изречение, в което еднотипните съставлящи функционират като подлюзи, определения, допълнения, съчетанието **всичко това** се употребява в периоди със структура на сложно изречение или в надфразовите структури, напр.: "Пеенето на птиците, приятната миризма на цветята, зелената мека трева, коя като вълни ляга насам-нататък и коя сякаш че си играе с лъчите на слънцето, тихият пролетен вятър, овчарските свирни — //всичко, всичко го привежда във възторг, напълня му душата с радост и щастие" /ХТ, стр. 102-103/. Според Р. Ницолова: "Всичко е обобщително сумативно местоимение, което представя своя референт като цялостно множество, получено от "събиране" на елементи от всякакъв вид: материални предмети, лица, животни, абстрактни

понятия, изказвания, съждения, ситуации и др." /Ницолова 1986, стр. 185/. Семантиката на местоимението се уточнява /ограничава/ само с помощта на контекста, затова възниква известна ентропия. Не е ясно дали чрез обобщаващата дума в аподозиса се обобщават само еднотипните съставлящи в протазиса, или съществуват и други, неексплицирани в протазиса съставлящи, които влизат в обсега на обобщителното местоимение. В периодите, в чийто аподозис се употребява съчетанието **всичко това**, подобна неопределеност не съществува, защото показателното местоимение служи като номинализатор на протазиса и по този начин уточнява характера на множеството, представено чрез местоимението **всичко**, напр.: "Да тича човек, да склонява, да убеждава, да търпи глад, присмивания, укорявания и в конце концов неудача, //всичко това е плебейска работа и за тая работа има плебеи — Стоянов, Друмев, Пейов и проч." /С. 2, стр. 542/: "С библиотеката почти от хиляда тома, с връзките, които е то /Дружеството/ направило с много учени корпорации, особено словенски, с малкото си, но сериозна деятелност, която е вече спечелила добро име на самото учреждение и която възбужда такива добри надежди за в бъдещето, //за **всичко това** има да се благодари единствено на Стоянова и на другите действителни членове, на тяхното постоянство и търпение" /С. 2, стр. 488/: "И така, чрез **въвеждането** в училищата на "науката за моралът", чрез приемането тази или онази книга за учебник по "нравствената част", чрез преподаването "нравствеността" така, както се преподава землеописанието или числителницата, или някой друг предмет, или пък чрез голите и сухи нравствени наставления — //чрез **всичко това** не може се постигна желаната цел: да направим бъдещето си поколение нравствено и благополучно" /С. 2, стр. 6/. Често използвана от Друмев е особена разновидност на тези периоди. В тях показателното местоимение се употребява в началото на периодичната структура, следват номинализираните от него еднотипни съставлящи, които се затварят от съчетанието **всичко това** в аподозиса, напр.: "От това, че детето се предава в ръцете на учителя не като кукла, не като бездушен материал, от което учителя да прави здание, а като същество разумно, и тази разумност вече се проявява в него в доста силна степен, като същество с много или малко определен вече характер, като същество с известни наклонности и стремления, с известен умствен кръгозор — //от **всичко това**, казвам, ние лесно можем да разберем голямото значение на училищата и важната обязаност на учителите" /С. 2, стр. 330/.

Периодите, в които съдържанието на протазиса се отнася само към една дума от аподозиса, се срещат предимно в публицистиката на Друмев. Опорната дума, най-често съществително име или местоимение, заедно с различни свързващи средства функционира като модел, по който се конструират еднотипните съставлящи в протазиса. Във всички периоди от този

тип опорната дума ограничава структурно протазиса — тя се употребява в препозиция и в постпозиция спрямо еднотипните съставящи, които имат характер на подчинени определителни изречения, напр.: "Ние сме убедени, че това свето чувство, което е най-хубавото украшение на човека, което е най-действителното му достойнство, което го прави отистина образ и подобие божие — именно любовта, човешчината — //това свето чувство може най-добре да цъфне и да се развие само под влиянието на майчината любов..." /С. 2, стр. 183/; "Само този, който не разбира важността на задачата, която ни предстои, който не е в състояние да вникнува в уроците на миналото, който не разбира призванието и бъдещето на народа си и който леко се отнася към своите важни обязанности и към истинските народни интереси — //само такъв може да не усеща страх и трепет" /С. 2, стр. 375/; "Тая секта, която е излязла от евангелски идеал, но е достигнала до съвършено изкривяване и даже до съвършено отричане на християнството /как е достигнала до това, по какви побуждения, под какви влияния?/, която с векове се е борила с църквата за своето съществуване, която често е достигвала да бъде господствующа/ така ни се казва/, която често е имала на страната си освен народът, но и самите първенци и царе, която е била заклет враг на папската власт и на византийските злоупотребления — //тази секта достигнала е най-после дотам, щото в 18 в., отчаяна от притесненията, доброволно се предала на папството и днес ние от нея не виждаме нито прашец..." /С. 2, стр. 139/. Първата употреба на опорната дума е логически и структурно задължителна, докато нейното наличие в аподозиса е факултативно /макар че у Друмев винаги е налице/. С повторението ѝ се цели да се припомни на реципиента определяемото, тъй като протазисът — определение, представен от значително усложнени еднотипни съставящи, измества определяния предмет от центъра на вниманието — признакът изпква по-силно от своя носител. Освен това при повторната си употреба думата се освобождава от своя "програмиращ" характер — тя по-скоро служи като известно обобщаване, което привлича акцента в цялата конструкция, превръщайки аподозиса в естествен смислов и комуникативен център в периодичната структура.

От ексцерпирания материал се установи, че в Друмевия синтаксис има периодични структури, които, макар да наподобяват периоди от горепосочения тип, трябва да се отграничат от тях, напр.: "А който разбира всичката важност на задълженията си спрямо народа си и съдбините му, който разбира важността на задачата, която му предстои, //той не може дълбоко и сериозно да се не замисля над тези задължения и задачи и хубаво да не пресметва силите и способностите си, защото не може да не желае от цяла душа и сърце честно и добросъвестно да изпълнява своите обязанности, не може да не желае и да не е решен да посвети всичките си сили и

способности, целия си живот на служене народу си, не може още и да не желае и пълна сполука" /С. 2, стр. 363/. Подчинените изречения от протазиса не определят опорната дума в аподозиса — той, а я заместват, тъй като денотатът, представен чрез личното местоимение, е неопределен, неуточнен и естествено той се нуждае от конкретизиране. Функцията на еднотипните съставящи /които не са подчинени определителни изречения!/ е да премахне тази неопределеност. В този смисъл тяхната синтактична функция е съотносителна с функцията на опорната дума от аподозиса.

ИЗВОДИ:

1. Анализът на периодичните структури в художествената проза и публицистиката на В. Друмев е целесъобразен и резултатен както за определяне на структурно-граматичните и семантико-комуникативните характеристики на микро- и макросинтактичните единици, така и за разкриване и за осмисляне на стиловите и жанровите особености на конкретните текстове.

2. Периодичните структури в творчеството на Друмев дават възможност да се преодолее строго определителният модел на изречението и да се приведе синтактичната структура в съответствие с комуникативната задача на съобщението. Доказателство за това са надфразовите периоди, които функционират като субтекст.

3. Минималната, задължителна за всички периоди структура има две степени на членение, от което следва, че неусложненият период има най-малко три съставни части. Усложняването на периодичните структури зависи преди всичко от индивидуалния авторски стил, макар че влияние оказват развитието на конкретния жанр и общото състояние на книжовния език.

4. Периодът е синтактичен тип с отворена структура, въпреки че една от задължителните му структурни части — протазисът — има възможност да се разширява с други еднотипни съставящи, т. е. той функционира като относително отворена структура.

5. Чрез предложените тук класификации, визиращи не само смисловите отношения между протазиса и аподозиса, но и спецификата на структурния модел на периода, се представя изчерпателно и точно изключителното многообразие на периодични структури в художественото творчество и публицистиката на В. Друмев.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- ЕСС Етико-социологически съчинения, София, 1981.
С. 2 Съчинения. т. 2. Критика, публицистика, речи, писма, София, 1968.
ХТ Васил Друмев. Художествено творчество. Критика, София, 1976.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Акишина 1958: А. А. А к и ш и н а. Периодическая форма речи в современном русском языке. Вопросы русского языкознания, III, Львов, 1958.
Аристотел 1978: А р и с т о т е л. Риторика. Античные риторики, Москва, 1978.
Бархударов 1955: С. Г. Б а р х у д а р о в. Грамматические очерки. Журнал "Литературная учеба" № 5, 1955.
Белошапкова 1977: В. А. Б е л о ш а п к о в а. Современный русский язык. Синтаксис, Москва, 1977.
Брандес 1990: М. П. Б р а н д е с. Стилистика немецкого языка, Москва, 1990.
Булаховски 1948: Л. А. Б у л а х о в с к и й. Курс русского литературного языка XIX в., II, Киев, 1948.
Гвоздев 1965: А. Н. Г в о з д е в. Очерки по стилистике русского языка, Москва, 1965.
Георгиева 1987: Ел. Г е о р г и е в а. Словоред на усложненого просто изречение, София, 1987.
Деметрий 1978: Д е м е т р и й. О стиле. Античные риторики, Москва, 1978.
Дионисий 1978: Дионисий Г а л и к а р н а с с к и й. О сочетаемости слов. Античные риторики, Москва, 1978.
Добрева, Савова 1990: Ел. Д о б р е в а, Ив. С а в о в а. Проблеми на изграждането на текста, София, 1990.
Ефимов 1954: А. И. Е ф и м о в. О языке художественных произведений, Москва, 1954.
Карцевски 1961: С. О. К а р ц е в с к и. Бессоюзие и подчинение в русском языке. Вопросы языкознания, № 2, 1961.
Кубик 1970: М. К u b i k. Transformační syntax současné guštiny, Praha, 1970.
Мухин 1968: А. М. М у х и н. Структура предложений и их модели, Ленинград, 1968.
Ницолова 1986: Р. Н и ц о л о в а. Българските местоимения, София, 1986.
Поспелов 1959: Н. С. П о с п е л о в. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы. Вопросы языкознания, № 2, 1959.
Русинов 1970: Р. Р у с и н о в. Периодът в съвременния български книжовен език. Известия на Института по български език, XIX, 1970.
Шапиро 1951: А. Ш а п и р о. О периодической форме речи. Русский язык в школе, № 1, 1951.
Янус 1979: Э. Я н у с. Обзор польских работ по структуре текста. Синтаксис текста, Москва, 1979.

THE PERIOD IN FICTION AND PUBLICISM IN THE WORKS OF VASIL DRUMEV

Anton Getsov
/Summary/

A subject of this research is the period - one of the most frequent constructions in Vassil Drumev's prose and political journalism.

The periodical structures are treated as a syntactical unity with structural, semantic and communicative parameters which do not isolate each other. The periods are classified on the basis of three characteristic features: due to the linguistic status of the textual element which is necessary for their realization, setting phrasal and super-phrasal periods; due to the extents of division in the periodical structure, setting uncomplicated and complicated periods; due to the specific nature of the relations forming the periodical structure and to the ones of meaning among them, setting periods in which the contents of protasis is referred to the contents of apodosis as a whole, and periods in which the contents of protasis is referred to only one part /most often a word/ of the apodosis.

ПЕРИОДЫ В ПРОЗЕ И ПУБЛИЦИСТИКЕ ВАСИЛА ДРУМЕВА

Антон Гецов

/Резюме/

Предмет настоящего исследования — одна из самых употребительных синтаксических конструкций в художественной прозе и публицистике Васи́ла Друме́ва — период. Структуры периода рассматриваются как синтаксическое единство со своими структурными, семантическими и коммуникативными параметрами, которые взаимно не изолированы. Периоды классифицируются на основе трех признаков: в зависимости от лингвистического статуса сегмента текста, который необходим для реализации периодов, обособляются фразовые и надфразовые периоды; в зависимости от степени членения в структуре периода обособляются неосложненные и осложненные периоды; в зависимости от специфики оставляющих структуру периода и смысловых отношений между ними обособляются периоды, в которых содержание протазиса относится к содержанию аподозиса в целом, и периоды, в которых содержание протазиса относится только к одной части (чаще всего к одному слову) аподозиса.

ПЕРИОДЪТ В ПРОЗАТА И ПУБЛИЦИСТИКАТА НА ВАСИЛ ДРУМЕВ

Антон Гецов
/Резюме/

Предмет на настоящето изследване е една от най-често срещаните синтактични конструкции в художествената проза и публицистиката на Васил Друмев — периодът. Периодичните структури се разглеждат като синтактично единство със структурни, семантични и комуникативни параметри, които не са взаимно изолирани. Периодите се класифицират въз основа на три признака: в зависимост от лингвистичния статус на текстовия сегмент, който е необходим за реализирането им, като се обособяват фразови и надфразови периоди; в зависимост от степените на членение в периодичната структура, като се обособяват неусложнени и усложнени периоди, и в зависимост от спецификата на съставящите периодичната структура и на смисловите отношения между тях, като се обособяват периоди, в които съдържанието на протазиса се отнася към съдържанието на аподозиса като цяло, и периоди, в които съдържанието на протазиса се отнася само към една част /най-често дума/ от аподозиса.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 28, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1992

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VELIKO TIRNOVO

Tome 28, livre 2

FACULTÉ PHILOLOGIQUE

1992

КЪМ СЕМАНТИЧНОТО МОДЕЛИРАНЕ
НА ПРОСТОТО ИЗРЕЧЕНИЕ В НЕМСКИЯ ЕЗИК

ПАВЕЛ БОРИСЕВИЧ

ON SEMANTIC MODELLING OF SENTENCES IN
GERMAN

PAVEL BORISSEVITCH

Представя: Катедра немска филология

Рецензенти: проф. к. ф. н. Павел Петков

проф. к. ф. н. Борис Парашкевов

Редактор: доц. к. ф. н. Ст. Сарлов

Велико Търново, 1992

1. EINLEITUNG

Voraussetzung und Weiterführung

Sätze werden in der deutschen Grammatik unter verschiedenen Gesichtspunkten typisiert und unterschiedlich benannt. In der traditionellen Grammatik werden Satzarten nach der kommunikativen Intention (Aussage, Frage usw.) und nach der Komplexität der Sätze (einfacher Satz, zusammengesetzter Satz, Satzverbindung usw.) differenziert. Neuerdings wird der Terminus "Satztyp" in Sinne von kommunikativ-intentionellen Satzarten verwendet. Satztypen dieser Art sowie nach der Komplexität der Sätze sind von einfachen Aussagesätzen abzuleiten und stellen somit abgewandelte Strukturen dar. Deshalb sind zunächst die Typen und Modelle des einfachen Satzes als Ausgangs- oder Grundstrukturen festzulegen.

Die einfachen Sätze (Grundstrukturen) können nach Formenbestand, Valenzstruktur, Tiefenkasusrahmen, Referenzbedeutung differenziert werden. Die Differenzierung von Satzmodellen nach strukturellen und/oder inhaltlichen Kriterien beginnt in der deutschen Grammatik seit den sechziger Jahren. HELBIG (1982, 67 ff.) bietet eine (ältere) Typologie der Satzmodellklassifizierungen und unterscheidet dabei fünf Arten von Satzmodelltypen:

- 1) rein strukturelle, formbezogene Satzmodelle (GLINZ 1961, 96 f.; HELBIG 1967; SCHENKEL 1969,
- 2) formbezogene Modelle mit eindeutiger Inhaltszuordnung (ERBEN 1964, 231 ff.; GREBE 1959, 434 ff.),
- 3) inhaltbezogene Satzmodelle (BRINKMANN 1962, 508 ff.),
- 4) sachbezogene Satzmodelle (ADMONI 1972, 235 ff.),
- 5) funktionale Satzmodelle (LUDWIG 1963, 32, 44; PFÜTZE 1965).

Wir modifizieren diese Satzmodelltypologie von einem zusätzlichen Gesichtspunkt aus, indem wir zwei Gruppen von morphosyntaktischen Modellen nach der Art der Abhängigkeitsdarstellung unterscheiden: 1. dependenzielle Satzmodelle in Satzgliedrepräsentation und 2. konstituenzielle Satzmodelle in Wortgruppenrepräsentation.¹ Dabei ergibt sich noch eine Gruppe - 3. dependenzielle Satzmodelle in Wortgruppen-(Wortklassen-)repräsentation.

Unser Hauptaugenmerk richtet sich auf die semantische Satzmodellierung. Zuerst gehen wir auf die Entwicklung semantischer Satzmodellkonzeptionen in der deutschen Grammatik ein (Kapitel 2). In Kapitel 3 bieten wir eine Liste von Tiefenkasusmodellen, die nach semantischen Prädikatsklassen gegliedert sind. In Kapitel 4 wird eine referentielle Begründung der Satzmodellsemantik vorgenommen. Dabei werden die Begriffe der aktuellen Welt und der möglichen Welten benützt. Im Zusammenfassenden Kapitel 5 werden semantische Satzmodelle auf morphosyntaktische Modelle bezogen.

2. VORAUSGEHENDE SEMANTISCHE SATZMODELLKONZEPTIONEN

Wir gehen davon aus, daß die Satzbedeutung viele Aspekte hat, die im Rahmen einer einzelnen Theorie schwer zu erfassen sind. Deshalb betrachten wir Konzeptionen aus verschiedenen linguistischen und logischen Richtungen, die einander ergänzen und/oder dialektisch aufheben. Anschließend versuchen wir unterschiedliche Bedeutungskonzeptionen in einem stratifikativen (modularen) Satzmodellsystem zu integrieren.

2.1. Die sachbezogenen Satzmodelle W. ADMONIS

W. ADMONI nennt seine Modelle Satztypen und gliedert die Gesamtheit deutscher Sätze in zwölf logisch-grammatische Typen, indem er den Strukturtypen bestimmte logische Bedeutungen zuschreibt und sie auf bestimmte Sachverhalte (Typen von Sachverhalten) bezieht.

Unmittelbar nach der Repräsentation seiner 12 Satztypen vermerkt W. ADMONI, "daß der Ausgangspunkt bei der Unterscheidung der logisch-grammatischen Satztypen ein formaler ist" (ADMONI 1972, 243). Er geht von der richtigen methodologischen Position aus, daß Sätze Sachverhalte und Relationen der in Kopfe des Menschen abgebildeten Welt wiedergeben (ADMONI 1955, 102). Dann verabsolutiert er aber ein Moment dieses Abbildungsprozesses und vereinfacht die Relation zwischen Sprache (Satz) und objektiver Wirklichkeit, indem er eine direkte Abbildung der Wirklichkeit auf die Sprachstruktur annimmt (vgl. HELBIG 1967, 1970). Tatsächlich gibt es aber keine solche direkte Entsprechung zwischen Wirklichkeit und Sprachstruktur (Satzstruktur). G. HELBIG führt in seiner Auseinandersetzung mit der Modellierung ADMONIS u. a. an, daß Sätze, die strukturell zum Typ 2 (Subjektsnominativ + transitiver Verb + Akkusativobjekt) gehören und die Beziehung "Erzeuger der Handlung + Handlung + Gegenstand der Handlung" bezeichnen sollen, bei bestimmter lexikalischer Füllung einen ganz anderen logischen Inhalt haben können, z. B.

"Er erleidet eine Krankheit."

In diesem Satz kann man keinesfalls das Subjekt als "Erzeuger der Handlung" bezeichnen (HELBIG 1971, 62).

Auch in den Satztypen 1, 7, 8, 11 und 12 sind noch verschiedene Momente zu präzisieren.

Unabhängig von dem angeführten methodologischen Mangel enthält die Modellierung W. ADMONIS als erster Versuch zur Beschreibung der deutschen Satzmodelle viele positive Seiten und stellt interessante grammatische Probleme auf.

Wir nennen die Satzmodelle W. ADMONIS "sachbezogen", doch W. ADMONI gibt nur eine ganz allgemeine Interpretation des logisch-grammatischen und sachbezogenen Inhalts. Er modelliert die Satzgliedstruktur der Sätze (dabei ist er in seiner Terminologie nicht kosequent) und nur in geringem Maße ihre inhaltliche

Struktur. Deshalb sind auch seine Satzmodelle auf der morphosyntaktischen Ebene angesiedelt.

2.2. Die inhaltsbezogenen Grundformen deutscher Sätze P. GREBEs

Wir zählen die Grundformen deutscher Sätze P. GREBEs zu den Abhängigkeitsmodellen der morphosyntaktischen Ebene aufgrund ihrer Strukturierung in den Begriffen der Satzglieder. P. GREBE nimmt die sprachphilosophische Auffassung L. WEISGERBERs sowie die von ihm entwickelte Abstrichmethode an (s. HELBIG 4, 1967, 198). Mit Hilfe dieser Methode legt P. GREBE 31 Grundformen deutscher Sätze fest, die aus für den Satz sinnotwendigen Gliedern bestehen. Diese Grundformen sind "dem Sprechenden als Ganzheiten durch die Muttersprache vorgegeben" (DUDEN 1966, 504).

Nach der Zahl der sinnotwendigen Glieder teilt P. GREBE die Sätze in drei Gruppen ein:

1. die ergänzungslosen Sätze,
2. Sätze mit einer eingliedrigen Ergänzung",
3. Sätze mit einer mehrgliedrigen Ergänzung" (ebd., 469).

Nach dem Inhalt teilt er sie in zwei große Gruppen ein:

1. Zustands-, Vorgangs- und Tätigkeitssätze,
2. Handlungssätze.

Die Modelle der ersten Gruppe (Zustands-, Vorgangs- und Tätigkeitssätze) stehen in einer deutlich Parallelität zu den Modellen der zweiten Gruppe (Handlungssätze) sowohl nach der Form als auch nach dem Inhalt. P. GREBE nennt den Inhalt der I. Gruppe ganz allgemein "nichtzielendes Geschehen" und den der II. Gruppe "zielendes Geschehen"; die syntaktische Form der ersten Gruppe wird durch intransitive, die der zweiten Gruppe durch transitive Verben gekennzeichnet. In der Darstellung der Dudengrammatik ist diese Parallelität durch die Anführung der Satzmodelle der I. und II. Gruppen auf zwei gegenüberstehenden Seiten verdeutlicht.

P. GREBEs Modellsystem hat den Vorzug, daß es durch wenige Modelle (Grundformen) eine große Menge konkreter Sätze erfaßt und systematisiert. Positiv ist in seinem System auch die Berücksichtigung von Satzmodellen zu bewerten, in denen Satzglieder von Adjektiven abhängig sind (vgl. CHARITONOVA 1976. 41 f.). Solche valenzbestimmenden Adjektive sind in den Grundformen I. 8a bis I. 8c enthalten. Dabei unterscheidet sich P. GREBEs Interpretation des Prädikats mit einem Prädikativ von der unsrigen, und dadurch auch die Interpretation der ganzen Satzstruktur.

In Satz 8a (Ich bin diesem Manne fremd.) z. B. ist nach GREBE das Prädikat nur "bin". Nach unserer Interpretation haben wir es mit einem zusammengesetzten Prädikat zu tun: "bin...fremd". Das Prädikativ wird von P. GREBE "Artergänzung" genannt.

Ähnlich wie W. ADMONI die Beziehung zwischen Wirklichkeit und Struktur vereinfacht (s. o. S. 49), wird bei P. GREBE die Beziehung zwischen Inhalt und Satzstruktur vereinfacht, es wird eine eindeutigere und direktere Entsprechung zwischen Inhalt und Sprachform angenommen, als sie tatsächlich besteht.

So kann z. B. durch die syntaktische Struktur der Grundform I. 2 (Karl ist mein Freund.) nicht nur Gleichsetzung, sondern auch Implikation oder Identifikation ausgedrückt werden (s. HELBIG 4/1967, 201).

Sätze wie "Er erhält einen Brief.", "Er erleidet eine Krankheit." haben die syntaktische Form der Grundform II. 1, d. h. eines Handlungssatzes. Wenn aber P. GREBE H. BRINKMANNs Interpretation des Terminus "Handlung" annimmt (Seiendes in der Welt wird durch die Handlung verändert, angeeignet, geschaffen; der Mensch gestaltet und bestimmt die Welt durch seine aktive Einwirkung - s. GREBE, ebd., S. 474; BRINKMANN ebd., S. 522) - und das tut er ausdrücklich - so kann die Bedeutung dieser Sätze keinesfalls als Handlung gelten (vgl. GELBIG 4/1967, 198f.; 1970, 30).

Trotz der erwähnten Widersprüche wird die Bedeutung der Satzmodelle und ihre Entsprechung zur Satzform von Grebe präziser beschrieben als von Admoni. Die Satzmodelle Grebes und Admonis sind im Grunde genommen syntaktische Dependenzmodelle mit einer inhaltbezogenen Interpretation der Satzbedeutung.

2.3. Die inhaltbezogenen Satzmodelle H. Brinkmanns

In der ersten Fassung seines Satzmodellsystems unterscheidet H. Brinkmann folgende vier Grundmodelle: **Vorgangs-, Handlungs-, Urteils- und Identifizierungssatz** (BRINKMANN 3/1957/1958, S. 137 ff.; auch in WW 1962, 254 ff.). In seiner Grammatik "Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung" erscheinen dieselben Modelle, nun aber sind die zwei letzten umbenannt:

- 1) Vorgangssatz, z.B. **Der Vater schläft.**
- 2) Handlungssatz, z.B. **Er liest das Buch.**
- 3) Adjektivsatz (früher: Urteilssatz), z. B. **Er ist zufrieden.**
- 4) Substantivsatz (früher: Identifizierungssatz), z.B. **Karl ist mein Freund,** (BRINKMANN 1962, 508 ff.).

In einer neueren Fassung seiner Grammatik von 1972 führt Brinkmann die Umbenennung seiner vier Grundmodelle weiter; er benennt sie nach der Wortart, "die für den Aufschluß wesentlich ist" (BRINKMANN 1971, 525):

1) einseitige Verbalsätze, 2) zweiseitige Verbalsätze, 3) Adjektivsätze, 4) Substantivsätze. "Einseitig" bedeutet dabei, daß der verbale Prozeß nicht umkehrbar ist (z.B. bei intransitiven Verben), "zweiseitig", daß er umkehrbar ist (z.B. bei transitiven Verben).

Diese Umbenennung ist zwar plausibel (s. dazu HELBIG 1973, 161), sie ändert aber nichts an der inhaltlichen Interpretation der Satzmodelle. Ausschlaggebend für

die inhaltsbezogene Interpretation des Satzes bleibt die "Sehweise". Es geht dabei um Sehweisen, die auch für denselben Sachverhalt unterschiedlich sein können (HELBIG 1982. 70).

Die angeführten vier Satzmodelle werden von BRINKMANN in mehrere inhaltsbezogene Varianten gegliedert. Als Beispiel seien einige Varianten des einseitigen Verbalsatzes (des Vorgangssatzes) gekürzt angeführt:

1) Leben als Phänomen (Es regnet.), 2) Leben als Schicksal (Die Versammlung findet heute statt.), 3) Leben als Dasein (Es gibt Arbeiter.), 4) Dasein in Raum oder Zeit (Er ist oben. Die Sitzung dauert lange. Köln liegt am Rhein.), 5) Vorgang als Lebensäußerung (Er liegt im Bett. Sie tanzt.) usw.

Die Beschreibung der Satzmodelle von BRINKMANN zeigt interessante Nuancen der Satzbedeutung auf, ist aber vielfach subjektivistisch. Die Differenzierung Zwischen "Leben als Phänomen", "Leben als Schicksal", "Leben als Dasein" usw. hängt eben von der subjektiven Sehweise des einzelnen ab, sie kann als "impressionistisch" (HELBIG 1-2/1970, 31) bezeichnet werden.

Unabhängig von diesem Mangel ist die Leistung der BRINKMANNschen Satzmodelle hoch einzuschätzen. BRINKMANN bietet eine Fülle an sprachlichem Material und stellt dabei viele feine Nuancen der Satzbedeutung fest.

H. BRINKMANN interpretiert seine Satzmodelle inhaltsbezogen, doch die Struktur des Inhalts analysiert er nicht weiter, er benutzt keine Begriffe für die Bezeichnung von Konstituenten der Satzbedeutung, keine besondere Metasprache. Die Einheiten der Bedeutungsebene haben bei BRINKMANN keine spezifische Form der Repräsentation.

2.4. Gebrauchsbedeutung (H. J. HERINGER)

Im Unterschied zu H. BRINKMANN geht H. J. HERINGER an die Satzbedeutung von einem ganz anderen Gesichtspunkt aus heran. Nach HERINGER besteht die Bedeutung eines Satzes weder in den von ihm bezeichneten Sachverhalt, noch kann sie als ein Gedanke aufgefaßt werden; sie kann weder in der Synonymie noch in der Äquivalenz mit anderen Sätzen bestehen. Die Satzbedeutung kann nach HERINGER nur mittels der Teilbedeutungen beschrieben werden. Da synonyme Teile mit den gleichen Gebrauchsregeln sind, werden die Teilbedeutungen durch ihren Gebrauch bestimmt. H. J. HERINGER faßt also die Bedeutung als Regel des Gebrauchs auf: "Die Auffassung der Bedeutung als Regel des Gebrauchs ermöglicht eine einheitliche Beschreibung aller Satzarten und ihrer Teile." (HERINGER 1973, 69).

Die Behauptung HERINGERS, daß die Auffassung von der Bedeutung als Bezeichnung für einen Sachverhalt gescheitert wäre, ist abzulehnen. Es muß dabei präzisiert werden, daß die Grundlage einer Satzbedeutung von einem Sachverhaltsabbild bestimmt wird. Ein Sachverhalt kann relativ konstant sein, und es können auch Typen von Sachverhalten festgelegt werden. Ein Sachverhalt kann mehr

oder weniger vollständig, mehr oder weniger adäquat, realistisch oder phantastisch abgebildet (wahrgenommen) werden.

Die ausschlaggebende Rolle des Gedankens beim Sprechen und Verstehen von Sprache, d.h. der sprachlich-gedanklichen Tätigkeit bei der Bildung und Wahrnehmung von Sätzen, wird vor etwa 200 Jahren von W. von HUMBOLDT expliziert und hervorgehoben, und in unserem Jahrhundert wird diese Auffassung auf verschiedene Weise vielfach wiederbelebt (im Neohumboldtianismus, in der inhaltbezogenen Grammatik von N. CHOMSKY, auf dem XIV. Internationalen Linguistenkongreß 1987 von W. NEUMANN u. a.).

"Mit dem Verstehen verhält es sich nicht anders. Es kann in der Seele nichts als durch eigene Tätigkeit vorhanden sein, und Verstehen und Sprechen sind nur verschiedenartige Wirkungen der nemlichen Sprachkraft. Die gemeinsame Rede ist nie mit dem Übergehen eines Stoffes vergleichbar. In dem Verstehenden, wie im Sprechenden, muss der selbe aus der eignen, innren Kraft entwickelt werden; und was der erstere empfängt, ist nur die harmonisch stimmende Anregung." (W. von HUMBOLDT 1963, 430).

Im Unterschied zu HERINGER (1973) sind wir der Meinung, daß bei der Beschreibung der Satzbedeutung das Sachverhaltsabbild als Ausgangspunkt der Satzbedeutung und dessen gedankliche Verarbeitung ebenso wie die Gebrauchsbedeutung eine entscheidende Rolle spielten.

Wir wollen aber H. HERINGER nicht etwas unterstellen, was er gar nicht beabsichtigt. Sein Buch (1973) ist der Syntax gewidmet, und nicht speziell der Bedeutung. Er behandelt vor allem das syntaktische Konstitutions- und Dependenzsystem des deutschen Satzes und zeigt mit Hilfe einer eigenen formalen Sprache, wie die Satzbedeutung von den Bedeutungen der Satzteile abhängt und weche Möglichkeiten der Konstituentenstruktur und Dependenzgrammatik zur Ermittlung der Satzbedeutung bieten.

Im Teil 2.7. seines Buches "Inhaltssyntax" behandelt HERINGER den Aufbau der Bedeutung eines Satzes aus seinen Teilen. Die Satzteile, die nicht weiter teilbar sind, werden von HERINGER Plereme genannt. Ein Plerem entspricht etwa den traditionellen Termini "Lexem" (selbständiges Plerem) und "Morphem" (unselbstätiges Plerem) (HERINGER 1973, 78, 114 ff.).

2.5. Logische, semantische und grammatische Strukturmodelle (O. MOSKALSKAJA)

O. Moskalskaja geht in ihrem Buch "Problemy sistemnogoe opisanija sintak-sisa" (1974) (deutsch: Probleme der systemhaften Beschreibung der Syntax, Leipzig 1978) davon aus, daß der Satz einen komplexen Zeichencharakter hat als nominative, kognitive, und kommunikative Einheit, in der sich denotative, signifikative, semantisch-syntaktische, kommunikativ-grammatische und strukturelle Bedeutungen schneiden

(Moskalskaja 1974, 9).

Die Satzbedeutung entsteht nach O. Moskalskaja im Ergebnis von Operationen, bei denen einfache Zeichen zu Zeichenkomplexen kombiniert werden. Sie differenziert vier Arten von Kombinationsoperationen:

a) **Kombinationsoperationen der nominierenden Funktion** und der Bildung des "Propositionalkonzepts" des Satzes (und der Wortgruppe). Als Grundlage dieser Operationen erscheinen nicht Sachverhalte, sondern Abbildungen verallgemeinerter Modelle von Sachverhalten durch das menschliche Bewußtsein. In Kombinationsoperationen dieser Art treten Semantisch-syntaktische Kategorien auf wie Agentivität, Affiziertheit, Instrumentalität, Prozessualität, Stativität, Qualifizierung, Identifizierung, Adressat, Kausativität, Existenzialität usw., z. B.

Die Delegation ist angekommen. === Die Ankunft der Delegation.
(Agentivität, Prozessualität)

Die Rose ist schön. === Die schöne Rose. === Die Schönheit der Rose.
(Qualifikation)...

b) **Propositions-strukturierende Kombinationsoperationen**, die mit dem Festlegen der syntaktischen Bezeichnungen Zwischen den einfachen Zeichen in der Proposition verknüpft sind: der Beziehung zwischen Bestimmendem und Bestimmtem, der Subjekt-Prädikat-Beziehung, der Objekt-Prädikat-Beziehung usw.; Subordination, Koordination u. a.

c) **Kognitive und kommunikative Kombinationsoperationen**, bei denen die Gestaltung des Satzes als Äußerungseinheit erfolgt. Die kommunikativ-grammatischen Kategorien dieser Operationen haben eine mehrschichtige Struktur. Als oberste Kategorie erscheint dabei "die Kategorie der Prädikativität oder die Setzung der Äußerung in Beziehung zur Wirklichkeit", die durch Kategorien niedrigeren Ranges wie syntaktische Temporalität, Modalität, Affirmation/Negation u. a. realisiert wird.

d) **Vertextungsoperationen**, zu denen die aktuelle Gliederung des Satzes, Anapher, Prolepse (s. dazu CONRAD 1981), thematische Entfaltung des Textes u. a. (ebd., 11 ff.) gehören.

MOSKALSKAJA geht weiter auch davon aus, daß zwischen semantischer und Oberflächenstruktur des Satzes keine eindeutige Entsprechungen bestehen (ebd., 13 f., 39 f.).

Bei der Behandlung der grundlegenden Strukturmodelle des Satzes wendet O. MOSKALSKAJA ein statisches, bei der Behandlung ihrer Realisierung und Entfaltung sowie der Abwandlungen ein dynamisches Beschreibungsverfahren an (ebd., 19 ff.). Sie schlägt den semasiologischen Weg der Beschreibung (vom Text zur Bedeutung) ein, d. h. sie geht von der sprachlichen (grammatischen) Form aus, und interpretiert sie dann logisch und semantisch (ebd., 46).

Die semantische Strukturbeschreibung stützt sich auf die Tiefenkasusmodelle

von Ch. FILLMORE (1968), T. LOMTEV (1965), W. CHAFE (1970) u. a. Ausgangspunkt für die Aussonderung semantischer Satztypen ist bei MOSKALSKAJA der Charakter des Prädikats. Nach der Art des Prädikats werden Vorgangs-, Handlungs-, Zustands-, Identifizierungs- u. a. Sätze differenziert. Außerdem werden die Relationen zwischen dem Prädikat und seinen Argumenten berücksichtigt. Die Tiefenkasus - Agens, Objekt, Adressat, Instrument, Demiagens u. a. - werden dabei explizit relationell interpretiert (MOSKALSKAJA 1974. 43 ff.).

Die Gliederung der Sätze nach der logischen Struktur in determinierende und relationale Sätze wird als allgemeinste semantische Gliederung angenommen (ebd., 42).

2.6. Zur Beschreibung der semantischen Struktur des Satzes in den "Grundzügen einer deutschen Grammatik"

In den "Grundzügen" (HEIDOLPH u. a. 1981) ist ein stratifikatives Modell des Sprachsystems aufgestellt, das aus folgenden vier Ebenen (Komponenten) besteht:

- kommunikativ-pragmatische,
- semantische,
- syntaktische,
- phonologische Komponente (HEIDOLPH u. a., ebd., 35 ff.).

Das Lexikon und die morphologische Komponente nehmen dabei eine gesonderte Stellung ein (ebd., 44 ff., 133 ff.).

Der Inhalt einer Äußerung setzt sich aus semantischen und kommunikativ-pragmatischen Eigenschaften zusammen. Es handelt sich um Eigenschaften des Bewußtseinsinhalts, der mit der Äußerung verbunden ist. Der Inhalt einer Äußerung stellt also eine Verbindung dar aus

a) einem rationalen, nach Aufbau und Bestandteilen gesellschaftlich normierten **Abbild eines Sachverhalts** (oder Komplexes von Sachverhalten) der Wirklichkeit und

b) einer gleichfalls normierten und auf bestimmte Kategorien eingeschränkten **Widerspiegelung von Voraussetzungen und Bedingungen des Kommunikation-svorganges** (ebd., 107 ff.).

Den Sachverhaltsabbildern entsprechen in der semantischen Beschreibung der Äußerungen **Propositionen**. Jede semantische Struktur enthält mindestens eine solche Proposition. Tatsächlich treten aber in den semantischen Strukturen stets **Komplexe von Propositionen** auf..

Die Proposition baut sich aus verschiedenen Teilen auf: Sie enthält ein semantisches Prädikat und, nach Beschaffenheit des Prädikats, ein oder mehrere semantische Argumente. In integrierten komplexen Propositionen treten andere Propositionen als Argumente auf" (ebd., 72 f.).

2.7. Morphosyntaktische und semantische Satzmodelle in der Grammatik von HELBIG/BUSCHA (1984)

In der neuen Fassung der Grammatik von HELBIG UND BUSCHA (1984) ist eine neue Darstellung der Satzmodelle gegeben: neben den morphosyntaktischen Modelle auch semantische Satzmodelle und eine kurze Betrachtung zum Verhältnis zwischen den semantischen und morphosyntaktischen Satzmodellen. Neu sind auch die Listen der Satzmodelle mit Adjektiv und Substantiv als Valenzträger.

Semantische Satzmodelle

Die Semantischen Satzmodelle werden in zwei Stufen untergliedert. Zuerst werden zwei große Gruppen nach der logischen Form differenziert:

1. determinierende Sätze $P(x)$
2. relationale Sätze $P(x, y)$ oder $P(x, y, z)$

Diese großen Gruppen werden auf der zweiten Stufe der Darstellung nach den Kasusrollen der Aktanten untergliedert (ebd., S. 634 ff.)

Am Ende wird die fehlende Übereinstimmung zwischen morphosyntaktischen und semantischen Satzmodellen gezeigt. Dabei wird vermerkt, daß es sich trotzdem um reguläre Beziehungen zwischen ihnen handelt, "die jedoch sehr kompliziert und auch noch nicht vollständig erforscht sind" (HELBIG/BUSCHA 1984, 637).

2.8. Satzinhalt, Prädikatsklassen und Aussagerahmen nach P. von POLENZ (1985)

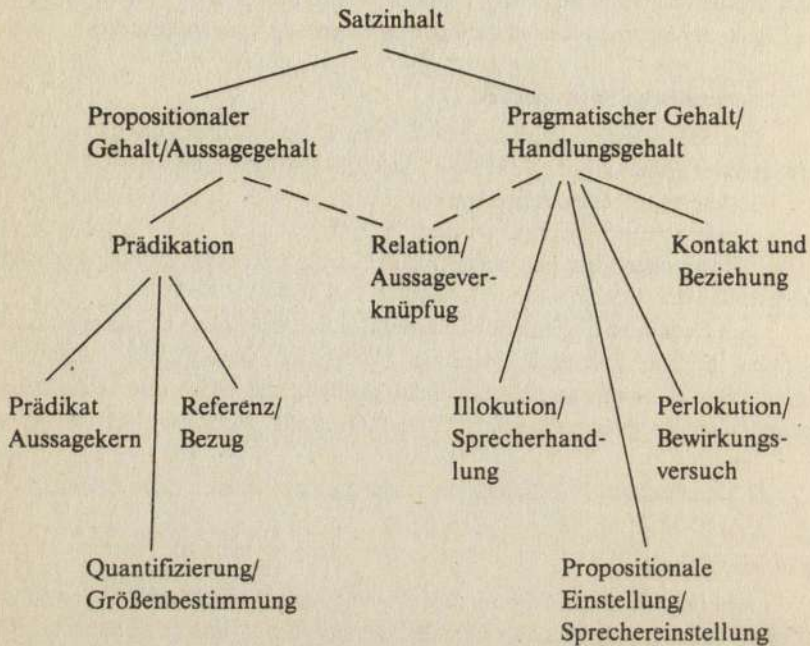
Satzinhalt

Ähnlich wie in den "Grundzügen" (1981) teilt P. von POLENZ den Satzinhalt in zwei Teile: propositionaler Gehalt (Aussagegehalt) und pragmatischer Gehalt (Handlungsgehalt). Diese zwei Teile werden dann weiter in kleinere Teile (Aspekte) gegliedert:

1. **Der propositionale Gehalt** weist folgende Aspekte auf:
 - 1.1. **Prädizieren** oder Aussagen,
 - 1.2. **Referieren** oder Bezugnehmen,
 - 1.3. **Quantifizierung** oder Größenbestimmung ("Jedes Bezugsobjekt muß - mindestens impliziert - quantifiziert sein"),
 - 1.4. **Relationen** oder Aussageverknüpfungen, die in manchen Fällen zum Satzinhalt, in anderen zum Handlungsgehalt an der Grenze zur Textsemantik gehören.
2. **Der pragmatische Gehalt** hat folgende Aspekte:
 - 2.1. **Illokution** oder Sprecherhandlung,
 - 2.2. **Perlokution** oder Bewirkungsversuch,
 - 2.3. **Propositionale Einstellung** oder Sprechereinstellung,
 - 2.4. **Kontakt und Beziehung**

Außerdem berücksichtigt P. von POLENZ innerhalb jeder dieser Komponenten den Unterschied zwischen Bedeutetem und Gemeintem einerseits und Mitbedeutetem, Mitgemeintem und Mitzuverstehendem andererseits (POLENZ 1985, 91 f.).

Die hierarchischen Beziehungen zwischen diesen Aspekten der Bedeutung werden in folgendem Diagramm veranschaulicht:

Hier beschränken wir uns auf einige Aspekte des propositionalen Gehalts.

Prädikatsklassen

P. von POLENZ unterscheidet fünf Klassen von Prädikaten: Aktionsprädikate, Prozeß-, Status-, Qualitäts- und Genus- (Gattungs-)prädikate.

Nach den Prädikatsklassen behandelt P. von POLENZ die Tiefenkasus (semantischen Rollen) als notwendige Ergänzung zur Klassifizierung der Prädikate. In seinem Buch werden 19 semantische Rollen differenziert. Da sie im großen und ganzen den 26 semantischen Kasus in HELBIG/BUSCHA (1984) entsprechen, führen wir sie hier nicht an (s. POLENZ 1985, 169 ff.).

Aussagerahmen

Bei den Aussagerahmen geht es um die semantische Struktur des Satzes, "um eine satzsemantische Typologie, die mit der grammatikalischen keineswegs kongruent

ist ..." (ebd., S.174). Ein bestimmter Aussagerahmen läßt sich nicht nur durch unterschiedliche morphosyntaktische Satzmodelle, sondern auch durch Wortgruppen und Wortbildungstypen realisieren. Die Zahl der möglichen Aussagerahmen ist ziemlich groß, größer als die der Satzmodelle. P. von POLENZ betrachtet nur zwei Beispiele von Aussagerahmen (POLENZ 1985, 174). Wir führen hier das eine Beispiel (gekürzt) an:

Als Typ 1 bezeichnet P. von POLENZ Aussagerahmen mit Verben des "Gebens": Prädikatsklasse 1 - Handlung - mit den semantischen Rollen "Agens" (Ag), Contraagens/Partner (Cag) und Additiv/Hinzugefügtes (Add).

1. Handlung (Ag, Cag, Add)

Beispiel: "...in dem Lande, das (Add) dir (Cag) der Herr(Ag) gibt (Ha)..."

2.9. Rekapitulation.

Die adäquate Beschreibung der symantischen Struktur der Sprache (und des Satzes) spielt eine wesentliche Rolle bei der Behandlung des Problems der Beziehung zwischen Sprache, Denken (konzeptuellem System) und Wirklichkeit (aktueller und möglichen Welten). Die adäquate Beschreibung der semantiachen Struktur der Sprache (des Satzes) setzt ihrerseits die Berücksichtigung der Genesis und Funktion der Sprache im konzeptuellen System und die Beeinflussung der Sprache durch die außerlinguistische Wirklichkeit voraus.

Unter Berücksichtigung der Wechselwirkung zwischen Sprachsystem, Sprachgebrauch, Denken und Wirklichkeit sowie der vorausgehenden morphosyntaktischen Modellierungen mit inhalt- und sachbezogenen Interpretationen der Satzbedeutung, und der expliziten semantischen Modellierungen werden wir bei der Behandlung der Satzmodelle vier semantische Submoduln unterscheiden:

1. weltsphäregeprägte Bedeutungskonzepte,
2. Lexikon (mit komplementärer prototypischer und Merkmalsemantik),
3. Logische Strukturierung der Weltabbilder (Sachverhaltabbilder), Bedeutungskonzepte und sprachlichen Äußerungen,
4. Tiefenkasusstruktur.

Wir gehen vor allem auf den ersten und vierten Submodul ein. Der Zusammenhang des Lexikons mit der Satzmodellierung und die logische Struktur der Satzbedeutungen bedürfen einer besonderen Behandlung.

3. TIEFENKASUSMODELLE, LOGISCHE STRUKTUR UND PRÄDIKATSKLASSEN

3.1. Im Anschluß an die Tiefenkasusmodelle in HELBIG/BUSCHA (1984), die semantischen Prädikatsklassen und Tiefenkasusmodelle in v. POLENZ (1985) und die ausführliche Darstellung und Erörterung der Hauptfunktionen von Wortgruppen, einschließlich der semantischen Rollen von HEIDOLPH (1981, 315 - 369) sowie unter impliziter Berücksichtigung referentieller Kriterien (in bezug auf Sphären der Welt und mögliche Welten) schlagen wir folgende Interpretation und Klassifizierung der Tiefenkasusmodelle vor:

3.2. Zu einer Liste von Kasusmodellen und Prädikatsklassen

Ähnlich wie bei der Beschreibung der Verbvalenz auf der syntastischen Ebene sind auch bei der Beschreibung semantischer Prädikatsklassen und Kasusmodelle Klassifikationsstufen zu unterscheiden: 1) eine quantitative Stufe, auf der die Anzahl der Argumente (Tiefenkasus) eines Verbs (semantischen Prädikats) festgelegt wird, 2) eine qualitative Stufe, auf der die semantische Qualität des Prädikats und 3) eine qualitative Stufe, auf der die semantische Qualität der Argumente (Tiefenkasus) festgelegt werden. Eine ähnliche Stufung bei der Klassifizierung der Tiefenkasus wird in der Grammatik von HELBIG und BUSCHA vorgenommen, doch man verbleibt dabei bei der ersten Stufe. Es werden zwei großen Gruppen semantischer Satzmodelle differenziert: 1) determinierende Sätze von der Art $P(x)$, die nur einen semantischen Kasus enthalten, und 2) relationale Sätze von der Art $P(x, y)$ oder $P(x, y, z)$, die wehr als einen semantischen Kasus enthalten (HELBIG/BUSCHA 1984, 635 f.). Im Unterschied zu HELBIG und BUSCHA versuchen wir die Klassifikation auf allen drei Stufen durchzuführen. Auf der ersten Klassifizierungsstufe verbinden wir die Anzahl der Kasus in einem semantischen Satzmodell mit der logischen Form der Kasus auf eine andere Weise.

1. **Quantitative Stufe. Bestimmung der Anzahl der subjektfähigen und subjektunfähigen Argumente.**
 1. Prädikate ohne Argumente, z.B. **Es schneit.**
Logische Form $P(\emptyset)$
 2. Prädikate ohne Argumente in Subjektfunktion, z. B.
Mir graut.
Logische Form $P(Y)$
 3. Prädikate mit einem Argumente in Subjektfunktion, z. B.
Das Kind schläft.
Logische Form $P(x)$
 4. Prädikate mit zwei Argumenten, z. B. **Er schreibt einen Brief.**
Logische Form $P(x, y)$

5. Prädikate mit drei Argumenten, z. B.

Er schenkt dem Freund ein Buch.Logische Form $P(x, y, z)$

Wir haben hier die traditionellen logischen Formeln $P(x)$, $P(x,y)$ angenommen. doch wir interpretieren sie nicht in allen Fällen nach der strikten Subjekt-Prädikat-Logik. Wir haben Propositionen ohne Argumente vorgesehen mit der logischen Formel $P(\emptyset)$, Propositionen mit einem subjektunfähigen Argument bezeichnen wir mit $P(y)$. d.h. x ist für die Bezeichnung des Subjekts vorbehalten. Mit y bezeichnen wir also ein Argument, das die Funktion eines Objekts erfüllt.

Semantische Klassen von Prädikaten und Kasusmodellen (zweite und dritte qualitative Klassifikationsstufe)

Die semantischen Klassen von Prädikaten werden nach zwei Kriterien differenziert: 1) nach dem Referenzbezug auf Sphären der realen Welt und auf mögliche Welten (zunächst implizit), 2) nach der Art der semantischen Beziehung zwischen den Argumenten des entsprechenden Prädikats. Das letzte Kriterium deckt sich mit der semantischen Charakteristik des Prädikats. Der Zirkelschluß wird durch den Referenzbezug gelöst. Die konkrete Referenz nimmt Bezug auf Gegenstände und Sachverhalte über die Argumente des Prädikats. Die allgemeine Referenz auf Weltsphären erfolgt auch über die Prädikate. Bei Prädikaten ohne Argumente haben wir keine Referenz auf Gegenstände, sondern auf allgemeine Prozesse oder Zustände bestimmter Weltsphären, z.B. *Es regnet.*, *Es ist Sommer.*

... ..

1. Nullwertige semantische Prädikate

Logische Formel $P(\emptyset)$

Kasusmodelle mit nullwertigen semantischen Prädikaten

(1) **Unpersönliche Vorgangsprädikate** mit Referenzbezug auf Witterungserscheinungen P_w **Kasusmodell** $P_w(\emptyset)$

Es regnet (nieselt, hagelt, schneit, gewittert, blitzt, dommert, stürmt, taut)

Es tagt (dämmernd...)

(2) **Unpersönliche Zustandprädikate** mit Referenz auf Zeitverhältnisse P_{Temp} **Kasusmodell** $P_{Temp}(\emptyset)$

Es ist Winter (Sommer, Weihnachten, Sonntag...)

Es ist acht (neun, zehn...) Uhr. Es ist Abend.

Es ist Schluß (Pause, Feierabend...)

Es ist Frieden (Krieg...)

(3) **Unpersönliche Zustandprädikate**, die eine Situation im Zusammenhang mit Wetter- und Zeitverhältnissen charakterisieren P_w oder P_{Temp}

Kasusmodell $P_w(\emptyset)$ oder $P_{Temp}(\emptyset)$

Es ist hell (dunkel, warm, kalt, früh, spät...)

- (4) **Unpersönliche Vorgangsprädikate** mit Referenzbezug auf Geräusche, Geruch, Wachstum, Geistererscheinungen

Kasusmodell $P_{VII}(\emptyset)$

Es raschelt (knistert, knarrt, rauscht, klopft, pocht, poltert, riecht, stinkt, duftet, gedeiht, grünt, blüht, wächst...)

2. Einwertige semantische Prädikate mit einem Argument ohne Subjektfunktion

Logische Formel $P(y)$

- (5) **Subjektlose Prädikate introvertierter Wahrnehmungen** P_{WIn} mit Referenz auf körperliche oder seelische Zustände einer Person oder eines Tieres

Kasusmodell $P_{WIn}(WT)$

Mir ist kalt (warm, übel, angst, bange, wohl...)

Mir graut (schwindelt...)

Mich hungert (durstet, friert, eckelt, schaudert...)

- (6) **Subjektlose Prädikate des Vorhandenseins** P_{Vorh} . Argument als verhandener (existierender) Gegenstand ExG .

Kasusmodell $P_{Vorh}(ExG)$

Es gibt roten Paprika (Arbeitskräfte, Schnee...)

Es gibt keinen Schnee.

Es fehlt an Paprika.

(vgl. HEIDOLPH 1981, 327 f.)

3. Einwertige semantische Prädikate mit einem Argument in Subjektfunktion

Logische Formel $P(x)$

- (7) **Das Prädikat bezeichnet eine Eigenschaft** Q des Arguments als Eigenschaftsträger ET

Kasusmodell $P_Q(ET)$

Peter ist dick (fleißig...)

Die Blume ist weiß (rot...)

Peter hinkt.

- (8) **Das Prädikat bezeichnet einen Zustand** des Arguments Pz

Kasusmodell $P_z(ZT)$

Peter ist müde (munter...)

Er hustet (schläft, sitzt...)

Die Katze ist hungrig (müde...)

Die Blume blüht (welkt...)

Die Rose ist verblüht (welkt...)

Die Wäsche ist trocken (naß...)

Der Stein liegt (ist trocken...)

(vgl. HEIDOLPH 1981, 317; HELBIG/BUSCHA 1984, 635 ff.)

Der Unterschied zwischen PQ und Pz, entsprechend zwischen ET und ZT ist nicht immer strikt festzulegen.

(9) **Das Prädikat bezeichnet Vorgänge** der Argumente oder einen Vorgang(eine Bewegung), deren Ausgangspunkt das Argument - VT ist.

Kasusmodell P_v(VT)

Die Kinder wachsen heran.

Die Blume verblüht.

Der Hund stirbt.

Das Kind springt.

Der Stein birst.

(vgl. HEIDOLPH 1981, 317 ff.)

Der Schornstein raucht.

Die Wunde blutet.

Die Fichte nadelt.

(vgl. HEIDOLPH 1981, 320).

(10) **Das Prädikat bezeichnet Wahrnehmungen oder psychische Prozesse** P_w

Kasusmodell P_w(WT)

Das Kind sieht (fühlt, freut sich, ärgert sich...)

Der Hund sieht (fühlt, freut sich, ärgert sich...)

(vgl. HEIDOLPH, ebd., S. 324).

4. **Zweiwertige semantische Prädikate**

Logische Formel P(x, y)

(11) **Handlungsprädikate** PH mit einem Agensargument Ag und einem Patiensargument Pat (**affiziertes Objekt**)

Kasusmodell P_H(Ag, Pat)

Wir essen Kuchen.

(12) **Handlungsprädikat**)PH mit einem Agensargument Ag und einem effizierten Objekt als **Resultat der Handlung**

Kasusmodell P_H(Ag, R)

Sie haben ein Haus gebaut.

Er arbeitet an einem Buch.

Die Maus nagt an dem Kürbis.

(13) **Handlungsprädikat** PH mit einem Agensargument Ag und einem Objekt Inh, das den **Inhalt** der Handlung spezifiziert

Kasusmodell P_H(Ag, Inh)

Wir tanzen einen Walzer.

Wir befolgen das Gesetz.

- (14) **Handlungsprädikat** P_H mit einem Agensargument Ag und einer **Richtungsbestimmung** Dir

Kasusmodell $P_H(Ag, Dir)$

Er betrifft das Zimmer.

Er fährt nach Varna.

Er tritt in das Zimmer ein.

- (15) **Handlungsprädikat** P_H mit einem Agensargument Ag und einem Objekt (Adressat) Ad, das von der Handlung begünstigt (beschädigt) wird

Kasusmodell $P_H(Ag, Ad)$

Er untestützt den Schüler.

Er hilft seiner Frau.

Sie gratuliert ihm.

- (16) **Handlungsprädikat** P_H mit einem Agensargument Ag und einem Lokalisierungsargument Lok

Kasusmodell $P_H(Ag, Lok)$

Er wohnt in Sofia.

- (17) **Handlungsprädikat** P_H mit einem Agensargument Ag und einem Objekt als Wahrnehmungsgegenstand WG. Die Handlung ist mit einer Wahrnehmung verknüpft, der Wahrnehmungsträger äußert dabei eine größere Aktivität als bei der Wahrnehmung.

Kasusmodell $P_H(Ag, WG)$

Er schaut auf die Straße.

Er hört auf dem Lärm.

WAHRNEHMUNGSPRÄDIKATE P_w

- (18) **Wahrnehmungsprädikat** P_w mit einem Argument als Wahrnehmungsträger WT und einem Argument als Wahrnehmungsgegenstand WG

Kasusmodell $P_w(WT, WG)$

Er sieht das Buch.

Er hört den Lärm.

VORGANGSPRÄDIKATE P_v

- (19) **Vorgangsprädikat** P_v mit einem Argument als Ursache Caus und einem Argument als Patiens Pat.

Kasusmodell $P_v(Caus, Pat)$

Das Wasser unterspült die Pfeiler.

- (20) **Bewertungsprädikat** PBew mit einem Argument als bewertendes Wesen BW und einem Argument als Objekt der Bewertung OB
Kasusmodell P_{Bew}(BW, OB)
 Das Bild gefällt mir.
 Der Kaffee schmeckt mir.

VORGANGSPRÄDIKATE MIT BEGÜNSTIGUNGSBEDINGUNG P_{V/BEG}

- (21) **Prädikat** P_{v/Beg} mit einem Argument als Ursache Caus und einem Argument als Asressat Ad
Kasusmodell P_{v/Beg}(Caus, Ad)
 Der Regen nützt dem Bauern.
 (vgl. Heidolph 1981, 343)

ZUSTANDSPRÄDIKATE P_Z

- (22) **Zustandsprädikat** P_Z mit einem Argument als Zustandsträger und einem Argument als etwas, was fehlt (**Privativ**) Priv
Kasusmodell P_Z(ZT, Priv)
 Er braucht Geld.
 Sie bedarf der Hilfe.
- (23) **Zustandsprädikat** P_Z mit einem Argument als Zustandsträger Zt und einem Argument, das den **Inhalt** des Zustandes spezifiziert Inh
Kasusmodell P_Z(ZT, Inh)
 Er ist des Diebstahls schuldig.
 Er ist auf dem Film gespannt.

EXISTENZ-LOKATIV-PRÄDIKATE P_{EX}

- (24) **Existenzprädikat** P_{Ex} mit Existenzgegenstand Ex und Lokalisierung Lok
Kasusmodell :P_{Ex}(Ex, Lok)
 Er ist zu Hause.
 Er befindet sich im Zimmer.
 Russe liegt an der Donau.
 Die Kiste enthält Bücher.
 Das Gewitter ereignete sich im Gebirge.
 Kie Kommode hat zwei Fächer.
 Gestern fand ein Kongreß statt.

ZUGEHÖRIGKEITSPRÄDIKATE P_{ZUG}

- (25) **Zugehörigkeitsprädikat** P_{Zug} mit einem Argument als Besitzer oder einschließende Instanz (Relationsträger1)
 RT₁ und dazugehörendem Gegenstand GG

Kasusmodell $P_{zug}(Rt_d, GG)$

Er hat ein Haus.

Sie hat schwarzes Haar.

Er gehört zur Universität.

Das Institut umfaßt 200 Mitarbeiter.

Das Orchester schließt einen Fagottisten ein.

VERGLEICHSPRÄDIKATE

- (26) **Vergleichsprädikat** P_{vgl} mit einem Argument als determinierendem Relationsträger RT_d und einem Argument als untergeordnetem Relationsträger RT_u

Kasusmodell $P_{vgl}(RT_d, RT_u)$

Er ähnelt der Mutter.

Er ist der Mutter ähnlich.

Die Kopie gleicht dem Original.

Du bist wie eine Blume.

Du bist größer als ich.

In der Grammatik von Helbig und Buscha erscheinen Vergleichsobjekte und Zugehörigkeitsobjekte unter dem allgemeinen Begriff "Relationsträger". Die hier vorgenommene Differenzierung dieser allgemeinen Relation in Zugehörigkeitsrelation, Existenzrelation und Vergleichsrelation mit entsprechenden Tiefenkasus ist problematisch, aber auch ältere Lösungen sind nicht ohne weiteres als plausibel anzusehen (vgl. helbig/Buscha 1984, 560, 635 ff.; Heidolph 1981, 341).

KAUSALPRÄDIKATE

- (27) **Kausalprädikat** P_{caus} mit einem Argument als Ursache Caus und einem Argument als Resultat R.

Kasusmodell $P_{caus}(Caus, R)$

Die These folgt aus dieser Erörterung.

Die Annahme beruht auf der Relationstheorie.

Die Lösung hängt von dir ab.

Der Lärm rührt von einer Bohrmaschine her.

5. Dreiwertige semantische prädikateLogische Formel $P(x, y, z)$

Handlungsprädikate

- (28) **Handlungsprädikat** P_H mit Argument₁ als Agens Ag, Argument₂ als Patiens Pat und Argument₃ als Inhalt Inh

Kasusmodell $P_H(Ag, Pat, Inh)$

Er beliefert sie mit Wasser.

Er beauftragt ihn mit der Aufgabe.

Er verrät ihn an die Feinde.

- (29) **Handlungsprädikat der Lokalisierung** $P_{H/Loc}$ с $Argument_1$ als Agens Ag, $Argument_2$ als lokalisierter Gegenstand LG, $Argument_3$ als Ortsbestimmung Loc

Kasusmodell $P_{H/Loc}(Ag, LG, Loc)$

Er stellt die Vase auf den Tisch.

Er legt das Heft auf den Tisch.

- (30) **Handlungsprädikat der Übermittlung** $P_{H/O}$ mit $Argument_1$ als Agens Ag, $Argument_2$ als Gegenstand der Übermittlung GÜ, $Argument_3$ als Adressat Ad

Kasusmodell $P_{H/O}(Ag, GÜ, Ad)$

Er schenkt ihm ein Buch. (geben, schicken, übermitteln, beliefern mit ...)

- (31) **Handlungsprädikat der Mitteilung** PH/M , mit $Argument_1$ als Agens Ag, $Argument_2$ als Adressat Ad, $Argument_3$ als Inhalt der Mitteilung Inh

Kasusmodell $P_{H/M}(Ag, Ad, Inh)$

Er nannte ihr die Gäste. Er eröffnete ihr das Geheimnis.

- (32) **Prädikat der wechselseitigen Tätigkeit** P_{TW} , mit $Argument_1$ als Agens Ag_1 , $Argument_2$ als Agens Ag_2 , $Argument_3$ als Gegenstand der Tätigkeit GT.

Kasusmodell $P_{TW}(Ag_1, Ag_2, GT)$

Er spielt mit ihm Schach.

Er spricht mit ihm über den Kongreß.

(vgl. Heidolph 1981, 365).

- (33) **Rezeptionsprädikat** P_{Rez} , mit einem Argument als Rezipient Rez, mit einem Argument als Agens Ag und einem Argument als empfangener Gegenstand EG

Kasusmodell $P_{Rez}(Rez, Ag, EG)$

Er bekam von ihm ein Buch. (erhalten, empfangen...)

- (34) **Einstellungsprädikate** P_E mit $Argument_1$ als Einstellung Nehmender EN, $Argument_2$ als Objekt der Einstellung OE, $Argument_3$ als Gattungsbegriff oder Eigenschaft GB/E

Kasusmodell $P_E(EN, OE, GB)$

Er hält ihn für ein Genie.

Er nennt ihn einen Dummkopf.

Er findet sie schön.

- (35) **Handlungsprädikate des Gerichtswesens** $P_{H/Ger}$ mit $Argument_1$ als Agens Ag, $Argument_2$ als Patiens Pat, $Argument_3$ als Inhalt der Handlung Inh

Kasusmodell $P_{H/Ger}(Ag, Pat, Inh)$ Er beschuldigt ihn des Diebstahls (anklagen, bezichtigen, entbinden, entheben, überführen...)

- (36) **Kausalprädikate** P_{Caus} mit $Argument_1$ als Ursache Caus, $Argument_2$ als

Resultat R, Argument₃ als Adressat Ad

Kasusmodell P_{Caus} (Caus, R, Ad)

Die Stelle verdanke ich dir.

- (37) **Prädikat der Erkenntniskausalität** P_{Caus/Erk} mit Argument₁ als Erkenntnisträger ET, Argument₂ als Voraussetzung Vor, Argument₃ als Schluß Sch

Kasusmodell P_{Caus/Erk} (ET, Vor, Sch)

Wir haben aus seiner guten Stimmung auf seine Genesung geschlossen.

- (38) **Prädikate psychischer Vorgänge** P_{Vps} mit Argument₁ als Träger eines psychischen Vorgangs VpsT, Argument₂ als Adressat Ad und Agens zugleich Ad/Ag, Argument₃ als Inhalt Inh

Kasusmodell P_{Vps} (VpsT, Ad/Ag, Inh)

Ich glaube dir die Geschichte. (zutrauen...)

- (vgl. Heidolph 1981, 360 f.).

Wenn wie von dem Quantitätskriterium (Anzahl der semantischen Argumente bei einem Prädikat) absehen, so verteilen sich die Kasusmodelle auf die Prädikatsklassen wie folgt:

PRÄDIKATSKLASSEN

KASUSMODELLE

1. Handlungsprädikate (mit Nuancen)	(11), (12), (13), (14), (15), (16), (17), (28), (29), (30), (31), (35)
2. Vorgangsprädikate	(1), (4), (9), (19), (21), (38)
3. Zustandsprädikate	(2), (3), (8), (22), (23)
4. Eigenschaftsprädikate	(7)
5. Wahrnehmungsprädikate	(5), (10), (18)
6. Kausalprädikate	(27), (36), (37)
7. prädikate des Vorhandenseins	(6)
8. Bewertungsprädikate	(20)
9. Existenz-Lokativ-Prädikate	(24)
10. Zugehörigkeitsprädikate	(25)
11. Vergleichsprädikate	(26)
12. Tätigkeitsprädikate	(32)
13. Rezeptionsprädikate	(33)
14. Einstellungsprädikate	(34)

4. REFERENZIELLE BESTIMMUNG DER SATZMODELLE

Bei der Klassifizierung der Tiefenkasusmodelle sind wir eigentlich von logischen Kriterien ausgegangen, die nach der logischen Valenz formuliert sind: Satzmodelle

mit nullwertigen semantischen Prädikaten, Satzmodelle mit einwertigen semantischen Prädikaten usw.

Im folgenden gliedern wir die semantischen Modelle nach immanent semantischen Kriterien. Zuerst stellen wir die Begriffe "aktuelle Welt" und "mögliche Welt" vor, die wir von logischen Konzeptionen übernehmen und linguistisch interpretieren. Dabei stützen wir uns auf einzelne Werke von Wittgenstein, Quine, Stepanov, Lewis, Stalnaker, Hintikka, Montague, Pavilonis u.a.

Von manchen Logikern und Linguisten wird der Gegensatz zwischen der referentiellen Semantik einerseits und der intensionalen und mentalistischen Semantik andererseits hervorhoben (Quine 1969; 1975; LEWIS 1972; FAUCONNIER 1985). Dieser Gegensatz könnte über die Konzeptionen des mentalen Raumes (Fauconnier 1985), der Szenen und frames (FILLMORE 1977; CHAFE 1974) überwunden werden. Selbstverständlich bedarf eine solche Überwindung einer gründlichen Arbeit von Logikern und Linguisten; Ansätze dafür sind schon bei Leibniz, Spinoza, Kant, Hegel, Humboldt gegeben. U.E. sollte der Übergang von der referentiellen Semantik der möglichen Welten zur intensionalen Semantik der Tiefenksus und zur mentalistischen Konzeption der Merkmalsemantik über die Vermittlung von Konzeptionen des mentalen Raumes, der Szenen und frames erfolgen.

4.1. Aktuelle Welt

Logische Interpretationen des Begriffen "aktuelle Welt" sind in Werken von WITTGENSTEIN (1922), QUINE (), implizit in STEPANOV (1981) u.a. enthalten.

In "Tractatus logico-philosophicus" stellt Wittgenstein fest, daß wir die Welt nur deshalb erkennen können, weil die Sprache in ihrem wesentlichen Kern, d.h. in ihrer logischen Struktur, die Struktur der Welt abbildet (WITTGENSTEIN 1922). Die Sätze der Sprache drücken einen Sinn aus, der durch die Wirklichkeit bestätigt oder negiert wird. Die Grenzen einer sinnvollen Sprache werden durch Objekte und Sachverhalte festgelegt, die in der Welt gegeben sind².

Nach Quine ist die Sprachbedeutung untrennbar mit der Information über bestimmte Sachverhalte in der Welt verbunden. Die Sprache wird als ein konzeptuelles System betrachtet, ein aus Sätzen bestehendes System, die den Raum von der Peripherie bis zum Kern des Systems einnehmen. Die peripherischen Sätze sind dabei die sogenannten Sätze der Beobachtung (z.B. **Das ist rot**, **Es regnet** usw.). Sie stellen Berührungspunkte des konzeptuellen Systems mit der außersprachlichen Realität dar. Solche Sätze sind auch als "Gelegenheitssätze" zu betrachten. Mit ihnen beginnt die Aneignung einer natürlichen Sprache.

Auf dem Wege bestimmter Sprach- und Verhaltensmanipulationen über Induktionen und Analogien sowie Verstärkungen durch adäquate Reaktionen erfolgt der Übergang zu den "konstanten Sätzen" wie z.B. "der Regen in Veliko Tirново am 25. Mai 1991", danach zu allgemeinen behandelnden Sätzen wie z.B. "Hunde sind Tiere",

"Zucker ist süß" usw., danach zu verschiedenen Satzgefügen. Mit dem Übergang zu den konstanten Sätzen, deren Wahrheitswert im Unterschied zu den Beobachtungssätzen kontextunabhängig ist, beginnt auch der Übergang zur "theoretischen Sprache" (nach PAVILIONIS 1983, 92 ff.).

In Stepanovs Modell bezieht das Subjekt des entsprechenden Satzes den Satz auf die äußere Welt. Im Zusammenhang mit der Differenzierung von Subjektarten wird die Welt in drei Sphären gegliedert: 1) innere Welt des Sprechers, der bestimmte Satztypen entsprechen, in denen Sprecher und Subjekt des Satzes identisch sind, 2) äußere Welt ohne Subjekt (nach Stepanov "ohne individualisierbares Subjekt") - Ort, Zeit, u.a., der Satztypen ohne grammatisches Subjekt entsprechen, 3) äußere Welt mit individualisierbaren Objekten, der Satztypen mit der regelhaften Subjekt-Prädikatbeziehung entsprechen (STEPANOV 1981, 166 ff.).

4.2. Mögliche Welten

Der Begriff der möglichen Welten wurde in die Logik von Leibniz eingeführt. Seit etwa 25 oder 30 Jahren ist er in der modalen Logik wieder aktuell geworden. Als Ausgangspunkt der Forschungen auf dem Gebiet der Semantik der möglichen Welten wird Freges Sprachphilosophie betrachtet. G. Frege geht davon aus, daß die natürliche Sprache Gedanken der Sprachträger über die Wirklichkeit ausdrückt, d.h. darüber, was wahr oder falsch ist. Die fundamentale Aufgabe der Theorie besteht nach Frege in der Erklärung des Mechanismus der Gedankenübertragung von einem Sprachträger zum anderen. Es wird angenommen, daß die Referenzbeziehungen zwischen Satz und Wirklichkeit nicht direkt sind. Die Entsprechung zwischen Satz und Wirklichkeit wird dadurch vermittelt, daß wir wissen, was in die durch die Satzkonstituenten bezeichneten Bereiche der Objekte eingeht und was den Wirklichkeitswert eines Satzes ausmacht. Diese vermittelnde Funktion wird von Frege **Sinn** genannt. Der Sinn der Ausdrücke, die in einem Satz enthalten sind, bilden den **Gedanken**, der mit dem Satz ausgedrückt wird (nach PAVILIONIS 1983, 48 f.).

Vertreter der modernen Logik wie D. Davidson, D. Lewis, R. Montague, M. Cresswell, R. Stalnaker, J. Hintikka u.a. setzen sich zum Ziel zu erklären, wie Ausdrücke der natürlichen Sprache für die Übermittlung von Informationen über die Welt benützt werden. Da Sätze der natürlichen Sprache nicht nur darüber, was gewesen ist, sein wird oder unter bestimmten Bedingungen statthaben könnte berichten, wird in einer erweiterten Konzeption der Referenztheorie (der genannten Logiker), die aus der Semantik der modalen Logik erwachsen ist, der Sinn des Satzes untrennbar von der Information darüber betrachtet, daß der gegebene Satz wahr ist in bezug auf eine oder mehrere mögliche Welten. Die wirkliche Welt wird dabei als eine der möglichen Welten betrachtet, als die Welt, die statthat, die im Unterschied zu den anderen möglichen Welten realisiert ist. Die übrigen möglichen Welten werden dabei als Alternativen in bezug auf die gegebene reale Welt betrachtet, die unter bestimmten anderen Bedingungen realisiert sein könnten (PAVILIONIS 1983, 57).

4.3. Umweltparameter und Satzform

Sprache als wichtigstes Kommunikationsmittel ist durch verschiedene extralinguistische Parameter physikalischer, biologischer und sozialer Natur bedingt. In der Wechselwirkung zwischen Umwelt und Mensch, kooperiert im sozialen Lebensproduktionsprozeß (s. BIERWISCH 1983, 22), bilden sich mit der Entwicklung der Sprache linguistische Parameter heraus. Wesentliche linguistische Parameter sind Struktur, Umfang und Informationskapazität des Satzes. Diese Parameter entwickeln sich stufenweise in der Phylo- und Ontogenese der Sprache. Die räumlich, zeitlich und kognitiv begrenzten Möglichkeiten des frühen Menschen sowie des kleinen Kindes erlauben ihnen, nur situationsgebundene Einwortsätze zu bilden (s. dazu GREENFIELD/SMITH 1976; BATES 1976; BROWN/CAZDEN/BELLUGI 1970; ACHUTINA/NAUMOVA 1983). Zweiwortsätze erscheinen auf einer höheren Entwicklungsstufe des Menschen sowie des Kindes (s. dazu SLOBIN/GREEN 1976, 87; BRAINE 1976; FELIX 1987). Auf einer noch höheren Stufe der Phylo- und Ontogenese werden Dreiwortsätze mit einer hierarchischen Struktur gebildet.

Satzformen früherer Entwicklungsstufen haben sich im Laufe der Jahrtausende vielfach modifiziert, doch auch heute noch treffen wir Einwortsätze nicht nur in der frühen Kindersprache, sondern auch in entwickelten Sprachsystemen der Erwachsenen, z.B. Interjektionen, Partikeln, eingliedrige Verbal- und Nominalsätze.

Wesentlich für die Gliederung in Satztypen ist die Klassifizierung von Satzbedeutungen und Satzformen und die Feststellung regulärer Beziehungen zwischen ihnen. Wir gehend davon aus, daß die reale Welt, ihre Gliederung durch unsere Wahrnehmungsorgane und Abbildung im konzeptuellen System den Ausgangspunkt der Satzbedeutung bildet (s. QUINE 1986, 24 ff.; ZALEVSKAJA 1985, 155), daß die Welt im konzeptuellen System als ein Strom von Empfindungen empfangen, logisch und sprachlich strukturiert wird (vgl. SOROKIN/MARKOVINA 1985, 185). Dabei hat die Strukturierung und Differenzierung der Satztypen vor vielen Jahrtausenden begonnen, als die freie Natur auf den Menschen viel direkter einwirkte als heute.

Die natürliche Ausgliederung des Menschen aus seiner Umwelt durch die Grenzen seines Körpers ergibt eine entsprechende Gliederung in seinem Weltbild (es geht um ein die Sprache determinierendes Weltbild, vgl. WEISGERBER 1953; HELBIG 1972, 123 ff.):

1. Das, was im Körper, im Inneren des Menschen vorgeht: innere Welt (Win),
2. Das, was außerhalb des menschlichen Körpers vorgeht, d.i. externe Welt (Wex).

Die innere Welt Win kann weiter in Bereiche introvertierter Empfindungen, emotionaler Reaktionen, der Bewertung u.a. gegliedert werden. Die externe Welt Wex

* Diesem Kapitel liegt ein Vortrag des Verfassers am Symposium "Biologische u. soziale Grundlagen der Sprache", Jena 1989 zugrunde.

gliedert sich in zwei fundamentale Sphären: eine Sphäre, die dem Menschen zugänglich ist ("Erde") und auf die er einwirken kann (We), und eine vom Menschen nicht erreichbare Sphäre, auf die er nicht einwirken kann/konnte, eine unzugängliche Welt (Wu). Beide Sphären der Welt Wex gliedern sich weiter in mehrere Bereiche.

Außer den Abbildern der realen Welt entwickeln sich im konzeptuellen System des Menschen Konstrukte von möglichen Welten (s. LEWIS 1972; BIERWISCH 1983B 108; CELISCEV 1977). Den Abbildern verschiedener Bereiche der realen Welt sowie der möglichen im konzeptuellen System entsprechen bestimmte sprachliche Zeichen und Satztypen, die vielfach universell (übereinzelsprachlich) sind:

1. Der inneren Welt W_m entsprechen mi-Sätze, ich-Sätze (vgl. STEPANOV 1981, 162 ff.), Intejektionen u. a.

1.1. mi-Sätze mit einem Aktanten als Dativ- oder Akkusativobjekt (Personalpronomen erster Person Sg.) drücken introvertierte Empfindungen aus, z.B.

Dt. Mir ist angst, Mir ist traurig zumute, Mir ist kalt...

Bg. Strach me e, Tazno mi e, Studeno mi e ...

Rs. Mne strasno, Mne grustno, Mne choldno...

Rm. Mie e frica. ... Sk Strac me e... Lat. Miseret me...

1.2. ich-Sätze

a) der Wahrnehmung: I see that, ...I hear that ... i feel guilty... (s. WIERZBICKA 1986, 360)

b) Kommissive, Direktive, Deklarative: Ich verspreche dir ..., Ich bitte dich, Ich erkläre dich ...

1.3. Interjektionen

Bg, Sk, Rm, Rs, Dt: Uff! Fr.: Ouf!, Engl: Ugh!

Die Bedeutungs- und Strukturtypen von 1.1. - 1.3. sind nicht gleichartig, sondern bilden ein Feld von benachbarten Bedeutungen und Strukturen, die um einen gemeinsamen Kern, die mi-Sätze, gruppiert sind. Die mi-Sätze referieren auf die innere Welt des Sprechers durch das Pronomen mi (me, mir, mich). MI und me-Formen charakterisieren oft inneres Leben (POPOV 1983, 191), haben die Konnotation der inneren Anteilnahme (GREBE 1966, 510; HELBIG/BUSCHA 1984, 290). Durch Transposition des Pronomens in die zweite oder dritte Person kann die Bedeutung der introvertierten Empfindung auf den Angesprochenen oder Besprochenen bezogen werden.

Die Gruppe der ich-Sätze setzt sich aus Untergruppen zusammen, die teils nach referentiellen, teils nach illokutiven Kriterien vereinigt sind. Illokutionen können auf den Sprecher oder den Hörer bezogen werden und bilden im Zusammenhang mit verschiedenen Verben weitere Subklassen (s. POLENZ 1978, 20 ff.).

Die Interjektionen stehen an der Grenze der sprachlichen Äußerungen, d.h. sie haben einen vorsprachlichen Ursprung.

Viele Interjektionen weisen in vielen Sprachen dieselbe lautliche Struktur auf, z.B. Uff! Sie variieren aber vielfach in ihrer Bedeutung, auch im Rahmen ein und derselben Sprache.

Situation und Intonation differenzieren die Bedeutung einer Interjektion. Als Kern des Bedeutungsfeldes der Interjektionen erscheint der Bereich der Gefühle, der körperlichen und seelischen Empfindungen (KÖSTER 1966, 343 ff.; HELBIG/BUSCHA 1984, 530 ff.; RUSINOV 1983, 467 ff.), d.h. ein Bereich der inneren Welt W_{in} .

2. Dem erreichbaren Bereich der externen Welt W_e ("Erde") entsprechen Sätze mit expliziter Subjekt-Prädikat-Beziehung. Je nachdem, ob dieser Bereich der externen Welt W_e von der Tätigkeit des Menschen affiziert wird oder nicht, werden in der traditionellen Grammatik Bedeutungen der Affizierung, Einwirkung auf Objekte der Welt den sogenannten Handlungssätzen, des Vorgangs den Vorgangssätzen, des Zustands den Zustandssätzen zugeschrieben. Obwohl dabei die Zuordnung zwischen Satzform und Satzbedeutung nicht sehr eindeutig ist und einer weiteren Präzisierung bedarf, übernehmen wir vorläufig diese Gliederung der Satztypen vom Bereich W_e .

2.1. Subjekt-Prädikat-Sätze drücken vor allem Zustände oder Vorgänge der Welt W_e aus, z.B.

(1) Das Kind schläft, (2) Die Rose ist schön ("artbestimmter Zustand", vgl. GREBE 1966, 506), (3) Das Wasser gefriert, (4) Der Stein rollt...

2.2. Subjekt-Prädikat-Objekt-Strukturen drücken vor allem Handlungen und Tätigkeiten der Welt W_e aus. Nach der Form, dem Referenzbereich und der Differenzierung der an der Handlung teilnehmenden Aktanten sind Satztypen mit einem Objekt und einer Adverbialbestimmung (2.2.3.) zu differenzieren:

2.2.1. (5) Subj+Präd+Obj_{Akk} Das Kind rollt den Stein, die Katze fängt Mäuse, Der Schlüssel öffnet die Tür.

(6) Subj+Präd+Obj_{Dat} Das Kind hilft dem Vater.

(7) Subj+Präd+Obj_{Gen} Der Vater enthält sich des Urteils.

2.2.2. (8) Subj+Präd+Obj_{Akk}+Obj_{Dat} Er schenkt es einem Kind.

(9) Subj+Präd+Obj_{Akk}+Obj_{Gen} Er beschuldigt ihn des Mordes.

2.2.3. Subj+Präd+Obj+Adv Er stellt die Vase auf den Tisch.

2.2.4. Subj+Präd+Obj_{Akk}+Obj-P-v Er nennt sie ein Genie.

Eine weitere referentiell-semantische Gliederung kann aus der Unterscheidung der Aktanten in Subjektfunktion folgen - Mensch, Tier, Pflanze, Gegenstand, Abstraktum. Diese Unterscheidung erfolgt aber durch lexikalische Mittel und hat kaum Auswirkungen auf die syntaktische Struktur.

3. Der Sphäre der externen Welt W_u , die dem Menschen unzugänglich ist (war), entsprechen subjektlose Sätze mit der Bedeutung agensloser Ereignisse.

3.1. Subjektlose Verbalsätze (im Deutschen: es-Sätze) bezeichnen Witterungserscheinungen:

Dt Es regnet, Bg Vali, Sk Pada, Rm Ploua, Rs Gremit, En It rains, Fr Il pleut, Lat Pluit

3.2. Subjektlose Prädikativsätze (Prädikativ + Kopula) bezeichnen zeitliche Einordnung (3.2.1.), eine Zeit- oder Wetterbezügliche Bewertung (3.2.2.), eine qualitative Bewertung (3.2.3.):

3.2.1. Es ist Sommer, Bg Ljato e, Rm E vara, Rs Leto

3.2.2. Es ist kalt, spät... Bg Studeno e, Kasno e...

3.2.3. Es ist schön, wunderbar... Bg. chubavo e, cudesno e ...

3.3. es-gibt-Sätze bezeichnen Vorhandensein von bestimmten Individuen sowohl der W_u als auch W_e . Im Bereich dieses Satztyps äußert sich der typologische Unterschied zwischen vielen sein- und haben-Sprachen (vgl. ISACENKO, 1974). Obwohl das Deutsche zu den haben-Sprachen gehört, hat es für diesen Satztyp das Verb "geben", z. B. Es gibt Gurken.

Mit **haben**: Bulgarisch Ima krastaviti. Französisch il y a des concombres.

Mit **sein**: Rumänisch Sint castraveti, Russisch Est ogurci. Englisch There are cucumbres, Lateinisch Cucumeres sunt.

Die Variation von Prädikation und Referenz in den Satztypen für W_{in} , W_e und W_u

Die grundlegenden Satztypen für W_{in} , W_e und W_u unterscheiden sich semantisch nicht nur nach dem Referenzbereich, sondern auch nach der Prädikation, nach der Individualisierung der Aktanten und der entsprechenden Differenzierung zwischen generisch/individualisiert.

In den Satztypen für W_{in} werden Prädikation und Referenz unterschiedlich realisiert, Individualisierung und Referenz fallen aber zusammen. In mi-Sätzen werden Referenz und Individualisierung durch das Objekt mi (me, mir, mich mne) ausgedrückt. Dabei gibt es kein Oppositionsglied "generisch" zum Merkmal "individualisiert". Das Prädikat ist nicht auf ein Objekt bezogen (der Satz ist ohne Subjekt), die Prädikation wird immer nur durch dritte Person Sg. des finiten Verbs markiert, unabhängig von der Person des Wahrnehmungsobjekts (Wahrnehmungsträgers).

In den ich-Sätzen wird die Prädikation durch eine explizite Subjekt-Prädikat-Beziehung ausgedrückt. Bei Änderung der Person des Wahrnehmungsobjekts ändert sich entsprechend auch die Form des finiten Verbs. Das Subjekt kann nicht nur individualisiert, sondern auch generisch erscheinen. Nach der grammatischen Form gehören die ich-Sätze zur Gruppe der Subjekt-Prädikat-Sätze, die für W_e charakteristisch sind. Zur Gruppe der Satztypen für W_{in} werden die ich-Sätze auf Grund der lexikalischen Bedeutung des Verbs und des individualisiert verwendeten Subjekts gezählt.

In den Interjektionssätzen sind Prädikation, Referenz und Individualisierung nicht ausgegliedert, sie stellen vielfach eine vorsprachliche Form des Satzes dar.

Das semantisch-grammatische Feld der Satztypen für W_e wird durch Satzstrukturen mit expliziter Subjekt-Prädikat-Beziehung repräsentiert. Die Referenz

wird dabei durch das Subjekt festgelegt und eventuell auch auf andere Aktanten im Satz verteilt. Das Subjekt sowie andere Satzaktanten werden durch Individualisierung/Generalisierung gekennzeichnet. Im Unterschied zur Ausgangsdifferenzierung der Satztypen nach den drei Sphären der realen W_{eh} , W_{in} , W_e , W_u bildet die Differenzierung nach dem Merkmal individualisiert/generisch im Rahmen der Sphäre W_e keine weiteren Subtypen, sondern nur Typenvarianten.

In den Satztypen der Sphäre W_u fallen Prädikation und Referenz zusammen. In den Subklassen der W_u -Sätze werden Prädikation und Individualisierung unterschiedlich realisiert. In den subjektlosen Verbalsätzen (es-Sätzen), die Witterungserscheinungen bezeichnen, ist die Referenz eine Prozeßreferenz. In den Situationen mit konkreten Witterungsprozessen ist die Referenz individualisierend, in Situationen allgemeiner Darstellungen ist sie generalisierend. Die Unterscheidung zwischen individualisiert/generisch kommt durch Situation, Kontext und/oder bestimmte sprachliche Mittel zum Ausdruck, z.B. in Konditionalstrukturen: **wenn es regnet**.

In Witterungssätzen liegt keine Subjekt-Prädikat-Beziehung vor, es ist kein Subjekt (Agens) des Witterungsprozesses festgelegt. In manchen Sprachen ist aber in die Satzstrukturen zum Ausdruck von Witterungserscheinungen ein formales Subjekt eingedrungen (z.B. im Deutschen, Französischen, Englischen). In vielen Sprachen erscheint in Satzstrukturen der Witterungserscheinungen weder ein Subjekt noch ein formales Subjekt (was keine andere synonymen Formen ausschließt), z.B. im Bulgarischen, Serbokroatischen, Rumänischen, Russischen, Lateinischen.

Eine ähnliche Art der Prädikation, Referenz und Individualisierung weisen auch die subjektlosen Prädikativsätze zur Bezeichnung zeitbezogener Erscheinungen (3.2.).

Bei den es-gibt-Sätzen (3.3.) wird die Prädikation durch ein einziges Verb der gegebenen Sprache in der dritten Person Singular oder Singular/Plural ausgedrückt (im Deutschen, Französischen und Bulgarischen nur Singular, im Rumänischen, Lateinischen, Englischen Singular oder Plural, je nach der Menge der vorhandenen Objekte). In Sachverhalten der es-gibt-Sätze ist kein logisches Subjekt enthalten, entsprechend liegt in diesen Satzstrukturen kein grammatisches Subjekt vor, im Deutschen, Französischen und Englischen wird aber ein Platzhalter eingesetzt. Die Interpretation des Aktanten dieser Sätze (der Vorhandensein eines Objekts bezeichnet) als Subjekt oder Objekt ist problematisch.

Kernsätze und Transforme

Alle Satztypen, mit denen Sachverhalte der realen Welt (W_{in} , W_e , W_u) ausgedrückt werden, können im Indikativ Präsens mit minimaler Satzgliedbesetzung angegeben werden. Wenn wir von den lexikalischen Variationsmöglichkeiten absehen, erhalten wir eine begrenzte Anzahl von Kernsätzen (s.HELBIG1982, 68) oder Grundstrukturen (HHEIDOLPH/FLÄMIG/MOTSCH 1981, 135 ff.), die weiter auf

Satzmodelle (s. HELBIG/BUSCHA 1984, 619 ff.), d.h. abstrakte Satzstrukturen ohne lexikalische Füllung, zurückgeführt werden können.

Wir nehmen an, daß Grundstrukturen generell Sachverhalte der realen Welt W_r ausdrücken, die in W_m , W_e und W_u gegliedert werden kann.

Abgewandelte Strukturen erscheinen generell als Träger von Sachverhalten möglicher Welten.

Abgewandelte Satzstrukturen und mögliche Welten

Unter möglichen Welten wird ein maximal abstraktes Sein verstanden, in dem bestimmte Dinge (Tatsachen, Sachverhalte, Ereignisse) existieren und andere nicht existieren. Mögliche Welten sind etwas wie eine komplexe Geschichte von dem, was mit einem beliebigen Ding im Kosmos geschehen kann (könnte). Mögliche Welten bilden eine ideelle Welt (s. ARUTJUNOVA 1988, 95), die der wirklichen Welt alternativ ist (s. PAVILIONIS 1983, 279) und von der wirklichen Welt abgeleitet werden kann.

Mögliche Welten variieren in hohem Grade und sind auf verschiedene Weise für die reale Welt "zugänglich" (vgl. VAN DIJK 1980, 34 ff.). Sachverhalte verschiedener möglicher Welten können durch verschiedene lexikalische und grammatische Mittel ausgedrückt werden. Bestimmten möglichen Welten sind regulär bestimmte Satztypen von abgewandelten Strukturen zugeordnet.

Vergangenen Welten W_v Satztypen mit Tempusformen des Präteritums, Plusquamperfekts und Perfekts; künftigen Welten W_k sind Satztypen mit Tempusformen des Futur I und II; bedingten Welten W_b Bedingungssätze; erwünschten Welten W_w Konjunktivsätze (Wunschsätze); "befohlenen" Welten W_i Imperativsätze usw. zugeordnet. Alle Satztypen der realen Welt W_r können ertsprechenden Transformationen unterworfen werden, durch welche Sätze abgewandelter Strukturtypen zur Bezeichnung möglicher Welten $W_{m\phi}$ gebildet werden können, z.B.:

Satztyp der W_r	Trans- formation	Transform- typ der $W_{m\phi}$	Ausgangsform → Transformstruktur (abgewandelte Struktur)
	$W_r \rightarrow W_v$	Tempustr. (Perfekt)	
	$W_{in} \rightarrow W_{in_v}$		Mir ist kalt →
$mi + Vb_{kop} + A \rightarrow mi + Aux_i + A + PartII_{kop}$			Mir ist kalt gewesen.
	$W_e \rightarrow W_{e_v}$		Er hilft dem Vater. →
$Sb_n + Vb + Sb_d - Sb_n + Aux_h + Sb_d + PartII$			Er hat dem Vater geholfen.
	$W_u \rightarrow W_{u_v}$		Es donnert. →
$es + Vb \rightarrow es + Aux_h + PartII$			Es hat gedonnert.

Satztyp der W_r	Trans formation	Transform typ der W_{m6}	Ausgangsform → ransformstruktur (abgewandelte Struktur)
	$W_r \rightarrow W_k$	Tempustr. (Futur I)	
W_{in_k}	→ mi+Aux _w +A+Inf	→	Mir wird kalt sein.
W_{e_k}	→ mi+Aux _w +Su _w +Inf	→	Er wird dem Vater helfen.
W_{u_k}	→ es+Aux _w +Vb	→	Es wied donnern.
	$W_r \rightarrow W_b$	konjunktivr. +wenn	
W_{in_b}	→ wenn+mi+A+Vb _k	→	Wenn mir (nicht) kalt wäre!
W_{e_b}	→ wenn+Sb _n +Sb _d +Vb _k	→	Wenn er dem VAter hälfe!
W_{u_b}	→ wenn+es+Vb _k	→	Wenn es donnerte!

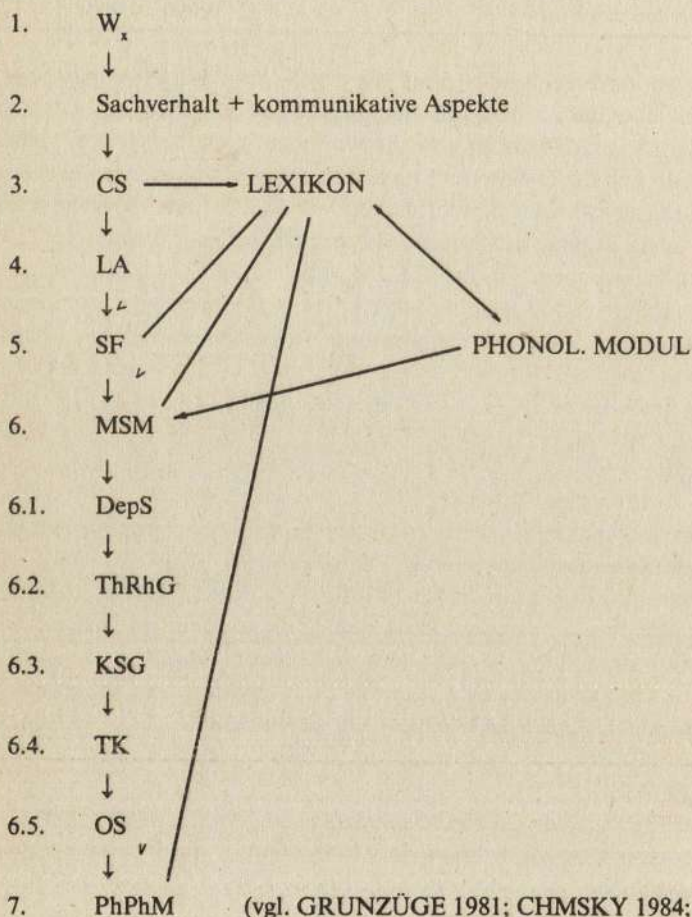
Wenn wir davon ausgehen, daß die reale Welt den Ausgangspunkt der Satzbedeutung über unsere Wahrnehmungsorgane und unser konzeptuelles System bildet, so folgt daraus, daß die Sprache die Welt nicht direkt abbildet. G. HELBIGS Kritik an inhalt- und sachbezogenen Satzmodellierungsverfahren zeigt überzeugend, daß die Beziehung zwischen den Strukturen von Realität und Sprache, zwischen Bedeutungs- und Lautseite der Sprache viel kompliziert ist (HELBIG 1982, 70 ff.). Eine Isomorphie zwischen Wirklichkeit, Denken und Sprache gibt es im strengen Sinne nicht (HELBIG 1982, 78), doch eine Homomorphie, die asymmetrische Beziehungen zwischen Ausdrucks-Inhalts- und Wirklichkeitsebene einschließt, muß zwischen ihnen bestehen, falls sich die Menschen mit Hilfe der Sprache über die Welt verständigen und effektiv auf sie einwirken können. Wir nehmen an, daß die Laut-Bedeutungs-Zuordnung (s. HEIDOLPH/FLÄMIG/MOTSCH 1981) als Projektion (vgl. CHOMSKY 1984, 36 ff., 335) der Bedeutung und der Welt auf die Lautstruktur eines Satzes über folgende Stufen verläuft:

1. Eine Weltsphäre W_x determiniert den mitzuteilenden Sachverhalt und den entsprechenden Satztyp für W_{in} , W_e oder W_u .
2. Die Äußerung eines Satzes ist durch kommunikative Bedingungen, verschiedene Präsuppositionen und Sprecherintention determiniert, die gemeinsam mit W_x die Gestaltung des Satzes bedingt.
3. Im konzeptuellen System C_s entsteht ein allgemeines Schema, eine "Gestalt" des mitzuteilenden Sachverhalts und der Intention.
4. Der mitzuteilende Sachverhalt aus C_s wird logisch analysiert - LA (vgl. BIERWISCH 1983, 102 ff.; 1987, 7 f.).
5. Das Ergebnis von LA wird als semantische Form SF strukturiert.
6. Der morphosyntaktische Modul MSM setzt sich aus mehreren Submoduln Zusammen:
 - 6.1. Dependenzstruktur in Satzgliednotation,

- 6.2. Thema-Rhema-Struktur.
- 6.3. konstituentenstruktur in Wortklassennotation + morphologische Komponente,
- 6.4. Transformationskomponente (für alle Ebenen des MSM),
- 6.5. Oberflächenstruktur
7. Phonologisch-phonetische Ebene.

Das Lexikon und der phonologische Modul nehmen eine besondere Stellung ein: sie beziehen sich auf alle Sprachlichen Ebenen. Die Wortbildung erscheint als Komponente des Lexikons.

Der Projektionsprozeß in schematischer Darstellung:

(vgl. GRUNZÜGE 1981; CHMSKY 1984;
BIERWISCH 1987; BIERWISCH/LANG 1987)

Nach diesem Schema würde die Projektion eines Satzes, z.B. eines mi-Satzes wie folgt verlaufen (wir abstrahieren vom phonologischen Modul):

1. W_{in}
↓
2. Sachverhalt: "Kälteempfindung" Intention: "Feststellung"
↓
Kommunikative Bedingungen: A, B ...; Präsuppositionen ...
3. CS LEXIKON
↓ /kalt/, /ich/, /mir/, /bin/, /ist/, ...
4. LA $P(x)$
↓
5. SF Empf(OE) $P \rightarrow$ Empf
 $x \rightarrow$ OE
↓ Empf = Empfindung
OE = Objekt der Empfindung
6. MSM

- 6.1. DepS Präd
↓
Kopula P-tiv
Objekt
Empf → Präd
OE → Objekt zum Prädikativ
Präd = Prädikat
P-tiv = Prädikativ

- 6.2. ThRhG Rhematischer Satz

- 6.3. KSG
S
NP₁ VP
0 AP Vb_r
A NP₂
Prond
kalt mir ist
Präd → VP
P-tiv → AP
P-tiv' → A
Objekt → NP₂ (pron_o)
Kopula → Vb_r

- 6.4. TK: Permutation → 6.5. OS: Mir ist kalt.

7. PhF: Phonetische Umschrift.

(Die Komponenten des morphosyntaktischen Moduls MSM werden in

verschiedenen Grammatiken auf verschiedene Weise dargestellt. KSG kann z.B. direkt auf die Nebensatzform projiziert werden; auch in einem solchen Fall wird eine Transformationskomponente TK notwendig sein).

Dieses Modell stellt ein der Performanz angenähertes Sprachsystemmodell dar. Bei einer realen Satzproduktion verläuft die Projektion der Bedeutung auf die Lautstruktur nicht ungedingt über alle Ebenen. In manchen Bereichen können manche Ebenen nicht abgebildet sein, manche Ebenen können übersprungen werden. Auch die Übergänge von einer Ebene zur anderen sind realiter nicht diskret, sondern kontinuierlich (vgl. GRUNDZÜGE 1981, 152 f.; HELBIG 1981, 83 ff.).

Aus der vorgelegten Darstellung der linguistischen Projektion folgt, daß Umweltparameter - physikalische und biologische Umgebung - und das physiologisch-psychische (innere) Leben des Menschen alle anderen sprachlichen Parameter determinieren und auch spezifisch auf die Sprachstruktur einwirken. Diese Einwirkung findet in den spezifischen Satzstrukturen für drei grundlegende Existenzparameter des Menschen Ausdruck: in *mi*-Sätzen für die innere Welt des Menschen W_{in} , in Subjekt-Prädikat-Sätzen für die dem Menschen zugängliche äußere Welt W_e , in *es*-Sätzen für die dem Menschen zugängliche äußere Welt W_e , in *es*-Sätzen für meteorologische Parameter der dem Menschen (ehemals) unzugänglichen Welt W_u .

5. ZUSAMMENFASSUNG

Vier Ebenen von Satztypen und Satzmodellen des Deutschen. Modellierungskriterien

Der Satz hat eine vielschichtige Struktur. In der Satzform können Aspekte der Abhängigkeits-, der Konstituenten-, der topologischen Struktur differenziert werden. In der Satzbedeutung sind logische, referentielle (sachbezogene) inhaltbezogene Aspekte zu unterscheiden. Die vielschichtige Struktur des Satzes führt dazu, daß verschiedene Autoren Satzmodelle nach verschiedenen Kriterien aufstellen.

In verschiedenen Grammatiken werden die Satzmodelle gewöhnlich nach einem expliziten Kriterium bestimmt; in manchen Grammatiken wird dabei auch eine Korrespondenz zwischen Bedeutung und Form festgelegt. Nach inhaltbezogenen Kriterien sind z.B. die Satzmodelle H. BRINKMANNs (1962, 508 ff.), die Grundformen deutscher Sätze P. GREBEs (1966, 504 ff.) festgelegt. W. ADMONI stellt seine logisch-grammatischen Satztypen nach sachbezogenen Kriterien auf (ADMONI 1960, 212 ff.). J. ERBEN und HELBIG/BUSCHA stellen die Satzmodelle nach Valenzkriterien auf (ERBEN 1964, 231 ff.; HELBIG/BUSCHA 1972, 548 ff.). Eine ausführlichere und präzise Analyse dieser und anderer Kriterien der Satzmodellierung ist in der Arbeit von G. HELBIG (1982, 66 ff.) gegeben. U. ENGEL legt seine satzmuster und Satzbaupläne auf Grund der Kombinationsmöglichkeiten der Ergänzungen in einem Satz fest, die durch die Valenz des Verbs bestimmt sind

(ENGEL 1982, 191 ff.).

In der neuen Auflage der Grammatik von HELBIG und BUSCHA (1984) werden gesondert morphosyntaktische und semantische Satzmodelle aufgestellt, erstere nach Kriterien der morphosyntaktischen Valenz, letztere nach Kriterien der semantischen Valenz, d. h. nach den semantischen Kasus der Verbaktanten. Dabei wird davor ausgegangen, daß die morphosyntaktischen Satzmodelle "kenen direkten Aufschluß über den Inhalt eines Satzes" geben, daß dieser Inhalt von der lexikalischen Füllung und von den semantischen Funktionen der Satzglieder abhängt/ Die semantischen Satzmodelle werden in zwei Gruppen logischer Modelle zusammengefaßt: **determinierende Sätze** von der Art $P(x)$, die nur einen semantischen Kasus haben, und **relationale Sätze** von der Art $P(x, y)$ oder $P(x, y, z)$, die mehr als einen semantischen Kasus haben (HELBIG/BUSCHA 1984, 619, 634 f.).

Wie wir schon daraufhingewiesen haben, nehmen wir die Auffassung, daß zwischen Inhalt und Satzform keine Entsprechung besteht, mit Vorbehalt an. U. E. gibt es reguläre Zuordnungsbeziehungen zwischen Satzmodellen. Diese Beziehungen sind in manchen Bereichen direkter, in anderen nicht so direkt. Kernbereiche und Varianten von Satzbedeutungen und -formen bilden semantische-syntaktische Felder mit Zentrum und Peripherien. Die lexikalische Füllung und die semantischen Funktionen der Satzglieder (d.h. die Tiefenkasus) spielen dabei eine entsprechende Rolle.

Im folgenden bieten wir Listen von Satzmodellen auf vier Ebenen an: referentielle Satztypen, semantische Tiefenkasusmodelle, Abhängigkeitsmodelle in Satzgliednotation, Konstituentenstrukturmodelle in Wortgruppennotation.

1. REFERENTIELLE SATZTYPEN

A. Zustands-, Vorgangs- und Identifikationssätze mit Referenz auf die externe Welt W_e ; ohne Auswirkung auf W_e

Allgemein für die Laut-Bedeutungs-Zuordnung der Satztypen dieser Gruppe ist, daß ihre Bedeutungen durch Verbalsätze mit einem Subjekt und ohne Objekt ausgedrückt werden. Zustands- und Vorgangssätze weisen absolute Verben auf, Identifikationssätze enthalten Kopulaverben mit einem Prädikativ.

(1) Zustandssätze	$Sb_n + Vb$	Das Kind schläft.
(2) Vorgangssätze	$Sb_n + Vb$	Das Wasser fließt.
(3) Identifikationssätze
(Elementbeziehung)	$Sb_n + Vb_{kop} + Sb_n$	Peter ist Schüler.
(4) Identifikationssätze
(Qualifikation)	$Sb_n + Vb_{kop} + A$	Sie ist schön.

B. Handlungs- und Tätigkeitssätze mit Referenz auf die externe Welt W_e mit Einwirkung auf die externe Welt W_e (anthropologischer Bereich "Umgang des Menschen mit der Welt")

Handlungs- und Tätigkeitsbedeutungen werden einer Äußerung über Satzformen

"Verbalsätze mit einem Subjekt mit relativen Verben", d.h. mit einem oder mehreren Objekten zugeordnet:

(5)	Das Kind rollt den Stein.	$Sb_n + Vb + Sb_a$
(6)	Es malt (einen Löwen).	$Sb_n + Vb(+Sb_a)$
(7)	Er stellt die Vase auf den Tisch.	$Sb_n + Vb + Sb_a + pSb$

Die Bedeutungen der Handlung und Tätigkeit sind der Bedeutung des Vorgangs verwandt. Satzformen für Vorgangssätze ($Sb_n + Vb$) haben manchmal (im Zusammenhang mit der lexikalischen Bedeutung des Verbs) die Bedeutungen "Tätigkeit" oder "Handlung":

(8)	Vater arbeitet.	$Sb_n + Vb$
(9)	Er handelt.	$Sb_n + Vb$

C. Sätze mit Bedeutungen der menschlichen Interaktion

Die Bedeutungen des Bereichs "Umgang des Menschen mit der Welt" (B) sind vielfach sozial bedingt und sind in die menschliche Interaktion eingeschlossen. Entsprechend werden auch solche Satzformen zum Ausdruck dieser Bedeutungen verwendet wie in (B). Spezifische Satzformen für den Bereich C. sind Sätze mit einem Dativobjekt, mit einem Genetivobjekt, mit manchen Präpositionen, mit performativen Verben u. a.

(10)	Er trägt das Kind.	$Sb_n + Vb + Sb_a$
(11)	Er wartet.	$Sb_n + Vb$
(12)	Das Kind spielt mit ihm.	$Sb_n + Vb + pSb$
(13)	Er hilft der Mutter.	$Sb_n + Vb + Sb_d$
(14)	Sie bedarf der Hilfe.	$Sb_n + Vb Sb_e$
(15)	Sie schenkt es einem Kind.	$Sb_n + Vb + Sb_a + Sb_d$
(16)	Er beschuldigt ihn des Diebstahls.	$Sb_n + Vb + Sb_a + Sb_g$
(17)	Ich bitte dich, nach Hause zu gehen.	$Sb_n + Vb + Sb_a + InfK$
(18)	Ich verspreche dir zu schreiben.	$Sb_n + Vb + Sb_d + InfK$

D. Lokationssätze

Als Lokationssätze bezeichnen wir Sätze mit Bedeutungen der Raum- und Zeitbestimmung. Die räumliche Lokation kann in zwei Hauptbedeutungen unterteilt werden: Ort (ohne Veränderung der Richtung) und Richtung (Veränderung der Richtung) (vgl. HEIDOLPH 1981, 320, 335 f., 340).

Die Zeitbestimmungen (temporale Lokation) können wir ebenso in zwei Gruppen gliedern: objektiv bestehender Zeitpunkt oder Zeitintervall, der unabhängig vom Menschen ist, und ein von Menschen festgelegter Zeitpunkt (im objektiv bestehenden Zeitkontinuum). Sätze mit Bedeutungen der objektiven Zeit betrachten wir in der Gruppe F der Sätze mit Bezug auf die Weltsphäre W_u , auf die der Mensch nicht eintwirken kann (es-Sätze).

(19)	Das Haus befindet sich auf dem Berg.	$Sb_n + Vb + pSb$
(20)	Das Heft liegt auf dem Tisch.	$Sb_n + Vb + pSb$
(21)	Der Bus ist dort.	$Sb_n + Vb + Adv(pSb)$
(22)	Die Schule ist nahe.	$Sb_n + Vb + Adv$
(23)	Er geht nach Hause.	$Sb_n + Vb + pSb$
(7)	Er stellt die Vase auf den Tisch.	$Sb_n + Vb + Sb_n + pSb$
(34)	Er kommt heute.	$Sb_n + Vb + Adv$
(35)	Die Stunde beginnt um neun Uhr.	$Sb_n + Vb + p + Num + Sb$

E. Wahrnehmungssätze

Das sind Sätze mit Bedeutungen, die auf die innere Welt W_{in} referieren: introverte Empfindungen, Wahrnehmungen, Gefühle. Zum Ausdruck solcher Bedeutungen werden Satzformen der **mi**-Sätze (subjektlose Verbalsätze), Verbalsätze mit einem Experienzer-Subjekt, Interjektionen (Protosätze) verwendet.

(24)	Mir graut. Mich hungert.	$mi + Vb$
(25)	Ich verstehe den Satz.	$ich + Vb + Sb_n$
(26)	Ich sehe (ihn) (kommen).
(daß er kommt).	$ich + Vb(+Sb_n + Inf)$
$ich + Vb + NS$
(27)	Äks! Uff!	Interjektionen

F. Sätze mit Bezug auf die Weltsphäre W_n , auf die der Mensch NICHT EINWIRKEN kann

Für diese Bedeutungen werden Satzformen wie Verbalsätze mit einem formalen Subjekt **es** verwendet. Solche Sätze haben Bedeutungen wie Witterung, Geräusche, Zeitintervalle, Wettercharakteristiken.

(28)	Witterungssätze	$es + Vb$	Es regnet.
(29)	Geräusche, Wachstum	$es + Vb$	Es raschelt. Es grünt.
(30)	Zeitintervall	$es + Vb_{kop} + Sb_n$	Es ist Sommer.
(31)	Wetter-/Zeitcharakteristik	$es + Vb_{kop} + A$	Es ist kalt, spät.

G. Sätze zum Ausdruck des Vorhandenseins

- (32) $es + Vb_{gibt}$ Es gibt Schnee.

Außer dieser spezifischen **es-gibt**-Konstruktion können auch andere Verben die Bedeutung des Vorhandenseins ausdrücken.

H. Sätze zum Ausdruck der Besitzrelation

- (33) $Sb_n + Vb_{hab} + Sb_n$ Ich habe ein Haus.

Außer dem spezifischen Verb **haben** können auch andere Verben diese Bedeutung ausdrücken.

J. Sätze zum Ausdruck von Sachverhalten möglicher Welten

Sachverhalte möglicher Welten werden mit Satzformen ausgedrückt, die aus Satztypen für Sphären der realen Welt abgeleitet (abgewandelt) sind. Für vergangene, künftige, bedingte, befohlene, erwünschte usw. Welten werden entsprechend Sätze in Präteritum-, Futur-, Imperativ-, Konjunktiv- usw. -Abwandlungen verwendet, z.B.

	Reale Welt – Grundstruktur		Mögliche Welt – abgewandelte Struktur
A.	(1) Das Kind liegt. Das Kind schläft.	(1 _{verg}) (1 _{zuk}) (1 _{bed}) (1 _{bef}) (1 _{crw})	Das Kind schlief. Das Kind wird schlafen. Das Kind würde schlafen. Schlaf, Kindlein! Wenn das Kind schliefе!
B.	(5) Das Kind rollt den Stein	(5 _{verg}) (5 _{zuk}) (5 _{bed}) (5 _{bef}) (5 _{crw})	Das Kind rollte den Stein. Das Kind wird den Stein rollen. Das Kind würde den Stein rollen. Kind, rolle den Stein! Wenn das Kind den Stein rollte!
C.	(13) Er hilft der Mutter.		Er half der Mutter, wird helfen, würde helfen; Hilf der Mutter! Wenn er der Mutter helfe!
E.	(28) Es regnet.		Es regnete, wird regnen, würde regnen. O (Es regne!), Wenn es regnete!
G.	(32) Es gibt Schnee.		Es gab Schnee, wird geben, würde geben O, Wenn es Schnee gäbe!
H.	(33) Ich habe ein Haus.		Ich hatte ein Haus, werde haben, würde geben, O, Wenn ich ein Haus hätte!

Da wir uns auf den einfachen Satz als Grundstruktur beschränken, die Satzmodelle und Satztypen repräsentiert, gehen wir hier auf abgewandelte Strukturen zum Ausdruck von Sachverhalten der möglichen Welten nicht weiter ein. Es muß vermerkt werden, daß Grundstrukturen, d.h. Sätze zum Ausdruck von Bedeutungen der realen Welt, auch zum Ausdruck von Bedeutungen der möglichen Welten dienen können. Die lexikalische Füllung des Satzes und die metaphorische Verwendung spielen dabei eine wichtige Rolle.

2. SEMANTISCHE TIEFENKASUSMODELLE

Die allgemeine referentiell-semantische Bedeutung der referentiellen Satztypen wird durch die Satzmodelle in kasus-semantischer Repräsentation weiter differenziert. Die Aufstellung und Gruppierung der semantischen Tiefenkasusmodelle erfolgt auf Grund der Relationssemantik der Sätze. Semantische Kasus repräsentieren "Endpunkte" semantischer Relationen, die vom semantischen Prädikat ausgehen. Sie reflektieren einerseits die Relationen der außersprachlichen Welt und ihre kognitive Erfassung, andererseits die sprachlichlexikalische Struktur und Valenz der Verben und Adjektive (s. HELBIG 1982, 52 ff, 63; PLEINES 1978, 359 ff.; POTTS 1978, 399 ff.; ROSENGREN 1978, 169 ff.).

Im hiistorisch- und vorhistorisch-anthropologischen und kognitiven Einwicklungsprozeß wird die Welt als Abbild und Erkenntnisergebnis im kognitiven System des Menschen nicht nach geraden und quadratischen euklidisch-geometrischen Parametern, sondern auf eine wellenartige, kurvenförmige und kontinuierliche Weise in fließenden und sprunghaften Übergängen gegliedert. Die Auswirkung dieser anthropologischen und kognitiven Gliederung der Welt auf die Sprache führt entsprechend zu keinen quadratischen euklidisch-geometrischen Parametern der Satztypen.

Verwendete Symbole

Semantische Prädikate

P =	semantisches Prädikat
Emp	Empfindung
Erk	Erkenntnis
Ger	Geräusche/Wachstum
H	Handlung
Id	Identifikation/Qualifikation
L	Lokation
Perf	performative Handlung
PsZ	psychischer Zustand
Rez	Rezeption
T	Tätigkeit
Vg	Vorgang
Vorh	Vorhandensein
Wi	Witterung
Wn	Wahrnehmung
Zu	Zustand
Zug	Zugehörigkeit
Z/W	Zeit/Wetter-Charakteristik

Tiefenkasus

Ad	Adressat
Ag	Agens
B	Besitzer
EG	Erkenntnisgegenstand
GB	Gegenstand des Besitzers
GV	vorhandener Gegenstand
Id1	Identificatum
Id2	Identificans
Inh	Inhaltsergänzung
KoAg	Ko-Agens
LG	Lokalisierter Gegenstand
Loc	Lokativ
Pat	Patiens
Priv	Privativ
Q	Qualität
R	Resultat
VT	Vorgangsträger
ZT	Zustandsträger

A. Zur kaussemantischen Repräsentation der Zustands-Vorgangs- und Identifikationsätze

1. P = Zustand (P_{Zu})	
(1) Das Kind liegt.	$P_{Zu} ZT$
2. P = Vorgang (P_{Vg})	
(2) Das Wasser kocht.	$P_{Vg} VT$
3. P = Identifikation/Qualifikation (P_{Id})	
(3) Peter ist Schüler.	$P_{Id} Id_1 Id_2$
(4) Sie ist schön.	$P_{Id} Id_1 Q$

B. Zur kaussemantischen Repräsentation der Handlungs- und Tätigkeitsätze

1. P = Handlung (P_H)	
(5) Das Kind rollt den Stein.	$P_H Ag Pat$
(6) Er malt den Löwen.	$P_H Ag R$
(7) Er stellt die Vase auf den Tisch.	$P_H Ag LG Loc$
2. P = Tätigkeit (P_T)	
(8) Vater arbeitet.	$P_T Ag$
(9) Er handelt.	$P_T Ag$

C. Zur kaussemantischen Interpretation der Interaktionsätze

1. P = Handlung (P_H)	
(10) Er trägt das Kind.	$P_H Ag Pat$
(13) Er hilft der Mutter.	$P_H Ag Ad$
(15) Sie schenkt es einem Kind.	$P_H Ag Ad Inh$
(16) Er beschuldigt ihn des Diebstahls	$P_H Ag Pat Inh$
2. P = Tätigkeit (P_T)	
(12) Das Kind spielt mit ihm.	$P_T Ag KoAg$
3. P = psychischer Zustand (P_{peZ})	
(11) Er wartet (auf den Zug).	$P_{peZ} ZT Priv$
(14) Sie bedarf der Hilfe.	$P_{peZ} ZT Priv$
4. P = performative Handlung (P_{Perf})	
(17) Ich bitte dich, nach Hause zu gehen.	$P_{Perf} Ad Inh$
(18) Ich verspreche dir zu schreiben.	$P_{Perf} Ad Inh$

D. Zur kaussemantischen Repräsentation der Lokationsätze

1. P = lokation (P_L)	
(19) Das Haus befindet sich dort.	$P_L LG Loc$
(20) Das Heft liegt auf dem Tisch.	$P_L LG Loc$
(21) Der Bus ist dort.	$P_L LG Loc$

(22) Die Schule ist nahe.	P_L LG Loc
2. P = Tätigkeit (P_T)	
(23) Er geht nach Hause.	P_T AG Loc
3. P = Handlung (P_H)	
(7) Er stellt die Vase auf den Tisch.	P_H Ag LG Loc

E. Zur kaussemantischen Repräsentation der Wahrnehmungssätze

1. P = Empfindung (P_{Empf})	
(24) Mir graut. Mich hungert.	P_{Empf} Exp
2. P = Erkenntnis (P_{Erk})	
(25) Ich verstehe den Satz.	P_{Erk} Exp EG
3. P = Wahrnehmung (P_{Wn})	
(26) Ich sehe ihn.	P_{Wn} Exp WG

F. Zur kaussemantischen Repräsentation von Sätzen mit Bezug auf die dem Menschen unzugängliche Welt W_u

1. P = Witterung (P_{wi})	
(28) Es regnet.	P_{wi}
2. P = Geräusche/Wachstum (P_{Ger})	
(29) Es raschelt. Es grünt.	P_{Ger}
3. P = Zeit- oder Wettercharakteristik (PZ/W)	
(30) Es ist Sommer.	P_Z
(31) Es ist kalt. Es ist spät.	P_w / P_Z

G. Zur kaussemantischen Repräsentation von Sätzen des Vorhandenseins

1. P = Vorhandensein (P_{Vorph})	
(32) Es gibt Schnee.	P_{Vorph} GV

H. Zur kaussemantischen Repräsentation von Sätzen der Besitzrelation

1. P = Zugehörigkeit (P_{Zug})	
(33) Ich habe ein Haus.	P_{Zug} B GB

I. Zur kaussemantischen Repräsentation von Sätzen zum Ausdruck von Sachverhalten möglicher Welten

Mögliche Welten können als psychische Derivate von Abbildern der realen Welt interpretiert werden. Bei der Extrapolation von Sachverhalten der realen Welt auf mögliche Welten bleibt der kaussemantische Status der sie bezeichnenden Sätze unverändert, ebenso wie die morphosyntaktische Form der entsprechenden Satzglieder. Bei dieser Extrapolation erfolgt eine linguistische Transformation (Abwandlung), bei

der sich nur die kommunikativ-pragmatische Bedeutung des Satzes und die morphosyntaktische Struktur des Prädikats ändert. Die vom Prädikat zu den Verbaktanten ausgehenden semantischen Relationen sowie die semantischen Relationen zwischen den Verbaktanten bleiben dabei unverändert, z. B.:

A. 1. (1)	Das Kind liegt.	PZu ZT
(Tv)	Das Kind hat gelegen.	PZu ZT
(Tz)	Das Kind wird liegen.	PZu ZT
(Tbed)	Das Kind würde liegen.	PZu ZT
(Tbef)	liege, Kind!	PZu ZT
(Tw)	Wenn das Kind läge!	PZu ZT

3. MORPHOSYNTAKTISCHE SATZMODELLE

Wie eine jede Erscheinung besteht auch der Satz aus Elementen (Wortgruppen, Wörtern, Morphemen), und ein jedes Element wird durch seine interne Substanz (durch substantielle Kategorien von Elementen definiert. Die Konstituentenstruktur bildet den Elementenbestand des Satzes ab, die Dependenzstruktur die Relationen zwischen den Elementen im Satz. Dependenzrelationen und Konstituentenstruktur ergänzen einander bei der Beschreibung des Satzes und bilden zwei komplementäre Aspekte des morphosyntaktischen Moduls des Satzes.

Dependenzmodelle

Die Dependenzmodelle stellen die Abhängigkeitsrelationen eines Satzes dar, die vom Vollverb oder vom Adjektiv in der Funktion als Prädikat oder Prädikatteil ausgehen und andere Elemente (Wortgruppen, Wörter) in der Funktion als Satzglieder dominieren. Wenn wir von Satzgliedern sprechen, so meinen wir immer ein Element, das sich auf ein anderes Element bezieht, z.B. Subjekt-**von**, Objekt-**von** usw., d.h. immer nur im Zusammenhang mit dem Prädikat (s. CHOMSKY 1969, 38 ff., 97;

HELBIG 1978, 86). In diesem Sinne ist das Satzglied ein konstituierendes Glied des Satzes und des Satzmodells, und entsprechend fordern bestimmte Satzmodelle die Erscheinung bestimmter Satzglieder. Dabei ist die kategorielle Struktur des Satzglieds nicht relevant. So kann ein Subjekt die kategorielle Struktur eines Substantivs, eines Pronomens, eines Nebensatzes, einer beliebigen Wortgruppe, ein Wort, einen Nebensatz darstellen, was seine Funktion als Subjekt nicht beeinflusst.

Unterschiedliche Kombinationen von Satzgliedern ergeben unterschiedliche Satzmodelle in abstrakter Form (ohne lexikalische Füllung oder kategorielle Festlegung).

F. DANES stellt die Forderung auf, daß "...das Konstituieren von Satzgliedern den mehrdimensionalen (mehrschichtigen) Charakter des Satzbaus respektieren muß" (DANES 1978, 7). Hier wird diese Forderung dadurch erfüllt, daß die Satzglieder in Repräsentationsbeziehungen zu den semantischen Kasus und in Funktionsbeziehungen zu den Wortgruppen der Konstituenzmodelle gesetzt werden.

U. ENGEL definiert den Satzgliedbegriff ebenfalls relationell. Unter Satzgliedern werden "die unmittelbaren Satelliten des Hauptverbs, soweit sie ein Paradigma bilden" verstanden (ENGEL, 1982, 170). Dabei unterscheidet U. ENGEL Satzangaben und Satzergänzungen:

"Angaben sind Glieder, die von allen Elementen einer Wortklasse abhängen können. Ergänzungen sind subklassenspezifische Glieder" (ENGEL 1982, 112), d.h. Objekte, Subjekte und bestimmte Adverbialbestimmungen.

In Valenzmodellen werden Ergänzungen als obligatorische oder fakultative Aktanten interpretiert, die von einem Valenzträger gefordert werden. Angaben entsprechen den freien Angaben (vgl. HELBIG/SCHENKEL 1973, 34 ff.).

Wir geben die Dependenzmodelle in Satzgliednotation, was ihren relationellen Charakter und eine abstraktere Ebene als die Konstituentenstruktur ausdrückt. Eine anschauliche Darstellung der Dependenzmodelle (Abhängigkeitsmodelle) wird mit Hilfe von Dependenzdiagrammen erreicht. Unsere Dependenzmodelle in Satzgliednotation entsprechen den pauschalierten Dependenzdiagrammen von U. ENGEL (1982, 48 ff.).

Konstituenzmodelle

Konstituenzbeziehungen stellen Teil-GANZES-Relationen eines Satzes dar (ENGEL 1982, 27). Eine grammatische Regel der traditionellen Grammatik besagt, daß der Satz aus Subjekt und Prädikat bestehe. Diese Auffassung war in älteren Versionen der generativen Transformationsgrammatik als erste Regel des Formationsteils übernommen und lautet wie folgt:

$$S \rightarrow NP + VP \quad (\text{vgl. ENGEL 1982, 27}).$$

Die These von der Zweigliedrigkeit (Subjekt-Prädikat) des Satzes ist für viele Sprachen nicht anwendbar. Unter dem Druck des Sprachmaterials aus verschiedenen Sprachen ist die angeführte Regel in neueren Versionen der generativen Transformationsgrammatik als Uneversalgrammatik wie folgt verändert:

$$"S \rightarrow (NP) INFL VP" \quad (\text{CHOMSKY 1984, 27}).$$

Die Nominalphrase (NP) in der Funktion eines Subjekts ist nun eingeklammert, d.h. fakultativ.

In der Konstituentenstruktur eines Satzes ist nicht nur die Teil-GANZES-Relation wesentlich, sondern auch die Beschaffenheit der Teile, die an dieser Relation teilnehmen. Relevant ist die kategorielle, d.h. die Wortart- und Wortgruppencharakteristik der Teile, d.h. der Satzkonstituenten.

Wir benutzen zur Darstellung der Konstituentenstruktur die Einheiten der Wortgruppen und Wortklassen. Wortklassensymbole stehen in den Satzmodellen Stellvertretend auch für entsprechende Wortgruppen und Substitutionsklassen - Substantiv (Sb) für Pronomen und Substantivgruppen, Substantiv mit Präposition (pSb) für Präpositionalgruppen und Adverbien. Konstituenzmodelle werden mit Hilfe von Konstituentenstrukturbäumen anschaulich dargestellt.

Repräsentationsbeziehungen zwischen Referenzbereich, semantischen Tiefenkasusmodellen, Dependenz- und Konstituenzmodellen

Im angenommenen Sprachmodell mit generativer Semantik beginnt die Satzgenerierung auf der Ebene der Referenzsemantik mit einem Bezug auf die extralinguistische Welt. Die Referenzbedeutung wird auf die tiefenkasus-semantische Ebene projiziert, die Tiefenkasusbedeutung wird weiter auf die Morphosyntaktischen Ebenen der Abhängigkeits- und Konstituenzstruktur projiziert. Tiefenkasusmodelle repräsentieren also ein konzeptuelles Bild von einem Referenzbereich der Welt, Abhängigkeitsmodelle repräsentieren Tiefenkasusmodelle und Konstituenzmodelle repräsentieren Abhängigkeitsmodelle, d.h. die Satzmodelle erscheinen in folgender Sequenz:

1. Referentiell-anthropologisch definierter Bereich der Welt
2. Semantische Tiefenkasusmodelle
3. Morphosyntaktische Dependenzmodelle
4. Morphosyntaktische Konstituenzmodelle

Suf Grund der Zuordnung von morphosyntaktischen zu semantischen Satzmodellen auf diesen vier Ebenen ergeben sich komplexe Satztypen. Wir fassen sie in der folgenden Liste zusammen:

Satzmodelle und komplexe Darstellung der Satztypen

Referenzbereich des Satztyps	Tiefenkasusmodell	Dependenzmodell	Konstituenzmodell	Satz
A. Externe Welt W_e : nicht affizierter/nicht effizierter Bereich				
(1) Zustand	$P_{za} ZT$	Präd+Subj	$Sb_n + Vb$	Das Kind liegt.
(2) Vorgang	$P_{vg} VT$	Präd+Subj	$Sb_n + Vb$	Das Wasser fließt.
(3) Identifikation	$P_{id} Id_1 Id_2$	Präd+Subj	$Sb_n + Vb_{kop} + Sb_n$	Peter ist Schüler.
(4) Qualifikation	$P_{id} Id_1 Q$	Präd+Subj	$Sb_n + Vb + A$	Sie ist schön.
B. Externe Welt W_e : affizierter/effizierter Bereich				
(5) Handlung	$P_H Ag Pat$	Präd+Subj+ +Obj	$Sb_n + Vb + Sb_n$	Das Kind rollt den Stein.
(6) Handlung	$P_H Ag R$	Präd+Subj+ +Obj	$Sb_n + Vb + Sb_n$	Er malt einen Löwen.
(7) Handlung	$P_H Ag LG Loc$	Präd+Subj+ +Obj+Adv	$Sb_n + Vb + Sb_n + pSb$	Er Stellt die Vase auf den Tisch.
(8) Tätigkeit	$P_r Ag$	Präd+Subj	$Sb_n + Vb$	Vater arbeitet.
(9) Tätigkeit	$P_r Ag$	Präd+Subj	$Sb_n + Vb$	Er handelt.

Referenzbereich des Satztyps	Tiefenkasusmodell	Dependenzmodell	Konstituenzmodell	Satz
C. Externe Welt We: Bereich der menschlichen Interaktion				
(10) Handlung	PHAgPat	Präd+Subj+ +Obj _a	Sb _n +Vb+ +Sb _a	Er trägt das Kind.
(13) Handlung	PHAg Ad	Präd+Subj+ +Obj _d	Sb _n +Vb+ +Sb _d	Er hilft der Mutter.
(15) Handlung	P _H Ag Ad Inh	Präd+Subj+ +Obj _a +Obj _d	Sb _n +Vb+ +Sb _a +Sb _d	Sie schenkt es einem Kind.
(16) Handlung	P _H Ag Pat Inh	Präd+Subj+ +Obj _a +Pbj _g	Sb _n +Vb+ +Sb _a +Sb _g	Er beschuldigt ihn des Diebstals.
(12) Tätigkeit	P _T Ag KoAg	Präd+Subj+ +Adv _g	Sb _n +Vb+ +pSb	Er spielt mit ihm.
(11) Psychischer Zustand	P _{psZ} ZT Priv	Präd+Subj+ +Obj _p	Sb _n +Vb+ +pSb	Er wartet auf den Zug.
(14) Psychischer Zustand	P _{psZ} ZT Priv	Präd+Subj+ +Obj _g	Sb _n +Vb+ +Sb _g	Sie bedarf der Hilfe
(17) Performative Handlung	P _{perf} AgAdInh	Präd+Subj+ +Obj _a +Obj _{Inf}	Sb _n +Vb+ +Sb _a +InfK	Ich bitte dich, nach Hause zu gehen.
(18) Performativ Handlung	P _{per} fAgAdInh	Präd+Subj+ +Obj _d +Obj _{Inf}	Sb _n +Vb+ +Sb _d +InfK	Ich verspreche dir zu kommen.
D. Externe Welt W _u /W _t : Lokalisierung in Raum und Zeit				
(19) Lokation _t	P _L LG Loc	Präd+Subj+ +Adv _g	Sb _n +Vb+ +Adv	Das Haus befindet sich dort.
(20) Lokation _t	P _L LG Loc	Präd+Subj+ +Adv _g	Sb _n +Vb+ +pSb	Das heft liegt auf dem Tisch.
(21) Lokation _t	P _L LG Loc	Präd+Subj+ +Adv _g	Sb _n +Vb+ +Adv	Das Bus ist dort.
(22) Lokation _t	P _L LG Loc	Präd+Subj+ +Adv _g	Sb _n +Vb+ +Adv	Die Schule ist nahe.
(23) Tätigkeit	P _T Ag Loc	Präd+Subj+ +Adv _g	Sb _n +Vb+ +pSb	Er geht nach Hause.
(34) Tätigkeit	P _T Ag Loc _t	Präd+Subj+ +Adv _g	Sb _n +Vb+ +Adv	Er kommt heute.
(7) Handlung	P _H Ag LG Loc	Präd+Subj+ +Obj _a +Adv _g	Sb _n +Vb+ +Sb _a +pSb	Er stellt die Vase auf den Tisch.

Referenzbereich des Satztyps	Tiefenkasusmodell	Dependenzmodell	Konstituenzmodell	Satz
(35) Lokation _t	P _L LG Loc _t	Präd+Subj+ +Adv _g	Sb _n +Vb+p+ +Num+Sb	Die Stunde beginnt um neun Uhr.
E. Innere Welt W _{in} : Wahrnehmung, Empfindung, Erkenntnis				
(24) Empfindung	P _{Emp} Exp	Präd+Subj _d	Pron _d +Vb	Mir graut.
Empfindung	P _{Emp} Exp	Präd+Subj _a	Pron _a +Vb	Mich hungert.
(25) Erkenntnis	P _{Erk} ExpEG	Präd+Subj+ +Obj _a	Sb _n +Vb+ +Sb _a	Ich verstehe den Satz.
(26) Wahrnehmung	P _{Wn} Exp WG	Präd+Subj+ +Obj _a	Sbn+Vb+ +Sb _a	Ich sehe ihn.
F. Externe unzugängliche Welt W _u : Witterung, Geräusche, Zeit, Wetter				
(28) Witterung	P _{Wi}	Präd	es+Vb	Es regnet.
(29) Geräusche/ Wachstum	P _{Ger} P _{Wa}	Präd	es+Vb	Es raschelt. Es grünt.
(30) Zeit	P _z	Präd	es+Vb _{Kop} + +Sb _n	Es ist Sommer.
(31) Zeit	P _Z	Präd	es+Vb _{Kop} +A	Es ist spät.
Wetter	P _w	Präd	es+Vb _{Kop} +A	Es ist kalt.
G. Externe Welt W _e /W _u : Vorhandensein				
(32) Vorhandensein	P _{Vorh} GV	Präd+Obj _a	es+Vb _{gibt} + +Sb _a	Es gibt Schnee.
H. Interiorisierung der externen Welt: Besitz				
(33) Zugehörigkeit	P _{Zug} B GB	Präd+Subj+ +Obj _a	Sb _n +Vb _{hab} + +Sb _a	Er hat ein Haus.

ANMERKUNGEN

1. Vorliegende Arbeit stellt eine leicht überarbeitete Fassung des 4., 5., 6. und 8. Kapitels der Habilitationsschrift des Verfassers dar.
2. Eine ausführliche Darstellung der Dependenz- und Konstituenzmodelle ist in der Habilitationsschrift des Verfassers "Typen des einfachen Aussagesatzes in der deutschen Gegenwartssprache", Manuskript, Veliko Tirnovo 1990, enthalten.
3. Wir gehen hier nicht auf die entgegengesetzte Auffassung Wittgensteins⁶ in seinem späteren Werk "Philosophical Investigations" (1953) ein. U.E. ist die Auffassung der Sprache als Unstrument zur Gliederung der Welt der Auffassung der Sprache als Weltbild komplementär.
4. Diesem Kapitel liegt ein Vortrag des Verfassers am Symposium "Biologische und soziale Grundlagen der Sprache" in Jena 1989 zugrunde.

LITERATURVERZEICHNIS

- ACHUTINA T.V./NAUMOVA T.N. 1983: Smyslovoj i sintaksiceskij sintaksis. - In: Psicholingvističeskie problemy semantiki, Moskva.
- ADMONI V.G. 1955: Vvedenie v sintaksis sovremennogo nemeckogo jazyka. Moskva.
- ADMONI W. 1972: Der deutsche Sprachbau. Leningrad.
- ADMONI V. 1974: Die Satzmodelle und die logisch-grammatischen Typen des Satzes. - In: DaF 1/1974.
- ARUTJUNOVA N.D. 1988: Tipy jazykovych znatenij. Moskva.
- BATES E! 1976: Language and Context: The Acquisition of Pragmatics. New York.
- BIERWISCH M. 1983: Essays in the Psychology of Language. - In: LS/A 114, ZISW. Berlin.
- BIERWISCH M. 1983b: Psycholinguistische Aspekte der Semantik natürlicher Sprachen. - In: Richtungen der modernen Semantikforschung, Hrsg. W. Motsch/D. Viehveger. Berlin.
- BIERWISCH M. 1987: Dimensionsadjektive als strukturierender Ausschnitt des Sprachverhaltens, - In: BIERWISCH M./LANGE (Hrsg.). Grammatische und konzeptuelle Aspekte von Dimensionsadjektiven. Berlin
- BORISSEVIC P. 1986: Satzgliedfunktionen und semantische Relationstypen als Bezugsgrößen des Sprachvergleichs. - In: Zeitschrift für Slawistik 31, 1986, 1, S. 44-52.
- BORISSEVIC P. 1988: Podmnozestva na realnija svijat i modelirane na izrecenijata. - In: Metodologija, modelirane, kompjuti. Veliko Tirnovo, S. 183-187.
- BRAUNE M.D.S. 1976: The Ontogeny of English Structure: The first Phase. - In: Language 39, S. 1-13.
- BRINKMANN H. 1962: Satzprobleme. - In: Wirkendes Wort. Düsseldorf. S. 246-258 (=1957/58).
- BRINKMANN, H 1971: Die deutsche Sprache, Gestalt und Leistung. Düsseldorf.
- BROWN R./GAZDEN C./BELLUGI U. 1970: The Childs Grammar from I to III. - In: Brown R. (Ed.), Psycholinguistics. New York.
- CHAFE W. Language and Consciosness. - In: Language 1974, Vol. 50, No 1, p. 111-133.
- CHARITONOVA I. J. 1976: Theoretische Grammatik der deutschen Sprache. Kiew.
- CHOMSKY N. 1984: Lectures on Government and Binding. Dordrecht.
- CELISCEV V.V. 1977: Filosofskie problemy vormoznych mirov. Novosibirsk.
- CONRAD R. 1981: Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini. Leipzig.

- DANES F. 1978: Satzglieder und Satzmuster. -In: Beiträge zu Problemen der Satzglieder (Hrsg. G. Helbig). Leipzig, S. 7-28.
- DIJK VAN 1980: Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung. Tübingen.
- DUDEN 1966: Grabe P. (Hrsg.). Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Mannheim.
- ENGEL U. 1982: Syntax der deutschen Gegenwartssprache. Berlin.
- ERBEN J. 1961: Abriß der deutschen Grammatik. Berlin (=1964).
- FAUCONNIER G. 1985: Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language. Cambridge, MA:MIT Press.
- FELIX S. 1987: Cognition and Language Growth. Dordrecht.
- FILLMORE CH. 1968: The Case for Case.- In: Universals in Linguistic Theory. New York.
- FILLMORE CH. 1977: Topics in Lexical Semantics. - In: Current Issues in Linguistic Theory, ed. by R.W. Cole, Bloomington & London, p. 76-138.
- GLINZ H. 1962: Die innere Form des Deutschen. Bern und München.
- GREENFIELD F./SMITH J. 1976: The Structure of Communication in Early Language Development. New York.
- GREBE P. 1966: s. DUDEN 1966.
- HEIDOLPH K.E. 1981: Die Substantivgruppen. "GRundzüge einer deutschen Grammatik:", S. 254-369.
- HELBIG G. 1967: Die Bedeutung syntaktischer Modelle für den Fremdsprachenunterricht. - In: DaF, 4-5/1967.
- HELBIG G. 1970: Zum Modellbegriff in der Linguistik. - In: DaF 1-2-/1970.
- HELBIG G. 1971: Theoretische und praktische Aspekte eines Valenzmodells. - In: Beiträge zur Valenztheorie, Hrsg. G. Helbig, Halle.
- HELBIG G. 1977: Geschichte der neueren Sprachwissenschaft. Leipzig.
- HELBIG G. 1981: Sprachwissenschaft - Konfrontation - Fremdsprachenunterricht. Leipzig.
- HELBIG G. 1982: Valenz - Satzglieder - semantische Kasus - Satzmodelle. Leipzig.
- HELBIG G. 1986: Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970. Leipzig.
- HELBIG G./BUSCHA J. 1972: Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Leipzig.
- HELBIG G./BUSCHA J. 1984: Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Leipzig.
- HELBIG G./SCHENKEL W. 1973: Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. Leipzig.
- HERINGER H.J. 1973: Theorie der deutschen Syntax. München.
- ISACENKO A. 1974: On "have" and "be" languages. - In: Slavic Forum. Essays in Linguistic and Literature. The Hague - Paris, p. 43-77.
- KÖSTER R. 1966: Die Wortarten. - "DUDEN", Bd. 4, Grammatik der deutschen Sprache. Mannheim.
- LEWIS D. 1972: General Semantics. - In: Davidson D./G. Harman (eds.). Semantics of Natural Language. Dordrecht, p. 169-218.
- LOMTEV T. P. 1969: Principy postroenija formuly prelozenija. - In: Filologičskie nauki, 5/1969.
- LOMTEV T. P. 1979: Struktura predlozenija v sovremennom russkom jazyke. Moskva.
- LUDWIG L. 1963: Die zwölf Satztypen Admonis und die vier Grundtypen unseres Lehrmaterials. - In: Material für Fachschullehrer. Dresden.
- MONTAGUE R. 1974: Formal Philosophy. Selected Papers. Ed. R.H. Thomason. New Haven

& London.

- MOSKALSKAJA O.I. 1974: Problemy sistemnogo opisaniya sintaksisa. Moskva.
- NEUMANN W. 1987: Wilhelm von Humbolt - Anreger und Antizipient der modernen Sprachwissenschaft. - In: XIV. Internationaler Linguistenkongreß. Vorabdruck der Plenarvorträge. Berlin.
- PAVOLIONIS R.I. 1983: Problema smysla. Moskva.
- POLENZ VON P. 1978: Einführung in die deutsche Satzsemantik.
- POLENZ VON P. 1985: Deutsche Satzsemantik. Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens. Berlin - New York.
- POPOV K. 1983: Grammatika na savremennija balgarski knizoven ezik, t. III. Sintaksis. Sofija.
- PFÜTZE M. 1965: Einführung in die Sprachlehre. Teil II: Der Satz. Potsdam.
- PLEINES J. 1978: Case Grammar as Componential Analysis. - In: Valence, Semantic Cases and Grammatical Relations. Ed. by W. Abraham. Amsterdam.
- POTTS T. C. 1978: Case Grammar as Componential Analysis. - In: Valence, Semantic Cases and Grammatical Relations. Ed. by W. Abraham. Amsterdam.
- PLEINES J. 1978: Ist der Universalitätsanspruch der Kasusgrammatik berechtigt? - In: Valence, Semantic Cases and Grammatical Relations. Ed. by Abraham. Amsterdam.
- QUINE W. 1969: Ontological Relativity and Other Essays. New York.
- QUINE W. 1986: Word and Object (russ. Übersetzung). - In: Novoe v zarubeznoj lingvistike, vyp. XVIII, S. 24-98.
- ROSENGREN I. 1978: Status und Funktion der tiefenstrukturellen Kasus. - In: Beiträge zu Problemen der Satzglieder. Hrsg. G. Helbig. Leipzig.
- RUSINOV R. 1983: Mezdumetie. - In: Gramatika na savremennija balgarski knizoven ezik, t. II, Morfologija, Sofija.
- SCHENKEL W. 1969: Formenbestand deutscher Satzmodelle. - In: DaF 2/1969.
- SCHUMACHER H. 1975: Zum Problem der Satzmodelle. - In: Sprachsystem und Sprachgebrauch. Festschrift für Hugo Moser, Teil 2, Hrsg. U. Engel/P. Grebe (= "Sprache der Gegenwart" 34). Düsseldorf.
- SLOBIN D.I./GREENE J. 1976: Psycholingvistika. Moskva.
- SOMMERFELDT K. E./STARKE G. 1984: (Hrsg.): Grammatisch-semantische Felder der deutschen Sprache der Gegenwart. Leipzig.
- SOROKIN Ju. S./MARKOVINA I. Ju. 1985: Nacional no-kul turnye aspekty recevogo myslenija. - In: Issledovanija recevogo mislenija v psiholingvistike. Moskva.
- STEPANOV Ju.S. 1981: Imena, prdikaty, predlozenija. Semiologiceskaja grammatika. Moskva.
- WEISGERBER L. 1953/54: Vom Weltbild der deutschen Sprache. Bd. 1 und 2. Düsseldorf.
- WEISGERBER L. 1963: Grundformen sprachlicher Weltgestaltung. Köln/Opladen 1963.
- WEISGERBER L. 1972: Zum Ausgleich von generativer und energetischer Sprachbetrachtung. - In: Wirkendes Wort 3/1972.
- WIERZBICKA A. 1986: Lingua Mentalis (in russ. Übersetzung). - In: Novoe v zarubeznoj lingvistike, vyp. XVIII, 336-370.
- WITTGENSTEIN L. 1922: Tractatus Logico-Philosophicus. London.
- WITTGENSTEIN L. 1953: Philosophical Investigations. Oxford.
- ZALEVSKAJA A. A. 1985: Informacionnyj tezaurus celoveka kak baza recemyslitel noj dejatelnosti. - In: Issledovanija recevogo myslenija v psiholingvistike. Moskva.
- ZOLKOVSKIJ A. K./MEL CUK I. A. 1967: O semanticeskom sinteze. - In: Problemy kibernetiki. 19/1967.

ON SEMANTIC MODELLING OF SENTENCES IN GERMAN

Pavel Borissevitch

/Summary/

The paper traces the development of conceptions for semantic modelling of sentences in German grammars. A set of semantic case models classified after semantic predicates is offered. The semantics of sentence models is based referentially using the conceptions of the actual and possible worlds. In the last chapter semantic sentence models from reference and semantic case levels are correlated with morphosyntactic modelling on dependency and IC morphosyntactic levels.

К СЕМАНТИЧЕСКОМУ МОДЕЛИРОВАНИЮ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Павел Борисевич

/Резюме/

В работе прослеживается развитие концепции семантического моделирования предложения в немецких грамматиках. Предлагается список глубинно-падежных моделей, группированных по семантическим предикатам. Семантика моделей предложения обосновывается референциально, используя понятия актуального мира и возможных миров. В последней главе семантические модели предложений референциального и глубинно-падежного уровней соотносятся с морфосинтаксическим моделированием депendentного и конституентного уровней.

КЪМ СЕМАНТИЧНОТО МОДЕЛИРАНЕ НА ПРОСТОТО ИЗРЕЧЕНИЕ В НЕМСКИЯ ЕЗИК

Павел Борисевич
/Резюме/

В работата се проследява развитието на концепции за семантичното моделиране на изречението в немските граматика. Предлага се списък на дълбинно-падежни модели, групирани по семантичните предикати. Семантиката на изреченските модели се обосновава референциално, като се използват понятията за актуален свят и възможни светове. В последната глава семантичните изреченски модели от референциално и дълбинно-падежно равнища се съотнасят с морфосинтактичното моделиране на депendentно и конституентно морфосинтактично равнища.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 28, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1992

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VELIKO TIRNOVO

Tome 28, livre 2

FACULTÉ PHILOLOGIQUE

1992

РАЗМИСЛИ ВЪРХУ ОЗНАЧАЕМОТО НА
ЛИНГВИСТИЧНИЯ ЗНАК СПОРЕД
НЯКОЛКО ТРУДА НА ГЮСТАВ ГИЙОМ

МАРГАРИТА ПАЛУКОВА

REFLECTIONS ON THE SIGNIFIED
AND THE SIGNIFIER ACCORDING TO SOME WORKS
BY GUSTAVE GUILLAUME

MARGARITA PALUKOVA

Представя: Катедра по романска филология

Рецензенти: доц. к. ф. н. П. Христов
проф. д-р Р. Мартен

Редактор: доц. к. ф. н. П. Христов

Велико Търново, 1992

REFLEXIONS SUR LE SIGNIFIÉ DU SIGNE LINGUISTIQUE DANS QUELQUES OUVRAGES DE GUSTAVE GUILLAUME

MARGARITA PALUKOVA

A) Souvent dans des articles, qui traitent des problèmes du signe linguistique (SL) et dont les auteurs sont influencés par les idées de G. Guillaume, apparaît une citation, devenue une référence presque obligatoire, à savoir:

"Le signe est dans le langage médiateur entre le signifié de puissance et le signifié d'effet, le mécanisme de la relation en cause étant ce qui suit:
signifié de puissance → signe → signifié d'effet.

Le signifié de puissance est l'amont du phénomène; le signifié d'effet en est l'aval."²

Pris hors de son large contexte, le schéma ci-dessus est une sorte de condensation achevée de ce que sont le signe linguistique et son signifié (Sé). Trop banalisés, les termes "signe" et "signifié" se laissent aisément interpréter, le premier comme une entité à deux faces - signifié et signifiant où celui-ci équivaut au signe même³; le second, comme l'unité réciproque du signifiant.

La reprise de la citation dans son environnement textuel provoque un certain trouble. La première phrase qui suit met en cause l'identité du SL et du St:

"Le terme de signifiant ne figure pas dans ce mécanisme de transition de l'amont à l'aval du phénomène"⁴.

Ainsi le signifiant n'est pas le signe lui-même, "ce terme correspond non pas à l'idée de signe, mais à celle d'une symphyse du signifié de puissance et du signe"⁵. Le terme "symphyse"⁶ est emprunté par G. Guillaume à l'anatomie où il signifie "articulation peu mobile"⁷. Si l'on s'en tient à cette définition, le signifiant guillaumien paraît diverger du signifiant saussurien qui est une "image acoustique"⁸ (suite de sons).

Le doute s'installe quand Guillaume, pour conclure, schématise ses réflexions:

signifié de puissance → signe
(symphyse)

signifiant → signifié d'effet"⁹

Une question s'impose alors: s'agit-il réellement d'une interprétation nouvelle du signe linguistique ou bien G. Guillaume nous présente le modèle d'une tout autre unité? La réponse nous est donnée par lui-même: son objet d'étude est une forme

verbale, dans l'occurrence, le prétérit¹⁰. En fait, les réflexions développées et le schéma dans cet article sont une sorte de généralisation de l'étude du "signe" (= forme verbale) que Guillaume a effectuée dans certains de ses ouvrages. A notre connaissance, pour la première fois, le problème avait été abordé lors d'une de ses Leçons de linguistique - celle du 2 décembre 1948¹¹. Là, il prend comme base l'imparfait et à partir de ses emplois, au fur et à mesure de son exposé, parvient au moment de poser sa thèse:

"... une forme de langue a, dans la langue même, une valeur fondamentale, unique, dont un des caractères est de permettre une grande diversité de valeurs d'emploi, qui, si différentes soient-elles, apparemment, ne sont pas en contradiction avec une valeur fondamentale existante"¹².

Ainsi, selon Guillaume, la valeur fondamentale est une et elle est permissive à l'égard des valeurs d'emploi en discours¹³. G. Guillaume ne se contente pas d'énoncer seulement le fait. Son objectif principal le fait poser et répondre à la question "ce que peut être cette valeur qui se présente une dans la langue, mais diverse et multiple dans l'emploi qu'en fait le discours"¹⁴.

La réponse est longue mais convaincante:

"Les formes verbales du français constituent toutes ensemble un système, fait de positions psychiques diverses et opposables, et chacune signifiée par l'une des formes de la conjugaison. Sous chaque forme, il y aurait ici l'image d'une position appartenant au système verbal, à l'entier systématique qu'il constitue. De là, pour la forme, une valeur première, préexistante à l'emploi et à toute valeur d'emploi, qui serait celle que la forme reçoit de sa position en système. De cette valeur dériveraient, par permission, toutes les valeurs d'emploi, si diverses soient-elles."¹⁵

Par conséquent, "la valeur une et primordiale" du "signe" guillaumien n'est pas une valeur définie par rapport aux autres valeurs du système comme il est pour le Sé du SL. Elle est bien "l'image d'une position" - celle qu'occupe la forme en système (psychosystématique)¹⁶. Cette valeur-image qui ne se ramène pas à une des valeurs d'emploi est inaccessible, selon Guillaume, aux méthodes de la grammaire traditionnelle¹⁷. Elle ne se laisse appréhender qu'à travers "la sémiotique directe du mental"¹⁸ qu'est le modèle de la chronogénèse.

Après les précisions et les commentaires donnés, on saura aisément déjà, il nous semble, interpréter et compléter les termes du schéma premier:

"Signifié de puissance" - "valeur une et primordiale";
 "image" de la position de la
 forme verbale dans une des trois
 chronothèses de la
 chronogénèse, dans l'occurrence - l'indicatif;
 contenu de nature sémiotique;

"Signe"	-	"une forme verbale" ¹⁹ ;
"Signifié d'effet"	-	"valeur d'emploi seconde, obtenue en discours" ²⁰ ;
"Signifiant"	-	le paradigme des terminaisons de la forme verbale. Ceci motive le choix du terme "symphyse" pour dénommer le signifiant du "signe": le paradigme des terminaisons ne connaît pas de variations. Il est important de souligner le fait qu'en tant que signifiant, pour la forme verbale, apparaît et tout mot, défini verbe ²¹ . Vu ainsi, le signifiant du "signe" est naturellement différent du signifiant saussurien.

De toute évidence G. Guillaume n'a pas essayé d'iconographier le SL - entité à deux faces réciproques, mais bien l'unité - "forme verbale" qui, dans l'optique de la théorie, apparaît comme un métasigne. Droit à une telle interprétation semble donner G. Guillaume, lui-même: Le "signe", selon lui, fait partie de la conjugaison française "formant apparemment système" et définie comme "une sémiologie"²². Cela étant, le "signe" est l'unité d'une sémiologie qui recouvre en français "le système psychique dont elle est dans la langue une image, une représentation"²³. Dit en d'autres termes, la conjugaison française est le signifiant particulier du Signifié - la chronogenèse. Toutes les deux relèvent de l'Univers formel²⁴.

L'étude des faits permet, il nous semble, de formuler les conclusions suivantes:

- (I) Le "signifié de puissance" se présente comme le contenu d'un métasigne;
- (II) Le "signifié de puissance" est inaccessible à la grammaire traditionnelle: il relève d'un système, fondé sur une "opération spéculative"²⁵;
- (III) Le "signifié de puissance" est permissif à l'égard des signifiés d'effet".

B) A la suite de ce qui avait été exposé jusqu'ici, on est prêt à se demander si G. Guillaume - linguiste passionné pour la grammaire, fait lui-même différence entre le "signe" (= forme verbale) et le signe linguistique. Bien qu'il n'en donne pas une définition explicite, à maints endroits dans ses articles il fait preuve d'une distinction consciente entre les deux "unités"²⁶, ne serait-ce que par leur dénomination différente: "signe" pour la première, "mot" pour la seconde.

G. Guillaume a étudié le "mot", et en particulier son Sé, d'une manière sporadique, toujours dans les buts de bien fonder ses points de vue sur le système grammatical. Mais même produits d'un intérêt secondaire, ses observations sont impressionnantes par leur justesse.

a) Qu'est-ce que le "mot" pour G. Guillaume? Il est une unité de langue à "matière" et à "forme" (partie du discours)²⁷. D'après lui, "le mot ... est le produit d'une double genèse: une genèse matérielle, qui en détermine l'être particulier (la signification), une genèse formelle qui en détermine l'être particulier général (la partie du discours: substantif, verbe, adverbe, etc.)"²⁸. Ainsi pour Guillaume la signification (= la "matière") est le Sé du SL et la partie du discours (= la "forme") son signifiant²⁹.

La genèse du mot se présente comme une oscillation entre deux mouvements alternatifs – discernement et entendement. Lors du premier discernement, la pensée, en abstrayant de "l'univers pensable" des "idées particulières", en fait de chacune la "matière" (= la signification) d'un mot. Ainsi, avec la constitution de la signification semble se terminer la "genèse matérielle". Par le mouvement de l'entendement qui lui succède s'amorce la genèse formelle qui, en un mouvement final de discernement, verse la "matière" en une partie du discours.

Dans l'optique de cette thèse le "mot" (= SL) se présente comme défini en lui-même³⁰ et sa "signification" (= Sé) comme équivalente à la notion logique. Cette thèse, nous l'appellerons la "thèse officielle" de G. Guillaume. Elle le rattache à une tradition linguistique influencée par la logique.

b) L'originalité dans le dit guillaumien réside, à notre avis, dans l'introduction du terme "concept". Il paraît un échelon de transition en douceur de la genèse "matérielle" à la genèse formelle. Si la "signification" relève de l'Univers matériel (= "pensable"), si la "partie du discours" relève de l'Univers formel, le "concept", lui, est aux limites entre les deux univers³¹.

Le "concept" est "l'idée particulière portée intérieurement à la plus grande imparticularisation compatible avec le maintien de sa propre particularité".³² En d'autres termes, le "concept" est le produit d'une généralisation optimale de "l'idée particulière". "Le mot "homme", dit Guillaume, est en français l'expression d'un concept parce que de l'idée particulière qu'il exprime a été soustrait, par généralisation interne, tout le particulier qu'on en peut retirer sans le détruire"³³.

Ces réflexions nous suggèrent une autre interprétation du Sé du "mot"; elles nous font supposer que ce soit le "concept" qui est son Sé en réalité. Un appui à cette hypothèse nous vient de G. Guillaume lui-même:

"Le mot des langues indo-européennes consiste en un propos qui assigne à la **différence** des limites – celles-là du propos – et, simultanément, par voie de conséquence, **permet** toute différence n'outrepasant pas ces limites".³⁴

"Cette permission de différence, que le mot s'accorde à lui-même, est l'effet direct de la généralisation intégrée (§ 8, I). Elle en est la marque. Si le mot peut évoquer, dans l'application, sous des traits différents, c'est en raison et à proportion de l'imparticularité intérieure qu'il s'est acquise – imparticularité qui laisse hors cause la particularité globale, et par là extérieure du propos. En absence de cette imparticularité intérieure le mot, en résultat, apporterait à l'esprit la vision d'une image unique, invariante..."³⁵

Le cité ci-dessus nous paraît se résumer comme il suit:

- (I) Le "propos" est "l'idée particulière" qui constitue les limites dans lesquelles se produit la généralisation;
- (II) La marque de la permission de différence est le résultat de la généralisation intégrée. Bref, c'est le "concept" même;

(III) Le "concept" permet toute différence n'outrepasant les limites de l'idée particulière;

(IV) En cas d'absence de "concept", le mot éveillerait la vision d'une image invariante et pourrait créer l'impression d'une "équation: mot = chose"³⁶.

On peut en conclure que dans le "mot" il y a deux unités de nature et de fonctions différentes, à savoir:

(I) L'une est le résultat d'un mouvement de discernement. C'est la "particularité globale", bref la "matière". L'autre est le résultat d'un mouvement "d'entendement". C'est "l'impartialité intérieure", bref, le "concept";

(II) L'une des unités constitue les limites du "mot"; l'autre permet la variation dans les limites établies.

C'est justement la seconde unité qui est, à notre avis, le signifié du signe linguistique, car sans elle, le mot serait réduit à la seule fonction de désignation³⁷.

c) On peut se demander si la genèse de tous les mots suit toutes les phases décrites. La thèse présentée par Guillaume le laisse supposer. Pourtant, dans un autre article³⁸, il précise qu'il y a des cas particuliers où le déroulement des deux genèses ("matérielle" et formelle) est perturbé. C'est quand "l'isochronie" (accomplissement en temps égal des deux genèses superposées)³⁹ n'est pas respectée. Ce qui a pour conséquence "que la genèse formelle, par une progression plus rapide, devance la genèse matérielle, ou inversement, la plus prompte des deux à s'achever sera dans le mot complète, tandis que la moins prompte, interrompue dans son cours par l'achèvement de l'autre... y demeurera incomplète"⁴⁰. Il s'en suit qu'à côté des mots à genèse complète il y en a d'autres encore:

(I) ceux dont la genèse formelle devance la genèse "matérielle". Ce sont les "mots-outils" à "matière" si réduite qu'elle est presque insaisissable⁴¹;

(II) ceux, sur lesquels G. Guillaume n'a pas arrêté son attention, dont la genèse "matérielle" devance la genèse formelle. Vis-à-vis des premiers, ces mots s'avèrent surchargés de "matière".

Les uns et les autres semblent avoir brûlé l'étape de la généralisation intégrée. Les premiers pour la raison que leur contenu est si minime qu'il ne se laisse pas extraire le particulier, autrement il s'évanouirait. Les deuxièmes, puisque la genèse "matérielle" a imposé le versement immédiat de la signification en une partie du discours, (même s'il y a eu une ébauche de généralisation, elle ne s'est pas pleinement réalisée). En conséquence, ces mots-là sont pratiquement dépourvus de "concept".

Quels sont ces mots lourds de "matière" qui paraissent ne pas avoir connu la généralisation et par ce fait créent l'impression de "l'équation: mot = chose"? Ce sont les mots- termes scientifiques⁴².

Ainsi dans la langue il y a trois types de mots:

(I) des mots à genèse complète – les mots-lexèmes;

(II) des mots à genèse "matérielle" incomplète – les mots-outils;

(III) des mots à genèse formelle incomplète – des mots-termes scientifiques.

Si les mots-outils sont peu nombreux⁴³, vis-à-vis des mots-lexèmes, le nombre des structures ouvertes des mots-termes scientifiques est, par contre, quantitativement supérieures aux classes des mots-lexèmes. Conséquemment, quand on traite du "mot" il faut prendre en considération, au même titre que les mots-lexèmes, les mots-termes scientifiques.

Il est évident que G. Guillaume a édifié sa thèse de la genèse à quatre battements ayant en vue uniquement les mots-lexèmes. Mais d'un autre côté, quand il postule que la "matière" est "l'être particulier" du SL, il nous présente, en réalité, l'autre type de signe – celui qui désigne, le mot-terme scientifique. Ceci entraîne une confusion entre "mots" à genèse complète et "mots" à genèse formelle incomplète.

C) Nous avons posé que le signifié du signe linguistique est l'unité définie par Guillaume comme "concept" et nous avons essayé de motiver cette prise de position. Une question se fait jour alors: comment se fait le signifié; quelle est la cause qui provoque et réalise la soustraction du particulier de la "signification"? On peut formuler trois hypothèses:

- (I) Le Sé est le résultat d'un processus mental, ésotérique du mot;
- (II) Le Sé est le produit d'une élection opérée par le linguiste même;
- (III) Le Sé est le résultat d'une interaction avec d'autres unités linguistiques.

a) La première hypothèse est, en fait, la thèse officielle de Guillaume. Il est vrai que "l'impartialité intérieure" se laisse interpréter comme le résultat d'un processus se déroulant de soi-même, par le seul mouvement de la pensée. Comment alors expliquer le fait qu'il y a des "unités de langue" – nombreuses, tels les mots-termes scientifiques, qui, une fois constituées, sous l'effet d'une généralisation postérieure, sont susceptibles d'acquérir un "concept"⁴⁴. Qu'est-ce qui conditionne cette post-généralisation? Pourquoi ne pas admettre que ce sont les autres "mots" de la langue qui en agissant sur le "mot", causent et réalisent la généralisation de l'idée particulière? Dans cette perspective, le dynamisme, fort présent lors de la genèse, qui disparaît avec la constitution du mot, serait une tension contenue. Une telle idée est en harmonie avec la conception maîtresse de l'oeuvre de Gustave Guillaume – de la langue comme un phénomène essentiellement dynamique.

b) La deuxième hypothèse repose sur quelques principes une partie desquels il importe de souligner puisqu'ils sont en rapport direct avec le problème du signifié.

- (I) Le Sé est conçu non plus comme le résultat d'une généralisation "intégrée" – processus se déroulant au dedans du mot mais comme le produit d'une opération de "l'élection".

Ainsi le Sé apparaît comme l'effet de l'action d'un agent extérieur au mot. C'est le grand mérite de l'hypothèse présentée, car ceci permet de s'engager dans d'autres voies de l'étude du Sé que celle retracée par G. Guillaume. Les auteurs⁴⁵ nous exposent leur hypothèse.

(II) Le contenu du SL n'est plus la "matière" (= "réfèrent conceptuel" dans leur terminologie)⁴⁶, mais le Sé. Ce signifié n'est pas chargé de "matière"; il est "bien léger", selon J.-Cl. Chevalier⁴⁷. On aurait pu croire qu'il s'agit du "concept" guillaumien ("impartialité", obtenue par la plus grande généralisation). Or, on est vite détrompé: chez les auteurs de l'hypothèse, le Sé est une "propriété" de "l'infinité de propriétés"⁴⁸ que représente la "matière" (= réfèrent conceptuel). Puisqu'il est une "propriété" de celui-ci le signifié est, par conséquent, de nature référentielle lui aussi. D'un autre côté, chez Guillaume il est le produit d'une généralisation se déroulant dans les limites assignées par le "propos". Au-delà de ces limites, postule Guillaume, le mot se détruirait. Ici, le Sé peut dépasser les limites de la "matière" en question et se rapporter à d'autres "matières" qui se caractérisent par la même propriété⁴⁹.

Ainsi, le Sé de **chemise** est /vêture/ et ses "réfèrents conceptuels" (= "matières") sont: 'vêtement couvrant le torse'; 'couverture cartonnée'⁵⁰. Le Sé de **boudin** est /longueur particulière/ avec des réfèrents conceptuels - 'charcuterie'; 'pénis'⁵¹.

Une question apparaît: si pour les exemples cités (il manque pratiquement d'autres) cette manière de concevoir le Sé semble acceptable, quels seraient les signifiés des signes linguistiques tels que: "étoile", "loup", "corbeau", etc...⁵² Dans la perspective de l'hypothèse leurs signifiés seraient des blocs de signifiés différents. Que dire encore des SL tels que "violon"⁵³, "grain", "mouton", etc... qui offrent, toujours dans cette perspective, des signifiés douteux puisque marqués par l'hésitation des linguistes - mêmes⁵⁴.

En admettant que le Sé soit une "propriété", ne risque-t-on pas de se retrouver face à une multitude de signes linguistiques aux signifiés identiques: /vêture/ serait le signifié de nombreux SL, de même que /longueur particulière/.

En guise de conclusion: le Sé - "impartialité" et le Sé - "propriété" tout en étant des contenus fort "légers" du point de vue "matière" n'en sont pas moins différents. Le premier est intentionnel (v.p.6), il reste dans les limites de sa "matière". Le second est référentiel et ne connaissant pas pratiquement des limites⁵⁵ peut "évoquer" des "matières" différentes pour peu qu'elles comportent la propriété - Sé.

(III) Le Sé est une unité "élue", donc, non plus déduite de la "matière" comme il est admis en linguistique.

Vu que la "matière" est une "infinité de propriétés" dont chacune est apte à servir de sa représentation", le Sé est défini par les auteurs de l'hypothèse comme "inaccessible", échappant "à la perception et à la conscience" du sujet⁵⁶. Cependant, puisque le SL existe, donc, le signifiant signifie bien quelque chose, ils font une concession et posent le Sé "élu". Une "élection" effectuée par celui qui est mieux placé pour le faire - le linguiste qui par se fait devient un linguiste - "législateur"⁵⁷.

Cette prise de position, tout en affranchissant le Sé de la logique, l'assugettait en même temps à une sorte de législation linguistique. Or, l'expérience démontre que la

législation, sous quelque forme qu'elle se présente, est difficilement applicable en linguistique, sinon en terminologie.

c) Quant à la troisième hypothèse, l'avancer paraît un acte violant la Pensée guillaumienne.

Dans sa thèse, la genèse du "mot" est présentée comme un processus logique, d'ordre rigoureux: discernement₁ - entendement₁ - entendement₂ - discernement₂. Pourtant, si le "concept" présuppose la "signification", la "signification" elle, est une unité qui se suffit à elle-même, à laquelle peut s'achever la genèse du contenu du "mot" (v. les mots - termes scientifiques). La "signification" n'a aucun mérite pour le commencement du processus de l'extraction du particulier. Ce dernier est non unidirectionnel⁵⁸ mais pluridirectionnel, à notre avis: "l'impartialité" définie pour un "mot" en une langue se distingue des "impartialités" des mots équivalents dans d'autres langues en dépit de leurs "significations", pratiquement identiques. Si "l'impartialité" avait été produit de la même pensée, logique, qui avait formulé la "signification", elle aurait été une sorte de déduction de celle-ci. En conséquence, elle n'aurait pas dû différer d'une langue à l'autre. Le fait, qu'à partir d'une même unité mentale le processus de la généralisation produit dans les différentes langues des unités différentes, nous permet de poser que le facteur qui engendre et réalise la généralisation du "mot" est extérieur à celui-ci.

Il nous semble que certaines réflexions du linguiste se laissent interpréter comme appui d'une thèse pareille.

Dans l'article "Théorie des auxiliaires et examen de faits connexes"⁵⁹ un des objets d'étude de G. Guillaume est la "subductivité". C'est l'aptitude de certains mots de descendre dans la pensée au-dessous d'autres mots "auxquels ils apparaissent idéellement préexistants"⁶⁰. Le processus lui-même est la "subduction". Il est de nature sémantique puisqu'il affecte la "signification". Par conséquent, son étude relève de la sémantique.

Etant processus, la subduction est dynamique. Elle se révèle comme une sorte de désémantisation - appauvrissement de la "matière" puisqu'elle transforme, selon Guillaume, des mots à "matière" pleine (= "mots pleins") en mots à "matière", "voisine de zéro" (= "mots - outils")⁶¹.

La subduction s'effectue en deux phases, notamment:

- (I) la "subduction exotérique", lors de laquelle la "dématérialisation" reste dans les limites qui garantissent l'identité du mot;
- (II) la "subduction ésotérique" à la suite de laquelle le mot perd la "signification" et en acquiert une nouvelle, difficilement saisissable⁶².

G. Guillaume s'est intéressé à la seconde phase et surtout à ses résultats. Nous, pour notre part, nous avons porté l'intérêt à la première: elle paraît commune à tous les "mots" de la langue⁶³.

Comment se présente le processus de la subduction exotérique?

(I) "... la subduction du verbe n'est sensible que par rapport aux autres verbes"⁶⁴.

Première remarque: lors de la subduction exotérique, le "mot" est considéré comme un élément d'un ensemble de mots⁶⁵.

(II) "Ainsi, "être", qui ne peut avoir alors que le sens plein d'"exister", apparaît subductif, idéellement antécédent, par rapport au reste de la matière verbale.

Ne faut-il pas "d'abord" être pour pouvoir "ensuite" se mouvoir, aller, venir,..."⁶⁶

Deuxième remarque: lors de la subduction exotérique, le "mot" entre dans l'ensemble des "mots" avec sa "signification" pleine.

(III) "La subduction" est "un facteur d'instabilité sémantique"⁶⁷.

Troisième remarque: le déroulement de la subduction a pour effet des perturbations sémantiques, conséquences logiques de sa nature dynamique.

(IV) "La variation subductive" est "astreinte en ce cas /de la subduction exotérique/ à demeurer dans les limites qui lui assigne la coordination du mot vecteur aux autres mots de la langue"⁶⁸.

Quatrième remarque: Les limites de l'identité du "mot" sont établies par les "liens de coordinations"⁶⁹ du "mot" avec les autres mots.

(V) "Les mots exempts de subduction ésotérique ... se laissent ... définir sans difficulté en termes clairs"⁷⁰ Le mot, lors de la subduction exotérique a "le sens aisément fixable"⁷¹.

Cinquième remarque: le contenu, en cette phase de subduction, est compréhensible.

Résumons: Le moment initial de la subduction est marqué par le traitement du "mot" comme l'élément d'un ensemble de "mots": le "mot" présente sa "signification". Dès lors, commence la subduction même, le processus des perturbations sémantiques, de l'appauvrissement "matériel", arrêté aux limites constituées par les autres "mots".

Le terme qui figure dans le texte consacré à la subduction exotérique est "signification". Mais s'agit-il partout de la "signification" – le "morceau" de "l'univers pensable" qui tend à identifier le "mot" avec la chose qu'il désigne; qui, sans le "concept" aurait été, selon Guillaume, "une image unique, invariante" et qui, par conséquent, est de nature adynamique. Tout nous conduit à penser que le processus décrit est celui de l'extraction du particulier de la "signification", de la généralisation du "mot", ayant pour résultat la définition du "concept".

Une autre question, de haute importance, s'impose: quel est l'agent réel qui constitue les limites dans lesquelles s'effectue la généralisation – dans les deux textes de Guillaume on bute à une contradiction évidente. D'un côté, selon la thèse officielle, les limites sont assignées par le "propos" (= la signification)⁷². D'un autre côté, dans l'article "Théorie des auxiliaires...", les limites sont circonscrites par des unités extérieures au "mot"⁷³. En réalité, on est en présence, à notre avis, des mêmes limites,

celles au-delà desquelles le "mot" se détruirait mais qui sont traitées dans des optiques différentes.

Dans la première, le "concept" est une déduction logique de la "signification". Il est le résultat d'une généralisation "du dedans". Naturellement, c'est la "signification" qui retrace ses limites. Dans la seconde, le "concept" tout en étant une impartialité de celle-là n'en est pas moins le résultat d'une interaction linguistique qui le définit et du coup le délimite. C'est avec cette interaction linguistique que pourrait s'expliquer la possibilité d'une post-généralisation des mots déjà constitués – les mots-termes scientifiques. L'interaction est due aux "liens de coordination" entre les "mots" d'une langue. Ainsi, entre plusieurs "concepts" possibles ce n'est pas l'élection délibérée d'un linguiste qui établit le Sé mais bien l'action de ces liens là. Ils sont propres à chaque langue. Ceci explique pourquoi les "notions" des mots équivalents des langues sont presque identiques, tandis que leurs signifiés diffèrent.

Le fil des citations et les réflexions qu'elles ont suscitées nous conduisent à la conclusion suivante: quand G. Guillaume médite sur le signe linguistique, in abstracto, il le présente comme le résultat d'un processus ésotérique. Son signifié est une notion logique. Quand il étudie une processus sémantique, la justesse de son observation et sa sagacité le font admettre, presque à son insu, qu'il soit une unité définie par rapport à d'autres unités. En conséquence, son signifié acquiert l'aspect d'une valeur linguistique.

De deux points de vue, celui qui s'appuie sur la logique semble, comme tout ouvrage logique, le plus acceptable. Cependant, du fait que dans l'article il est question d'un processus sémantique, ce sont les résultats de son étude qui sont plus plausibles, du moins pour nous, puisque basés sur des faits linguistiques.

A la lumière de l'hypothèse présentée, fondée sur le dit de G. Guillaume, le signifié du signe linguistique paraît:

- (I) une unité interdéfinie avec d'autres unités;
- (II) une unité de généralisation optimale;
- (III) une unité saisissable et descriptible;
- (IV) une unité permissive à l'égard de ses emplois;
- (V) une unité de nature différente de celle de la "signification".

D) Dans le présent article nous avons traité de trois types de contenu, notamment: le "signifié de puissance", la "signification", le signifié-valeur linguistique. Les deux premiers sont des termes bien définis par G. Guillaume, le troisième est une déduction-interprétation des observations du linguiste concernant un phénomène linguistique.

Nous avons essayé de démontrer que ce sont des unités recouvrant des réalités différentes. Pour ce faire, nous nous sommes proposé:

- (I) de dissiper la confusion entre le contenu d'un métasigne qu'est la forme

verbale dans la théorie de Guillaume et le signifié d'un signe linguistique;

- (II) de présenter une hypothèse, inspirée des méditations de G. Guillaume, permettant de préciser les différences entre "signification" et "concept" d'un côté; "concept" défini "du dedans" et "concept" défini sous des facteurs "externes", d'un autre côté.

a) Ce qui concerne notre premier but, nous avons attiré l'attention sur le fait que le "signifié de puissance" relève d'un système fondé sur une "opération spéculative". C'est un contenu de nature sémiotique. Par conséquent, il est naturel qu'il soit insaisissable aux méthodes traditionnelles.

Ce "signifié" n'est pas comparable au contenu du "mot" que Guillaume a explicitement défini comme la "matière", facile à décrire puisque abstraite par la pensée de "l'univers pensable".

Même dans l'optique de l'hypothèse avancée, le "signifié de puissance" n'est pas à rapprocher au signifié du SL. Bien que ce dernier soit une unité de haute généralisation il n'en reste pas moins une unité interdéfinie avec d'autres unités et saisissable à travers les liens qui le lient à elles.

Les raisons de la confusion entre le "signifié de puissance" et le signifié du signe linguistique résident, à notre avis;

- (I) dans la non-distinction surtout des termes "signe" et "mot" dénommant des réalités différentes dans la terminologie de G. Guillaume;
- (II) dans la qualification ambiguë des deux termes, d'"unités de langue", donnée dans un de ses articles.

b) Quant à notre deuxième but, G. Guillaume, lui-même, nous suggère la possibilité de concevoir autrement que comme une "notion" le Sé du SL. Il pose implicitement la différence de nature de la "signification" et "du concept": ils sont des produits des processus de constitution différents. Il pose explicitement, cette fois, la différence de leurs fonctions: la première à constituer les limites du "mot", le second – à permettre toute variation dans les limites constituées. Sans le second, le "mot" se verra chargé de la seule fonction de désignation.

C'est toujours G. Guillaume, lui-même, qui encourage la pensée à distinguer entre une "imparticularité"-déduction logique et une "imparticularité"-unité d'interdéfinition linguistique.

A la fin de l'article nous formulons le souhait que les réflexions qui y sont développées soient une interprétation, bonne, de la Pensée d'autrui et à la fois une preuve du respect de celle-ci.

N O T E S

- 1 Voir la bibliographie.
- 2 Guillaume, G., 1964, p. 247.
- 3 Telle et la prise de position de la linguistique traditionnelle à ce sujet.
- 4 Guillaume, G., 1964, p. 247.
- 5 Guillaume, G., *ibidem*.
- 6 Tout mot entre guillemets est un terme du linguiste qui est en train d'être cité. Une fois le terme présenté, il sera repris sans guillemets, excepté les cas où nous voulons référer à sa définition générique.
- 7 Dictionnaire de la langue française, Lexis, Paris, Larousse, 1989, Petit Robert, 1990, Paris, Le Robert.
- 8 Saussure de F., 1971, p. 98.
- 9 Guillaume, G., 1964, p. 247.
- 10 Guillaume, G., 1964, v.pp. 242-243.
- 11 Guillaume, G., 1971, v.pp. 77-80.
- 12 Guillaume, G., 1971, p. 78.
- 13 Guillaume, G., 1971, p. 79, v. aussi p. 96.
- 14 Guillaume, G., 1971, p. 79.
- 15 Guillaume, G., 1971, *ibidem*
- 16 Guillaume, G., 1971, v. p. 79, p. 96.
- 17 Guillaume, 1971, v. p. 78.
- 18 Guillaume, 1971, p. 1964, p. 32.
- 19 Guillaume, G., 1964, p. 242.
- 20 Guillaume, G., 1971, p. 78.
- 21 Guillaume, G., 1971, p. 78; Guillaume, G., 1964, p. 108.
- 22 Guillaume, G., 1971, p. 79.
- 23 Guillaume, G., 1971, *ibidem*
- 24 Guillaume, G., 1964, p. 90.
- 25 Guillaume, G., 1971, p. 88; Guillaume, 1964, v. p. 90, v. p. 118.
- 26 Pour Guillaume le "mot" est une "unité" et non pas une "entité" (v. p. 34). D'ailleurs, c'est justement l'usage du terme "unité de langue" pour le "mot" (p. 34) et pour le "signe" (p. 45) qui aurait pu créer l'impression de statut égal des deux réalités linguistiques. Pourtant, dans les autres articles, cette ambiguïté est dissipée: voir les articles "Discernement et entendement....", "Comment se fait un système grammatical", "Théorie des auxiliaires ...". A comparer à la " Leçon du 2 décembre 1948", à la "Psycho-systématique et ..."; à comparer aussi le schéma de la p. 88 à celui de la p. 247.
- 27 Guillaume, G., 1964, v. p. 87.
- 28 Guillaume, G., 1964, p. 77.
- 29 La "singularisation formelle conclusive" (Guillaume, 1964, p. 34) qu'il signale pour le mot d'une langue amorphogénique fait défaut dans la définition du mot français. Guillaume est un des rares linguistes pour qui la constitution du mot paraît s'achever au niveau de la forme grammaticale. Il la considère comme la condition suffisante pour que "le mot entre comme une unité composante dans une phrase". (Guillaume, 1964, p. 108, v. p. 109 aussi)

- 30 Le produit d'une telle genèse se laisse facilement interpréter comme "un domaine fermé, existant pour lui-même". (Saussure, 1971, p. 159)
- 31 Guillaume, G., 1964, pp. 89-90.
- 32 Guillaume, G., 1964, p. 89.
- 33 Guillaume, G., 1964, *ibidem*.
- 34 Guillaume, G., 1964, p. 95.
- 35 Guillaume, G., 1964, p. 96.
- 36 Guillaume, G., 1964, p. 97.
- 37 Guillaume, G., 1964, v. pp. 96, 97.
- 38 Guillaume, G., 1964, "Théorie des auxiliaires et examen des faits connexes".
- 39 Guillaume, G., 1964, v. p. 77.
- 40 Guillaume, G., 1964, p. 78.
- 41 Guillaume, G., 1964, v. p. 76.
- 42 Dans ce groupe on peut ranger et les noms propres. La différence entre ceux-ci et les mots-termes scientifiques n'est pas de nature. Les uns comme les autres relèvent du niveau de la "matière": ils ne connaissent pas "l'impartialisation", en conséquence sont privés de "concept". Ce sont des signes qui désignent. La différence entre eux consiste, à notre avis, dans le degré de devancement de la genèse matérielle. Chez les mots-termes scientifiques il est inférieur en comparaison de celui des noms propres: le mot-terme scientifique est censé se rapporter à une classe d'objets, le nom propre – à un seul objet.
- 43 Ils constituent des paradigmes fermés à un état synchronique de la langue.
- 44 Voir aussi les noms propres dont une des caractéristiques est l'aptitude de devenir des noms communs. En d'autres termes, ils peuvent arriver à avoir eux aussi ultérieurement un "concept".
- 45 Chevalier, J-Cl., Launay, M., Molho, M., 1984.
- 46 *ibidem*, p. 37.
- 47 Chevalier, J-Cl., 1981, p. 84, 85.
- 48 C'est "la propriété élue pour la désignation" d'un objet - Chevalier J-Cl., Launay M., Molho M., 1984, p. 36.
- 49 Chevalier, J-Cl., 1981, p. 85.
- 50 *ibidem*
- 51 Launay, M., 1986, v. p. 35.
- 52 Voir aussi les dénominations des parties du corps humain et d'autres encore qui sont parmi les plus fréquents en langue. V. Le Petit Robert.
- 53 L'exemple est emprunté à Chevalier, J-Cl., Launay M., Molho M., 1984, p. 40. Pour les autres voir le Petit Robert.
- 54 Voir le Petit Robert.
- 55 Chevalier, J-Cl., 1981, p. 83; v. aussi Chevalier J-Cl., Launay M., Molho M., 1984, p. 37 (le schéma)
- 56 Chevalier, J-Cl., Launay, M., Molho, M., 1984, p. 36; Chevalier J-Cl., 1981, p. 83. Launay M., 1986, p. 27.
- Cette qualification et la présentation du Sé comme ne connaissant pas de limites de "désignation" rappellent en beaucoup la définition du "signifié de puissance" de la

forme verbale. Mais comme il avait été démontré plus haut, entre les deux réalités il y a une différence de nature essentielle dont G. Guillaume avait été bien conscient. Maintenir la confusion aura pour conséquence de fausser les résultats, à notre avis, de chaque étude qui s'y fonde.

⁵⁷ L a u n a y, M., 1986, v. p. 27, p. 36.

⁵⁸ Que le processus soit directionnel est suggéré par G. Guillaume, v. Guillaume, 1964, p. 88.

⁵⁹ Il est vrai que tout ce que G. Guillaume a développé comme réflexions dans cet article est fait à la base de l'étude d'un groupe de verbes. Il est vrai aussi que le linguiste fait une distinction entre mot-substantif et mot-verbe: le premier se caractérise par "l'incidence interne", le second – par "l'incidence externe". Par conséquent, les observations faites paraissent n'être en vigueur que pour des mots définis verbes. Mais "l'incidence" – "le déterminant principal de la partie du discours" (Guillaume, 1964, p. 251) relève du niveau formel de la genèse du mot. Selon la thèse officielle; il faut que la "matière" soit abstraite et "portée à la plus grande imparticularisation" (Guillaume, 1964, p. 89) avant que l'universalisation intégrante passant à l'extérieur du mot le verse en "l'univers - espace" ou en "l'univers - temps" (ibidem, v. pp. 89-90). Conséquemment, puisque "l'univers formel" apparaît comme la sémiologie de "l'univers pensable" (v. Guillaume, 1971, p. 69, p. 261), il ne devrait pas qu'il y ait de différence entre la constitution du contenu d'un mot - nom et celle du contenu d'un mot - verbe. Cette thèse est appuyée par les réflexions de G. Guillaume des p. 34, p. 108, mais surtout par celles de la page 77 (Guillaume, 1964).

⁶⁰ La qualification mots - "idéellement préexistants" présuppose la comparaison entre les "mots" afin de pouvoir définir le "mot" en question comme antécédent aux autres.

⁶¹ G u i l l a u m e, G., 1964, v. p. 78.

⁶² Puisqu'il y a une nouvelle "signification", qui remplace la première, ne s'agit-il pas de deux mots différents, d'autant plus que G. Guillaume prévient: " Il faut donc se garder de vouloir à toute force (c'est le péché de quelques historiens) retrouver dans un auxiliaire, et plus généralement dans un mot - outil quel qu'il soit, son sens initial de sémantème".(Guillaume, 1964, p. 77) Voir aussi p. 76.

⁶³ D'après Guillaume il y a des mots "exempts de subduction ésotérique" (Guillaume, 1964, p. 77) et des mots "subductifs" qui connaissent les deux phases.

⁶⁴ G u i l l a u m e, G., 1964, p. 74.

⁶⁵ G u i l l a u m e, G., 1964, p. 74, v. la note 60.

⁶⁶ G u i l l a u m e, G., 1964, p. 74.

⁶⁷ ibidem. p. 76.

⁶⁸ ibidem

⁶⁹ ibidem

Le terme "coordination" prête à discussion puisque les rapports qu'il qualifie sont assez relâchés pour qu'ils puissent "astreindre". Il faut lui substituer un autre comportant la même idée de contrainte que celle d'"astreindre".

⁷⁰ G u i l l a u m e, G., 1964, p. 77.

⁷¹ ibidem, p. 75.

⁷² ibidem, pp. 90, 95, 98.

⁷³ ibidem, p. 76.

BIBLIOGRAPHIE

1. CHEVALIER J-CL. (1981) - "Mot et sens de mot", in Etudes dédiées à Roch Valin, Québec, Presses de l'Université Laval, Paris, Klincksieck, pp. 75-86
2. CHEVALIER J-CL., LAUNAY M., MOLHO M., (1984) - "La raison du signifiant", in Modèles linguistiques, Lille, Presses Universitaires de Lille, pp. 27-41
3. Dictionnaire de la Langue française, Lexis, (1989), Paris, Larousse.
4. GUILLAUME G. (1964) -
"Observation et explication dans la science du langage" pp. 25-45
"Théorie des auxiliaires et examen des faits connexes" (1938), pp. 73-86
"Discernement et entendement dans les langues: mot et partie du discours" (1939), pp. 87-98
"Comment se fait un système grammatical" (1939), pp. 109-119
"Psycho-systématique et psycho-sémiologie du langage" (1953) pp. 241-249
"Epoques et niveaux temporels dans le système de la conjugaison française" (1955) pp. 250-271
in Langage et science du langage, Paris, Librairie A.-G. Nizet, Québec, Presses de l'Université Laval.
5. GUILLAUME G. (1971)
"Leçon du 25 novembre 1948" pp. 69 - 76
"Leçon du 2 décembre 1948" pp. 77 - 85
"Leçon du 9 décembre 1948" pp. 87 - 96
"Leçon du 16 juin 1949" pp. 527-264

**REFLECTIONS ON THE SIGNIFIED AND THE SIGNIFIER
ACCORDING TO SOME WORKS BY GUSTAVE GUILLAUME**

Margarita Palukova
/Summary/

The present study is an attempt to throw light upon some terminological inaccuracies in the interpretation of G. Guillaume's theory. It is based on the study of those of his works, in which he discusses the problem of the signified.

Several conclusions are reached in the present study, of which the most important ones are the following:

Two different terms in Guillaume's terminology are being constantly mixed up – "sign" (meaning "grammatical form"), and "word" (meaning "linguistic sign"), differentiated clearly by the linguist.

Guillaume's aim of investigation are grammatical phenomena. Although sporadically, he pays attention to the linguistic sign (the "word") as well. When he describes it from a logical point of view, he regards its genesis as an esoteric process developing of its own accord, and the signified – as a logical product. When the investigation is based on linguistic facts, like the semantic process itself (subduction), he implicitly comes to the conclusion that the signified is not a logical product, but the result of the interaction of the linguistic signs. This thought of his is close to one of F. de Saussure's definitions of the signified.

Conclusion: lack of terminological distinction between "sign" and "word" leads to an automatic transfer and application of a theoretical model, in this case the chronogenetic universal model, which is based entirely on grammatical facts, to the study and description of the linguistic sign, and its signified, respectively.

The signified of the term "sign" turns out to be different from that of the term "word". No differentiation of the two would be a serious impediment to the study of the latter term.

РАЗМЫШЛЕНИЯ НАД ХАРАКТЕРОМ ОБОЗНАЧАЕМОГО ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ЗНАКА В НЕКОТОРЫХ ТРУДАХ ГУСТАВА ГИЙОМА

Маргарита Палукова

/Резюме/

Настоящая статья представляет собой попытку выяснить некоторые терминологические неточности в интерпретации теории Г. Гийома. Она основывается на анализе тех трудов ученого, в которых он затрагивает проблему об означаемом.

На базе этого исследования делается несколько выводов, важнейшими из которых являются следующие.

Регулярно в научной литературе смешиваются два различных термина, четко разграничиваемых Г. Гийомом — "знак" /в значении грамматическая форма/ и "слово" /в значении лингвистического знака/.

Г. Гийом исследует грамматические явления. Но в отдельных местах в своих трудах он обращает внимание на лингвистический знак /"слово"/. Описывая его с точки зрения логики, он рассматривает его генезис как эзотерический процесс, проистекающий из самого себя, а обозначаемое как логический продукт. Однако в случаях, когда исследование основывается на лингвистических фактах, как например, семантический процесс субдукции, он сам, не сознавая этого, подсказывает вывод о том, что обозначаемое не является логическим продуктом, а результатом лингвистического взаимодействия между языковыми знаками. Эта мысль очень близка к одному из определений обобщаемого, предложенных Фердинандом де Соссюром.

В заключение отметим, что смешение терминов "знак" и "слово" приводит к механическому переносу и использованию определенной теоретической модели — в данном случае, хроногенезиса, универсальной модели, полностью основывающейся на грамматических фактах, — при изучении и описании как лингвистического знака, так и его обозначаемого.

Обозначаемое "знака" оказывается чем-то различным по сравнению с обозначаемым "слова". Неразграничение этих терминов является серьезным препятствием в исследовании слова.

РАЗМИСЛИ ВЪРХУ ОЗНАЧАЕМОТО НА ЛИНГВИСТИЧНИЯ ЗНАК СПОРЕД НЯКОЛКО ТРУДА НА ГЮСТАВ ГИЙОМ

Маргарита Палукова
/Резюме/

Настоящата студия е един опит за изясняване на някои терминологични неточности при интерпретирането на теорията на Г. Гийом. Той се основава на изследване на онези монографии на учения, в които той засяга проблема на означаемото.

На базата на това изследване се правят няколко извода, най-важните от които са:

Систематично се смесват два различни термина в терминологията на Гийом — "знак" /в значение на граматична форма/ и "дума" /в значение на лингвистичен знак/, ясно разграничени от учения.

Цел на Гийом са граматичните явления. Макар и спорадично той обръща внимание и на лингвистичния знак /"думата"/. Когато го описва от логична гледна точка, той разглежда генезиса му като езотеричен процес, развиващ се от само себе си, а означаемото — като логичен продукт. Когато обаче изследването се основава на лингвистични факти, като семантичния процес — субдукция, той почти неосъзнато подсказва извода, че означаемото не е логичен продукт, а резултат от лингвистичното взаимодействие между езиковите знаци. Тази мисъл се родее с едно от определенията за означаемо на Ф. дьо Сосюр.

В заключение: терминологичното смесване на "знак" и "дума" естествено води до механичното пренасяне и прилагане на един теоретичен модел, в случая — хроногенезиса, универсален модел, изцяло основан на граматичните факти, при изучаването и описанието на лингвистичния знак, респективно на неговото означаемо.

Означаемото на "знака" се оказва нещо различно от това на "думата". Тяхното неразграничаване би било сериозна пречка към изследване на последното.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 28, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1992

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VĀLIKO TIRNOVO

Tome 28, livre 2

FACULTÉ PHILOLOGIQUE

1992

К ВОПРОСУ О МЕСТЕ ПРАБОЛГАРИЗМОВ В
СИНХРОННОЙ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ
/СИНХРОННЫХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗДАХ/
СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

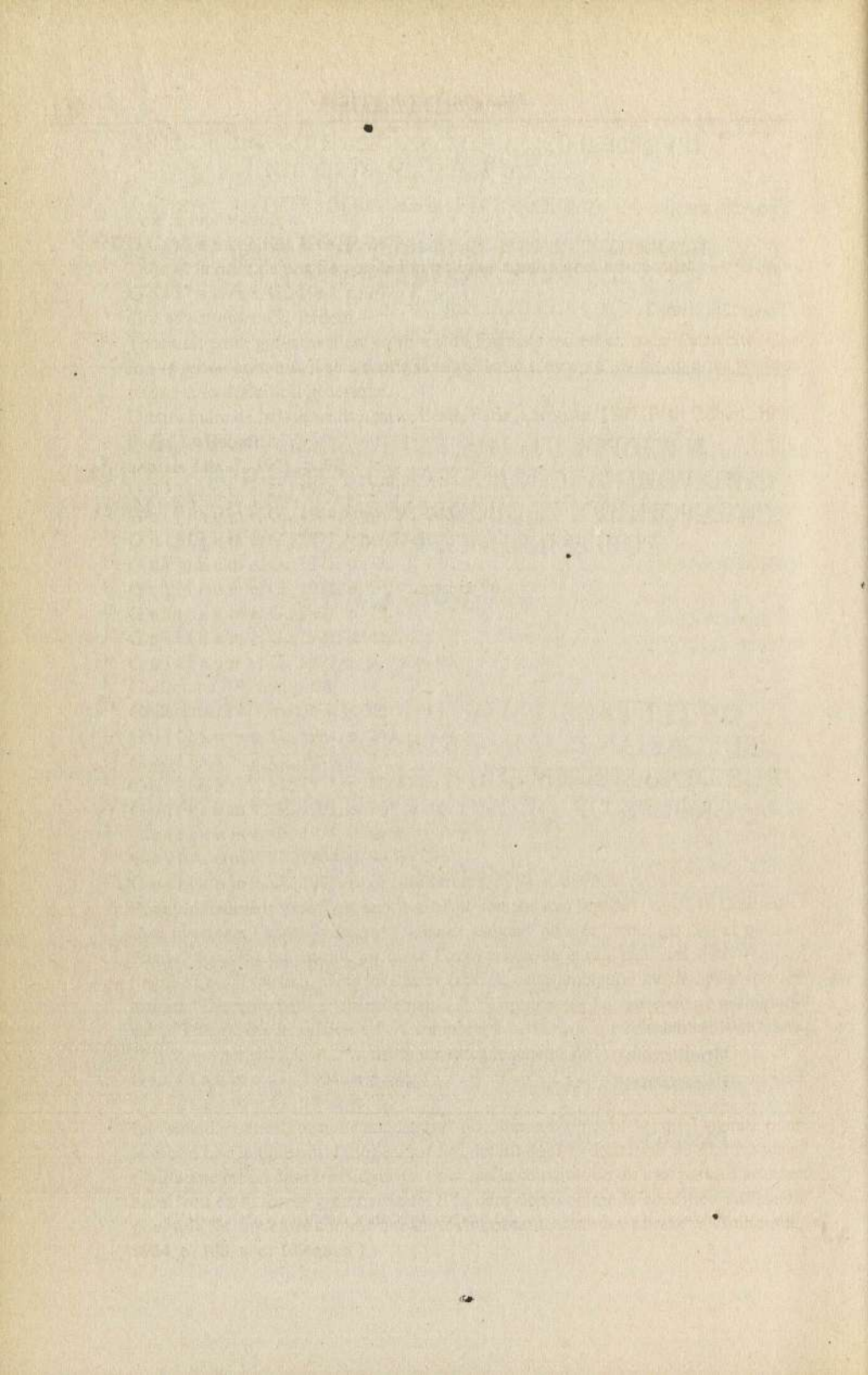
ВЛАДИМИР ХЪНТОВ

ON THE PROBLEM OF THE PLACE OF THE PROTO-
BULGARIAN ELEMENTS IN THE SYNCHRONIC WORD-
BUILDING SYSTEM /THE SYNCHRONIC WORD-BUILDING
GROUPS/ OF THE MODERN RUSSIAN LANGUAGE

VLADIMIR HUNTOV

Представя: Катедра по руски език
Рецензенти: проф. к. ф. н. А. Давидов
доц. к. ф. н. П. Джамбазов
Редактор: доц. к. ф. н. В. Ченева

Велико Търново, 1992

К ВОПРОСУ О МЕСТЕ ПРАБОЛГАРИЗМОВ В СИНХРОННОЙ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ /СИНХРОННЫХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗДАХ/ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

ас. ВЛАДИМИР СТОЕВ ХЪНТОВ

В словарном составе современного русского языка значительная часть приходится на заимствованную лексику. Довольно большой пласт этой лексики составляют тюркизмы, которые заимствовались на протяжении всей истории русского языка. Из-за большой типологической близости разграничение отдельных тюркских языков в этом пласту является иногда весьма трудным.

В русской и иностранной /не болгарской/ лингвистической литературе один из этих языков известен под разными названиями: древнеболгарский, протоболгарский, дунайско-болгарский, волжско-болгарский, тюрко-болгарский, болгарский, древнечувашский. Все эти определения относятся к одному и тому же языку — языку древних болгар-тюрков, который в болгарской лингвистической литературе называется **праболгарским**. Термин **праболгарский** намного лучше соответствует и сущности, и специфике этого языка, чем приведенные выше термины. Впервые в русском тексте его употребляет П. Филкова /Филкова 1989, с. 32; Филкова 1991, с. 29/.

Задача настоящего исследования — определить место **праболгаризмов** в синхронной словообразовательной системе современного русского языка. Этот вопрос представляет интерес по следующим причинам: во-первых, он не исследован; во-вторых, значительная часть **праболгаризмов** в русском языке заимствована при посредстве древнеболгарского языка; в-третьих, иногда наблюдается смешение и неразграничение **праболгаризмов** от их древнеболгарских производных, что может привести к неточным выводам относительно их действительной роли в словообразовательных системах как русского, так и болгарского языков.

I.

Намеченная выше основная задача исследования неразрешима при отсутствии конкретного лексического материала /слов, корней слов или

частей корней слов/. До сих пор, однако, как в русской и иностранной, так и в болгарской лингвистической литературе нет полного описания праболгарской лексики, исследования по этому вопросу иногда даже фрагментарны. С целью хотя бы частично восполнить этот пробел настоящая работа должна решить и дополнительную задачу — определить состав группы праболгаризмов в лексике современного русского языка, включая не только цельнооформленные слова, но также и корни слов, и инициалы (начально-слоговые сочетания в морфеме /морфе/; об этом смотри, напр., Касевич 1986) таких корней. В качестве источников использованы разного рода словари /список экскерпированных источников и их сокращений приводится в конце работы/. Для уточнения данных этих словарей использованы как исследования русских /И. Г. Добродомова, А. С. Львова, Н. К. Дмитриева и др./ и болгарских /Б. Симеонова, Е. Боева, Ст. Младенова, Б. Цонева, Вл. Георгиева и др./ исследователей, так и работы ученых других национальностей /Й. Русека, В. Егорова и др./.

Все праболгаризмы можно разделить, по нашему мнению, на три группы в зависимости от путей заимствования: 1/ слова, заимствованные в праславянский период из праболгарского языка и унаследованные потом русским языком; 2/ слова, заимствованные русским языком при посредстве древнеболгарского языка; 3/ слова, заимствованные русским языком непосредственно /прямо/ в период его самостоятельного развития.

В первую группу входят слова **багог**, **клубук**, **книга**, **чаша**, **хмель**, **хоругвь**. Слово **багог** описывается как праславянское в ЭСРЯ /т. I, вып. 2, с. 56/, ЭССЯ /вып. 1, с. 165/ и у Фасмера /т. I, с. 134/. В этих источниках упомянуты гипотезы как об исконно славянском, так и о тюркском происхождении этого слова. Очень убедительно доказывает гипотезу о праболгарском источнике слова Добродомов /1969, с. 253/, восстанавливая праформу ***batag**. **Клубук** причисляется к праславянским заимствованиям из тюркского в ЭСРЯ /т. II, вып. 8, с. 162/, ЭССЯ /вып. 10, с. 61/, БЕР /т. II, с. 462/ и в словаре Фасмера /т. II, с. 252/, а о его праболгарской принадлежности говорит Русек /1981, с. 254/. Слово **книга** в ЭСРЯ /т. II, вып. 8, с. 171/, словаре Фасмера /т. II, с. 252/, БЕР /т. II, с. 496/ и ЭССЯ /вып. 13, с. 203/ определено как праславянское, а в первых трех источниках праболгарский язык дается как посредник, переоформивший китайское ***küen** в ***кьпигь** /праслав. ***кьпигу**/. О праболгарском происхождении слова говорят и Львов /1973, с. 219/, Симеонов /1979, с. 414, 417/. Праболгарское ***xumlad** ***(xumlaf)** послужило источником для праславянского ***хмельь**, совр. рус. **хмель**. Эту гипотезу выдвигают Фасмер /т. IV, с. 249/ и Егоров /с. 292/, а некоторых пунктах она оспаривается в ЭССЯ /вып. 8, с. 141/. О праболгарском происхождении слова **хмель** говорит и Еленски /1980, с. 207/. Праславянское

**хоггду* /совр. рус. *хоругвь*/ у Фасмера /т. IV, с. 268/ представлено как заимствованное в праславянский период через тюркское посредство из монгольского, а в ЭССЯ /вып. 8, с. 81/ подвергается сомнению сама возможность заимствования. Убедительные аргументы в пользу праболгарского происхождения этого слова приводит Львов /1973, с. 225/. Слово *чаша* у Фасмера и в ЭССЯ /вып. 4, с. 30/ представлено как праславянское и заимствованное, однако язык-источник и язык-посредник указаны лишь предположительно. Добродомов /1971, с. 189-196/ выдвигает достаточно обоснованную гипотезу о том, что *чаша* заимствовано через праболгарский язык из иранского, а его выводы разделяют Львов /1973, с. 212/ и Симеонов /1979, с. 415, 417/. Как видно из приведенного выше материала, в большинстве случаев /*книга*, *хмель*, *хоругвь*, *чаша* и, вероятно, *батор*/ праболгарский язык служил языком-посредником между праславянским и каким-либо восточным языком. Этот факт, однако, никак не уменьшает роль праболгарского языка в процессах заимствования, так как в нем слова переоформлялись, а из него уже заимствовались праславянским языком без /или почти без/ изменений.

Вторая группа слов, состоящая из праболгаризмов, заимствованных русским языком при посредстве древнеболгарского языка, наиболее многочисленна. В настоящей работе воспринято традиционное для болгарской лингвистической литературы толкование продолжительности древнеболгарского периода — до конца XI века /см., напр., Мирчев 1978, с. 10; Мирчев 1985, с. 9; Граматика 1991, с. 63-64, 67 и др./ В соответствии с этим толкованием использованы только данные классических древнеболгарских памятников /так наз. "древнеболгарского канона"/ — Супрасльской рукописи, Зографского евангелия, Марининского четвероевангелия и др., но не и произведения древнеболгарских писателей /Иоана Экзарха, Константина Преславского, Климента Охридского, Черноризца Храброго и др./, которые известны нам только по более поздним спискам — позже XI века. На основании приведенных соображений мы включили в состав второй группы слова: *бисер*, *болгарин*, *боярин*, *ваяние*, *врач*, *капище*, *книгочей*, *ковчег*, *корчага*, *кумир*, *печать*, *печатлеть*, *сан*, *суета*, *тьма* /в значение "большое количество"/, *чертог*, *шаровый*. Слово *бисер* во всех экскерпированных этимологических словарях русского языка /ЭСРЯ, т. I, вып. 2, с. 124; Фасмер, т. I, с. 168; Преображенский, т. I, с. 26; КрЭС, с. 36; Цыганенко, с. 41/ определяется как заимствованное из древнеболгарского языка, а ЭСРЯ и Фасмер определяют источник этого слова для древнеболгарского языка как тюркский, не уточняя его принадлежность к какому-либо конкретному языку. БЕР /т. I, с. 49/ определяет *бисер* как древнеболгарское слово, заимствованное из праболгарского. Эту гипотезу развивает и Львов /1973, с. 212/, который восстанавливает праболгарскую форму **вѣкъ съг*. Подобным

образом определено это слово и в работах Младенова /Младенов 1941, с. 30; Младенов 1979, с. 35/, Симеонова /1979, с. 413, 417/, Боева /1965, с. 3-17/, Филковой /1989, с. 32/ и др. Слово **болгарин** у Фасмера /т. I, с. 187/ определяется как заимствованное из тюркского, праболгарского, у Преображенского — как заимствование из древнеболгарского /т. I, с. 35/. БЕР /т. I, с. 99/ определяет это слово как древнеболгарское, унаследованное от праболгарского. Наиболее аргументированно исследует его в своих работах Симеонов /Симеонов 1976, с. 5-13; Симеонов 1981, с. 30/, доказывая его праболгарское происхождение. Со ссылками только на древнеболгарские памятники слово **болгарин** рассматривается в СЦЛРЛЯ /т. I, с. 169/ и в SJS /т. I, с. 115/. **Боярин** в двух источниках /Фасмер, т. I, с. 203; БЕР, т. I, с. 66/ определяется как древнеболгарское слово, унаследованное из праболгарского, а в ЭСРЯ — как "вероятно, общеславянское" слово. С первыми двумя источниками согласен и Львов /1973, с. 214/, который реконструирует праболгарское слово **bajar*/**rajar*. О праболгарском происхождении этого слова с уверенностью говорят и Цонев /1984, т. II, с. 331/, Младенов /1941, с. 40/, Симеонов /1979, с. 413, 417/, Георгиев /1952, с. 87/. Слово **ваиние** заимствовано в древнеболгарском языке не в форме *ваиние*, а только в виде корня *ван-* <праболг. **vaj* /подобным образом заимствованы **боярин** и **болгарин**, о которых особо будет сказано ниже/. Наиболее обстоятельно обосновывает гипотезу о таком порядке заимствования Львов /1973, 215/. Из источников ее поддерживают БЕР /т. I, с. 124/ и словарь Егорова /с. 48/. Гипотезу поддерживает и Георгиев /1952, с. 87-89/, который говорит о вероятном праболгарском источнике глагола *вая*, а не существительного *ваиние*. В то же самое время вплоть до XIV века известен в древнеболгарских, среднеболгарских и других старых славянских письменных памятниках только глагол *иваяти*, /напр., в Супр. см. SA, с. 42, и др./, а глагол *ваити* появляется лишь в XIV веке /первая фиксация по Срезневскому, 1958, т. I, 262 — в Исходе XXXV.33 по русскому списку XIV в., по Миклошичу — в Хронике Георгия Амартола в сербском списке XIV в./ Гипотеза о чисто славянском происхождении глагола *ваити* от *вити* представлена в ЭСРЯ /т. I, вып. 3, с. 28/ и у Фасмера /т. I, с. 281/, но сам Фасмер считает ее "ненадежной". Слово **врач** Фасмер /т. I, с. 361/ и Цыганенко /с. 85/ определяют как древнеболгарское, а Преображенский — как церковнославянское /т. I, с. 100/. ЭСРЯ /т. I, Вып. 3, с. 193/ определяет его как славянское, но без уточнения — исконное оно или заимствованное. БЕР /т. I, с. 183/ определяет это слово как древнеболгарское от праславянского источника. Сомнению подвергает славянское происхождение слова в своих работах Львов /Львов 1957, с. 33-40; Львов 1973, с. 212/, заступаясь за вероятное праболгарское. На основе приведенных выше мнений **врач** можно определить как вероятное

праболгарское заимствование в русском языке при посредстве древнеболгарского языка. Слово **капище** определено в источниках /ЭСРЯ, т. II, вып. 8, с. 55; Фасмер, т. II, с. 185; Преображенский, т. I, с. 294; БЕР, т. II, с. 219/ как древнеболгарское, производное от уже исчезнувшего древнеболгарского **капъ**, унаследованного в свою очередь от праболгарского ***kär**. В полном согласии с этими выводами находятся и исследования Львова /1973, с. 216/, Младенова /1979, с. 35/, Еленского /1980, с. 86/. **Книгочей** по сведениям ЭСРЯ /т. II, вып. 8, с. 172/ и Фасмера /т. II, с. 263/ является древнеболгарским заимствованием в русском языке, а Фасмер определяет источник древнеболгарского слова как тюркский, праболгарский. БЕР /т. II, с. 496/ тоже определяет это слово как древнеболгарское, унаследованное из праболгарского. Не сомневался в этом и Львов /1973, с. 218/. Слово **ковчег** определено как восточно- и южнославянское восточного происхождения в ЭСРЯ /т. II, вып. 8, с. 181/ и в словаре Фасмера /т. II, с. 272/. Однако в обоих словарях указаны только древнеболгарские памятники /Синайский евхологий, Супрасльская рукопись/, а Фасмер уточняет происхождение слова и как праболгарское. Преображенский /т. I, с. 327/ определяет слово как церковнославянское, а КрЭС /с. 154/ — как древнеболгарское. В БЕР /т. II, с. 513/ слово определяется как древнеболгарское из тюркского источника через праславянский. Этот тюркский источник определяют как праболгарский, кроме Фасмера, еще и Львов /1973, с. 217/, Мирчев /1978, с. 84/, Симеонов /1979, с. 413, 417/. Львов при этом восстанавливает и праформу ***kauyka**. Слово **корчага** имеет неясное происхождение согласно ЭСРЯ /т. II, вып. 8, с. 338/ и "повидимому, восточное" согласно Фасмеру /т. II, с. 341/. Об определении праболгарском происхождении этого слова и последующем его распространении в славянские языки через древнеболгарское посредство говорят Львов /1973, с. 212/, Дуриданов /1960, с. 435/, Симеонов /1979, с. 414, 417/. Слово **кумир** определяют как древнеболгарское ЭСРЯ /т. II, вып. 8, с. 443/, КрЭС /с. 173/ и Преображенский /т. I, с. 412/, а у Фасмера /т. II, с. 416/ оно рассматривается как церковнославянское. Источник же соответствующего древнеболгарского слова четко и однозначно определен лишь в ЭСРЯ, причем как праболгарский. Львов /1973, с. 217/ восстанавливает и праболгарское ***kümeri**. О праболгарском происхождении этого слова говорят в своих работах и Младенов /1979, с. 35; 1941, с. 262/, Мирчев /1978, с. 83/. Слова **печать** и **печатль** рассматриваются у Фасмера /т. III, с. 255/ как праславянские и исконно славянские, но вместе с тем дана и гипотеза об их тюркском происхождении. Львов /1973, с. 221/ определяет эти слова как праболгарские и древнеболгарские. Срезневский /1958, т. II, 926/ пишет: "...древнѣише упоминаніе о печатѣхъ, какоє здѣсь можно привѣсти, относится къ Болгаринѣ, къ ихъ договору съ Греками, поставленному въ 715 году

и поязѣ въ 805 годѣ...". По данным SA /с. 85/ и SJS /т. III, с. 35/ слова встречаются впервые именно в древнеболгарских памятниках /Син. евх., Супр., Клоц./.

Сан однозначно определяется в КрЭС /с. 295/, у Преображенского /т. II, с. 250/ и у Фасмера /т. III, с. 555/ как древнеболгарское заимствование в русском языке. При этом Фасмер говорит и о вероятном праболгарском первоисточнике этого слова. Егоров /с. 181/ говорит об этом первоисточнике с уверенностью. Гипотезы о праболгарском происхождении слова сан выдвигают еще Цонев /1984, с. 331/, Младенов /1979, с. 35; 1941, с. 569/, Львов /1973, с. 223/, Симеонов /1979, с. 413, 417/ и др. Слово суета Фасмер /т. III, с. 797/ определяет как болгарское, а инициаль *суе-* — как церковную и ищет для нее источники в древнеиндийском, авестийском, греческом и других языках. Эту неуверенность в поисках источника преодолевает Львов /1973, с. 224/, выводя древнеболгарское слово из праболгарского **suĭ* /при этом суета оказывается древнеболгарским производным словом/. Древнеболгарским считают слово *тъма* /в значении "большое количество; бесчисленное множество; 10000"/ Фасмер /т. IV, с. 134/ и Львов /1973, с. 212/. При этом Фасмер определяет источник слова как тюркский и восстанавливает праформу **tuman*, а Львов доуточняет источник как праболгарский. Слово *чертог* определено у Фасмера /т. IV, с. 348/ как церковнославянское и древнеболгарское из праболгарского, у Львова /1973, с. 221/ — как древнеболгарское из праболгарского. При этом Фасмер дает только древнеболгарскую форму *чрътогъ*, но не и церковнославянскую и не указывает конкретный памятник. Такие указания есть в SA /с. 17/ и в СЦЛРЛЯ /т. III, с. 1404/ — Син. пс., Син. евх., Супр. Как праболгарское определяют слово *чертог* и Цонев /1984, т. II, с. 331/, Младенов /1979, с. 35/, Еленски /1980, с. 208/. В свете этих данных следует отвергнуть гипотезу КрЭС /с. 372/ о вероятном "древнерусском заимствовании из тюркского", приведенная к тому же без доказательств. Слово *шаровый* /"серо-желтый; серо-дымчатый; серый; маскировочный, камуфляжный цвет военной техники"/ Трубачев дает /в словаре Фасмера, т. IV, с. 411/ как возможное производное от шар "краска". КрЭС /с. 377/ определяет слово шар как общеславянское неясного происхождения, Фасмер /т. IV, с. 406/ — как тюркизм, Преображенский — как древнеболгарское /ч. I, с. 88/. Фасмер приводит сравнение с современным чувашским *šagă* "краска", Преображенский приводит прилагательное *шаровьнь* как древнеболгарское и древнерусское. Слово шар "краска" определено как древнеболгарское от праболгарского Львовым /1973, с. 226/, Еленским /1980, с. 208/, Симеоновым /1979, с. 417, он дает и современные болгарские производные *шаря*, *шарен*, *шарка*/. На основе приведенных мнений можно сделать вывод о том, что *шаровый* — русское производное прилагательное от заимствованного через древнеболгарский язык

праболгарского существительного *šag />др.-болг. шаръ >рус. шаровый/. Все слова и корни этой группы описаны /с указанием на их источники в древнеболгарском языке/ хотя бы в одном из использованных словарей древнеболгарского /SA, СБЕТР, СР/, старославянского /SJS, Миклошич/, древнерусского /Срезневский/ языков или в СЦЛРЛЯ. Данные этих словарей, однако, даются только в случаях расхождения мотивированных гипотез этимологических словарей, при отсутствии в этих словарях данных о памятниках или при отсутствии в них самого слова, так что здесь мы еще раз даем список слов второй группы вместе с древнеболгарским памятником /памятниками/, в котором /которых/ они зафиксированы впервые: бисер /Зогр., Мар., Асем./, болгарин /Бит. надп./, боярин /Супр./, ваяние /Супр./, врач /Зогр., Син. ех., Мар./, капище /Супр./, книгочей /Супр., Ас., Мар./, ковчег /Зогр., Ас./ корчага /Зогр., Мар., Супр./, кумир /Супр./, печать /Син. ех., Клоц./, печатлеть /Супр./, сан /Син. ех., Супр./, суге/сугета /Син. пс., Син. ех./, тьма "большое количество" /Супр./, чертог /Син. пс., Син. ех./, шар "краска" /Супр./.

Список сокращений древнеболгарских памятников дается в конце работы.

Третья группа слов, заимствованных русским языком непосредственно из праболгарского, включает только цельнооформленные слова: ватага, ковер, коцун, сабля, товар, товарищ, шапка. Как заимствованное из праболгарского *vātag определяет Фасмер /т. I, с. 278/ слово ватага. Так же определяет слово и Еленски /1980, с. 207/. Мнение о прямом заимствовании в русском языке из праболгарского поддерживает и Дуриданов /1960, с. 433/, который приводит сравнение с болгарским ватах, ватаф, унаследованным от того же праболгарского слова, что и ватага, но развившим впоследствии другую семантику. Слово ковер признают праболгарским Фасмер /т. II, с. 270/, ЭСРЯ /т. II, вып. 8, с. 180/, Еленски /1980, с. 207/, а БЕР говорит о русском заимствовании в болгарском языке. Восстанавливаемая праформа слова -*kavâg. Слово коцун восстанавливает в праформе *coŝtan Младенов /1941, с. 254/ и говорит о его праболгарском происхождении. Первая письменная фиксация слова /в Изборнике Святослава 1076 г./ не позволяет дать однозначный ответ на вопрос о возможности заимствования через древнеболгарское посредство. Коцун описано у Фасмера /т. II, с. 362/ и в ЭСРЯ /т. II, вып. 8, с. 366/, но даны только вероятные гипотезы соответственно о его славянском и индоевропейском происхождении. Слово сабля впервые описано как праболгарское Венедиковым /1954, с. 289-295/. Фасмер /т. III, с. 362/ приводит гипотезы о венгерском и тюркском происхождении этого слова. В дальнейшем Добродомов /1971, с. 192-196/ развивает гипотезу Венедикова и восстанавливает праформу *sabi/*sapi. О праболгарском происхождении слова сабля говорит также Еленски /1980, с.

207/. Позже Добродомов /1985, с. 88-92/ пересматривает свою точку зрения, а Одинцов /1989, с. 177-193/ выступает с критикой против гипотезы Венедикова. Приводимые в качестве источников первой письменной фиксации слова Остромирово евангелие 1056-1057 гг. /Венедиков 1954/ и Изборник Святослава 1073 г. /Добродомов 1971, Одинцов 1989/ не дают возможности сделать с уверенностью вывод о древнеболгарском происхождении при заимствовании. **Товар** определяется Фасмером /т. IV, с. 67/ как тюркизм, но однозначно не определен его язык-источник. Гипотеза Дмитриева /1962, с. 545-547/ дает в качестве такового праболгарский язык. Его данные подкрепляются Егоровым /с. 227, 234/. Слово **товарищ** тоже определено у Фасмера /т. IV, с. 68/ как тюркизм, а уточняется как праболгаризм в приводимой там же гипотезе Рясянена. В согласии с этой гипотезой находятся данные Егорова /с. 227, 234/. В словаре Фасмера /т. IV, с. 406/ есть несколько гипотез о происхождении слова **шапка**, но сам Фасмер критикует их в разных пунктах. Опять Добродомов /1972, с. 101/ дает приемлемую гипотезу о праболгарском происхождении слова **шапка** и реконструирует праформу ***с̑арка**.

II.

Синхронная словообразовательная система современного русского языка состоит из трех единиц: словообразовательных типов, способов словообразования и словообразовательных гнезд. В настоящей работе рассмотрены только словообразовательные гнезда, которые, на наш взгляд, лучше остальных системных единиц отвечают целям исследования. Русское синхронное словообразовательное гнездо как самая комплексная единица русского словообразования представляет собой совокупность слов с идентичным корневым морфом, объединенная отношениями производности и словообразовательной мотивации /см., напр., Грамматика 1980, с. 134; Тихонов 1985, с. 36, и др./. Оно состоит из вершины /исходного немотивированного непроемного с синхронной точки зрения слова/ и производных слов. Все производные слова в гнезде находятся в прямой или опосредствованной связи с вершиной и между самими собой. Слова в гнезде связаны отношениями мотивации в словообразовательные пары /из двух слов/ или в словообразовательные цепочки /не менее чем из трех слов/. Русское словообразовательное гнездо обладает ступенчатой иерархической структурой, напр.: гладк/ий/ вершина гнезда

глад-и-ть производное I ступени

до-гладить производное II ступени

догладить-ся производное III ступени

доглаж-ива-ться производное IV ступени

В нем можно выявить отношения словообразовательной мотивации /производности/, определить производность/непроизводность отдельного слова. В гнезде можно подсчитать общее количество производных слов /т. н. словообразовательный потенциал вершины гнезда/, определить структурные типы производных слов /простые, сложные/, способы их словообразования, выявить возникающие при этом морфонологические явления.

Для решения намеченных выше словообразовательных частных проблем применены как словообразовательный анализ, так и словообразовательный синтез. Использованы гнездовой материал и список непроизводных одиночных /т. е. не входящих в состав гнезд/ слов двухтомного "Словообразовательного словаря русского языка" А. Н. Тихонова /Москва, 1985/. Другие известные словообразовательные словари русского языка или обращают внимание только на морфемную структуру слова /З. А. Потиха. Школьный словообразовательный словарь. Москва, 1964/, или не учитывают в должной мере мотивационные отношения между словами (построенный с помощью компьютерного анализа Russian Derivational Dictionary/D. S. Worth, A. S. Kozak, D. B. Johnson. New York; London; Amsterdam, 1970). В то же время в словаре Тихонова помещены и некоторые цифровые данные, которые можно использовать для сравнительного анализа словообразовательной активности и словообразовательного потенциала праболгаризмов.

По нашему мнению, целесообразно сохранить уже намеченные в первой части работы группы праболгаризмов в зависимости от путей их заимствования. Такой подход способствует выявлению различий рассматриваемых слов по месту и по функциям в синхронной словообразовательной системе современного русского языка.

Как уже было сказано выше, в состав первой группы слов входят **батог**, **клубок**, **книга**, **хмель**, **хоругвь**, **чаша**.

Слово **книга** является вершиной словообразовательного гнезда. В состав гнезда входит еще один праболгаризм — слово **книгочей**, которое в отличие от слова **книга** не унаследовано русским языком от праславянского, а заимствовано через древнеболгарское посредство. Кроме него, в состав гнезда входят еще три слова, заимствованные из древнеболгарского языка, но образованные /в отличие от **книгочей**/ уже в древнеболгарский период, т. е. они являются древнеболгарскими производными: **книжица** <къннжнцѣ /Супр., SJS, т. II, с. 92/, **книжный** <къннжнъ /Супр., Син. пс., SA, с. 49; СЦЛРЛЯ, т. II, с. 535/, **книжник** <къннжннкъ /Зогр., Мар., Ас., СЦЛРЛЯ, т. II, с. 535; SA, с. 49; СБЕТР, с. 150/. Вместе с **книгочей** эти слова находятся на первой ступени словообразования в гнезде. Всего в гнезде 50 производных слов, 3 ступени словообразования. В корне 23 слов наблюдается чередование

г - ж /напр., *книг/а/ - книжник/*. Это чередование тоже заимствовано из древнеболгарского языка, где оно появилось в позиции и с результатами, одинаковым с позицией и результатами прошедшей еще в праславянский период первой палатализации: *къннг-ьнѣ > къннжнѣ > книжный, *къннг-ьннѣ > къннжннѣ > книжник. В гнезде 38 сложных слов, из них — 11 с уже рассмотренным чередованием г - ж в корне.

Слово *хмель* — вершина словообразовательного гнезда. Всего в гнезде 46 производных слов, из которых 9 сложных. В двух случаях корень представлен своим алломорфом *хмел-*: по - *хмел-ка*, опо - *хмел - ка*, т. е. налицо чередование л' - л.

Слово *батог* является вершиной словообразовательного гнезда. В гнезде два производных слова. В них корень *батог* представлен своим алломорфом *батож-*: *батож - ок*, *батож - j - о*, т. е. налицо чередование г - ж.

Слово *клобук* — вершина словообразовательного гнезда. В гнезде одно производное слово — *клобучок*. В нем представлен алломорфный корень *клобуч-*, т. е. в гнезде есть чередование к - ч.

Слово *хоругвь* является вершиной словообразовательного гнезда. В гнезде одно производное сложное слово — *хоругвеносец*.

Слово *чаша* — вершина словообразовательного гнезда. В гнезде 11 производных слов, 5 сложных.

Как видно, слова первой группы являются вершинами словообразовательных гнезд, но значительно различаются по числу производных /словообразовательному потенциалу/: в гнезде слова *батог* — 2 производных слова, *клобук* — 1, *хоругвь* — 1, в то время как в гнезде *чаша* — 11, *хмель* — 46, *книга* — 50 производных слов. Слова *батог*, *клобук*, *хоругвь* уже не входят в активный словарный запас языка, воспринимаются чаще как устарелые. У первых двух слов по одному лексическому значению, у третьего — два таких значения. Реалии, называемые этими словами, не так актуальны в наши дни, как в период заимствования слов. Наоборот, слова *книга*, *хмель*, *чаша* активно используются и в наше время. У них по три лексических значения. Кроме развития многозначности, слово *книга*, например, прошло сложный путь изменения основного лексического значения: "письменный знак, буква" /праболг., праслав., ЭССЯ, вып. 13, с. 203/ > "что-то написанное на бумаге или пергаменте; книга" /др.-рус., др.-болг., Зогр., Асем., Мар., Остр., Изб. Святослава 1076 г. и др.; БЕР, т. II, с. 496/ > "произведение печати в виде сброшюрованных, переплетенных вместе листов с каким-либо текстом" /СРЯ, т. II, с. 62/. Почти однозначно для слов этой группы можно определить зависимость между актуальностью их лексического значения /вместе с лексической полисемией/ и их словообразовательным потенциалом в качестве вершин гнезд: чем актуальнее зна-

чения, чем их больше, тем выше и словообразовательный потенциал.

Выше был определен и состав второй группы слов /праболгаризмов, заимствованных русским языком при посредстве древнеболгарского/: **бисер, болгарин, боярин, ваение, врач, капище, книгочей, ковчег, корчага, кумир, печать, печатлеть, сан, суета, тьма** /в значении "большое количество; 10 000"/, **чертог, шаровый**.

Слово **болгарин** является вершиной словообразовательного гнезда и заслуживает особого рассмотрения. В нем фактически заимствован только праболгарский корень ***bulyar** > др.-болг. влъгар- > совр. рус. болгар-. В древнеболгарском языке к нему добавлен славянский суффикс -ннъ, так что практически слово **болгарин** — древнеболгарское производное слово. Интересно, что в наше время и в болгарском, и в русском языке оно непроизводное, но при использовании его в качестве производящего слова усекается финаль современного корня -ин /т. е. бывший древнеболгарский суффикс -ннъ/: **българ/ин/** — **българ-ка, болгар/ин/** — **болгар-ка-а**, и используется в словообразовании отрезок, совпадающий с праболгарским /и древнеболгарским!/ корнем. Эта особенность подводит часть исследователей /см., напр., Младенов 1979, с. 35; Фасмер, т. I, с. 187; Мирчев 1978, с. 83, и др./ и они дают как заимствование из праболгарского слово **болгарин** /или **българин**/, что не соответствует действительности с точки зрения словообразовательной структуры рассматриваемого слова. В описываемом гнезде есть еще одно древнеболгарское производное слово — **болгарский** /Бит. надп., СЦЛРЛЯ, т. I, с. 169; SJS, т. I, с. 115/. В гнезде всего три производных слова /по данным словообразовательного словаря/, но к ним можно прибавить еще 5 производных /сложных/ слов, зафиксированных в толковых и орфографических словарях современного русского языка: **болгаро-советский, болгаро-турецкий, болгаро-русский, русско-болгарский, советско-болгарский**. В гнезде наблюдается и чередование р' /в корне вершины **болгарин/** — р /в корнях всех производных слов/.

Слово **боярин** является вершиной словообразовательного гнезда. Оно тоже нуждается в особом рассмотрении. Как и при слове **болгарин**, здесь тоже заимствован только праболгарский корень ***bajär**, к которому в древнеболгарском языке присоединен славянский суффикс -ннъ и в связи с соблюдением закона открытого слога добавлено эпентетическое -л': **вол'арннъ**. Если еще раз рассмотреть указанные в первой части работы исследования, то в них можно найти толкование слова **бо/л/ярин**, аналогичное толкованию слова **болгарин**. Так, например, в исследованиях Цонева /1984, т. II, с. 331/ и Георгиева /1952, с. 87/ **болярин** дается как праболгарское слово, а не как образованное на базе праболгарского слова /корня/ древнеболгарское производное слово. И в этом гнезде есть древнеболгарское прилагательное — **боярский** /древнеболг. вол'арьскъ, Супр.; SA, с. 14; SJS, т. I, с. 137/.

Производных слов в гнезде — восемь, из которых 2 сложных. Как и в предыдущем гнезде, наблюдается чередование р' /в корне производного производящего слова бояр/ин/ /-р/ в корнях всех производных слов/. Вероятная причина этого чередования — выпадение слабого ь в прилагательных вол'арьскъ, вл'гарьскъ.

В специальном рассмотрении нуждаются существительное **ваяние** /<древнеболг. *вагание*<праболг. **vaj*/ и глагол **изваять** /древнеболг. *извагати*/. Они находятся на первой ступени словообразования в гнезде глагола **ваять**. Как уже было сказано выше, в старых славянских памятниках вплоть до 14 в. не зафиксирован глагол **ваять**, а только **ваяние** и **изваять**. На основе этого факта можно предположить, что заимствованный праболгарский корень **vaj* "изваяние, статуя" <"сила, мощь, материальные средства" /Львов 1973, с. 215; Егоров, с. 48/ дал в древнеболгарском языке существительное *вагание*, "изваяние, статуя", приобретенное в более поздний период в болгарском и русском языках новое значение "действие по глаголу **ваять**; процесс создания статуи". От него чересступенчато /с опущением очередной ступени словообразования/ был образован и глагол *извагати*, который, в свою очередь, путем редеривации /обратного словообразования/ дал позже глагол **ваять**. В историческом плане **ваять** пережил опрощение и является в наши дни производным глаголом и вершиной словообразовательного гнезда. В его гнезде 8 производных слов, в том числе и 2 описанных выше древнеболгаризма /один из них — **ваяние** — тоже может претендовать на роль вершины этого гнезда, но только с диахронной точки зрения/.

Слово **книгочей** входит в состав гнезда другого праболгаризма — **книга**. Оно заимствовано через древнеболгарское посредство из праболгарского **кьп'игьѝ*<*кьпигь*. Древнеболгарским языком был заимствован и суффикс -чнн /<праболг. **ĉi*/. В наши дни, по данным словообразовательного словаря, слово **книгочей** приобрело дополнительную словообразовательную мотивацию и является уже не суффиксальным производным, а сложным словом, образованным путем сложения двух корней. Тихонов дает это слово в двух гнездах: **книга** /т. I, с. 444, 556/ и **читать** /т. II, с. 379, 147/. При таком подходе бывший суффикс -чнн переходит в новый корень -чей, мотивированный глаголом **читать** /усечение *чи тать*>-чей и чередование и - еј: *чи* - *чеј*/. Такой переход был бы уникальным явлением в русском словообразовании, однако вызывает сомнение возможность нерегулярного чередования и - еј. Обычно же заимствованный тюркский суффикс -чнн в современном русском языке или усекается /например, в **корм** - **ч** - **ий**, **зод** - **ч** - **ий**, **агн** - **ч** - **ий**/, или наращивается /например, **казн**-**ачей**, **домр** - **ачей**/. Исходя из этого, лучше, по нашему мнению, рассматривать слово **книгочей** в синхронном плане как суффиксальное производное, а не

как сложное слово.

В словообразовательном словаре в трех словообразовательных гнездах с вершинами **запечатлеть**, **напечатлеть**, **отпечатлеть** эти три глагола помещены вместе, в первом ряду, и независимо от того, какой из них является вершиной, остальные два даются с пометой **сравни**. После этих трех глаголов во всех трех гнездах помещен тоже в первом ряду, но уже с пометой **устар.**, глагол **печатлеть**. Этот глагол служил производящим словом для **запечатлеть**, **напечатлеть**, **отпечатлеть**, однако из-за своей устарелости и из-за значительных в наши дни расхождений в семантике этих трех глаголов, **печатлеть** уже не может быть вершиной гнезда /гнезд/. В гнезде **запечатлеть** вместе с вершиной 6 слов, из них два — **запечатлеть** и **запечатлеть** — древнеболгарские производные, заимствованные русским языком /Асем., Мар., Супр., СЦЛРЛЯ, т. I, с. 417; SA, с. 165; СБЕТР, с. 139/. В гнезде **напечатлеть** 5 слов, а в гнезде **отпечатлеть** — 6.

Заемствованный праболгарский корень **suǰ* прошел сложный путь в языке-посреднике — древнеболгарском языке. Этот корень в древнеболгарском языке сперва дал прилагательное *соун* "пустой", потом наречие *соуе* "напрасно, зря", дальше существительное *соуета* и, наконец, прилагательное *соуетьнь* /SA, с. 126; СБЕТР, с. 213; Син, ех., Син. пс./. В наши дни из всех этих заимствованных русским языком древнеболгарских слов сохранились только **суета** и **суетный**, а бывшее предложное сочетание *въ соуе* превратилось путем сращения в одиночное /т. е. непроизводное и непроизводящее/ наречие **всеуе**. Старый древнеболгарский корень *соун-*, *соуе-* /от праболгарского корня **suǰ*/ можно наблюдать и в современной русской словообразовательной системе, но уже только в качестве инициала *суе-* в корнях двух слов — вершин гнезд: **суетить** и **суеверный**. В гнезде **суеверный** 11 слов /вместе с вершиной/, в гнезде **суетить** — 18 слов /тоже вместе с вершиной/. С диахронной точки зрения основы исходных слов **суетить** и **суеверный** пережили опрощение /например, **суеверный** — от *соуе* - *вѣр* - *ын* - *ын*/. Эти исторические словообразовательные изменения и привели к обратной мотивации в синхронном плане — **суета** уже мотивируется глаголом **суетить**, а не наоборот. Из-за этого **суета** и **суетный** уже находятся соответственно лишь на второй и третьей ступени словообразования в гнезде /а не на исходной и первой, как это было при прежней мотивации/. В шести словах гнезда **суетить** наблюдается мена ударения.

Исчезнувшее древнеболгарское существительное *капъ*, заимствованное из праболгарского **kǎp*, включало в свое гнездо образованные суффиксальным способом древнеболгарские существительные *капнштѣ*, *капнштѣннца* и прилагательное *капнштѣнь* /Супр.; SA, с. 4; СЦЛРЛЯ, т. II, с. 525/. Гнездо было заимствовано русским языком целиком еще в древне-

русский период, но в наши дни от него осталась половина слов: **капищ/е/капищ-н-ый**, направление мотивации сохранилось, а корень вершины **капище** пережил опрощение.

Слово **врач** — вершина словообразовательного гнезда. Всего в гнезде 29 производных слов, 17 сложных /в том числе 1 аббревиатура/. Среди производных слов — три древнеболгарских суффиксальных образования: **врачевать, врачевание, врачебный** /СЦЛРЛЯ, т. I, с. 293; SA, с. 153; СБЕТР, с. 124; Супр. и др./.

Слово **корчага** — вершина словообразовательного гнезда. В гнезде 2 производных слова. Одно из них — прилагательное **корчажный** — заимствовано из древнеболгарского языка /Супр.; SA, с. 48; Львов 1973, с. 212/. В этом гнезде /как и в гнезде **книга**/ наблюдается в корневых морфах чередование г - ж. Оно тоже заимствовано из древнеболгарского языка, где совпадает по позиции и результату с позицией и результатом первой праславянской палатализации: *кръчг-ънъ > къчажнъ.

Слово **кумир** является вершиной словообразовательного гнезда. В гнезде 3 производных слова.

Слово **печатъ** — вершина словообразовательного гнезда из шестнадцати производных слов. Среди них — 24 сложных.

Слово **ковчег** — вершина словообразовательного гнезда. В гнезде 2 производных слова, из них одно — **ковчежец** — заимствовано из древнеболгарского языка. /Зогр., Асем.; СЦЛРЛЯ, т. II, с. 536; SA, с. 47; СБЕТР, с. 147/. В корнях наблюдается чередование г - ж: **ковчег - ковчежец, ковчеж-н-ый**. Оно заимствовано тоже из древнеболгарского языка /*ковъчг-ъць > ковъчжць, см. идентичное явление в гнездах **книга** и **корчага**/.

Слово **сан** является вершиной словообразовательного гнезда. В гнезде 9 производных слов. Два из них — **сановник** и **сановитый** — древнеболгарские суффиксальные производные, заимствованные русским языком /Супр.; SA, с. 117; СЦЛРЛЯ, т. III, с. 1157/.

Слово **бисер** — вершина словообразовательного гнезда. В корнях слов **бисерина, бисеринка** корень исходного слова **бисер** представлен своим алломорфом **бисер'** - в результате чередования р - р'. В гнезде 5 производных слов.

Слово **тъма** /в значении "большое количество; 10 000"/ является вершиной словообразовательного гнезда. В гнезде 4 производных слова. Три из них — сложные. В одном случае аугментация в корне производного слова /на месте выпадения слабого ь /приводит к чередованию # — е: т'м/а/ — **тем-ник**.

В наши дни **чертог** — одиночное /т. е. непродуцированное и непродуцирующее/ слово.

Одиночное современное прилагательное **шаровый** "серожелтый; серо-

дымчатый; серый" раньше было мотивировано исчезнувшим уже заимствованным древнеболгарским существительным шаръ "краска" /от праболгарского *šar "краска"/. В качестве материала для сравнения можно привести современные болгарские слова от того же корня шарен "пестрый, разноцветный" и шаря "делать пестрым; красить".

Среди слов второй группы различая еще более значительны, чем среди слов первой. Во-первых, только часть /немногим более половины/ слов второй группы — бисер, врач, книгочей, ковчег, корчага, кумир, печать, печатлеть, сан, тъма, чертог — заимствована в цельнооформленном виде и без изменений /или с минимальными изменениями/ после прохождения через язык-посредник /древнеболгарский язык/. В остальных случаях остались только древнеболгарские или даже более поздние производные слова /болгарин, боярин, ваяние, капище, суета; шаровый/. В этих словах праболгарский корень подвергся опрощению и выделяется в лучшем случае в виде субморфа в современном корне /например, болгар-, бояр-, кап- и др./, а то и только как инициаль корня /например, суе-/. Столь серьезными изменениями в своем морфемном составе эти слова обязаны древнеболгарскому языку-посреднику, который адаптировал праболгаризмы к новой для них, славянской языковой системе чаще всего путем суффиксации. Из-за наличия в языке двух идентичных по форме и семантике слов /славянского древнеболгарского и тюркского праболгарского/ первое предпочиталось, а второе постепенно вытеснялось в пассивный словарный запас, откуда позже исчезало /например, существительные капъ и шаръ, прилагательные соун, соуе/. Если же такого частичного семантического дублирования не было, то иногда при заимствовании /еще в древнеболгарском языке/ слова сразу принимали форму pl. t. /вългари, вол'гари/, от которой позднее развивалась по типу древнеболгарских j-основ или агj-основ форма ед. ч. /вългаринъ, вол'гаринъ/. Второе различие среди слов этой группы — их разное положение /место/ в словообразовательных гнездах. Большинство слов — вершины словообразовательных гнезд: бисер, болгарин, боярин, врач, ковчег, корчага, капище, кумир, печать, печатлеть, сан, тъма. Вместе с тем слова чертог и шаровый уже не входят в состав словообразовательных гнезд — они одиночные /непроизводные и непроизводящие/ с синхронной точки зрения. Слова ваяние и суета в наши дни входят в состав гнезд слов, образованных намного позже /глаголы ваять и суетить/ при помощи их корней или основ. Во второй группе слов словообразовательный потенциал вершин гнезд не так четко коррелирует с их лексической многозначностью и с актуальностью их лексического значения. Так, например, у слов с неактуальным в наши дни значением капище, ковчег, корчага, тъма "большое количество" соответственно 1, 2, 2, 4 производных слова. Наоборот, у

актуальных в наши дни слов, как *печать* и *врач*, соответственно 6 и 2 лексических значения, 116 и 29 производных слов. Но чисто семантическими причинами нельзя объяснить, почему, например, у слова *боярин*, выпавшего из активного в пассивный запас лексики почти 300 лет назад, такое же количество лексических значений — 1 и производных слов — 8, как и у активно употребляемого в наше время слова *болгарин*.

Третья, последняя группа намеченных для исследования слов заимствована русским языком непосредственно из праболгарского: *ватага*, *ковер*, *кошун*, *сабля*, *товар*, *товарищ*, *шапка*.

Слово *товарищ* — вершина словообразовательного гнезда. Это праболгарское суффиксальное производное слово пережило опрощение, и в наше время оно выступает как непроемное, производящее, нечленимое слово: праболг. **tavra+iš* > **tavraiš* > совр. рус. *товарищ*. В гнезде 9 производных слов. В двух из них корень усекается /элизия -ищ/ и выступает своим алломорфом *товар-* с чередованием *p' - p* /*товар'ищ* — *товар-ка*, *со-товар-ка*/.

В гнезде *кошунство* рядом с вершиной слова находится слово *кошун* с пометой "устар." /о подобном случае см. выше, глагол *печатлеть* из второй группы/. *Кошун* служило для образования *кошунство*, но в связи с выпадением первого слова из активного словарного запаса второе заняло место вершины словообразовательного гнезда. Всего в описываемом гнезде 5 производных слов.

Слово *ковер* является вершиной словообразовательного гнезда. В гнезде 19 производных слов, 9 из них — сложные. В 12 словах представлен алломорф корня *ковр-*. В этих словах наряду с элизией -о- в корне наблюдается и чередование *v' - v*: *ков'ор* - *ковр-ов-ый*. В слове *коврик* — дополнительное чередование *p - p'*: *ков'ор* - *ковр'-ик*.

Слово *ватага* — вершина словообразовательного гнезда. В гнезде 4 производных слова. Корень *ватаг-* в них представлен своим алломорфом *ватаж-*: *ватаг/а/ - ватаж-ок, ватаж-к-а, ватаж-ник, ватаж-н-ый*, т. е. отмечается чередование *г - ж*.

Слово *сабля* — вершина словообразовательного гнезда. В гнезде 10 производных слов, 5 сложных. В четырех производных словах исходный корень *сабл'* — представлен своим алломорфом *сабель-* /*сабел'-*/ с наращением -е- и чередованием # -е /ср., напр., *сабл'-а - сабел'-н-ый*/.

Слово *шапка* — вершина словообразовательного гнезда. В гнезде 11 производных слов, 5 сложных. Корень исходного слова *шапк-* представлен в гнезде и тремя своими алломорфами: *шапоч-* /с чередованиями # -о и *к - ч*/ в *шапоч-к-а, шапоч-ник, шапоч-ница, шапоч-н-ый*; *шап-* /с усечением -к- / в *шап-оньк-а, шап-о-вал*; *шапч-* /с чередованием *к - ч*/ в *шапч-онк-а*.

Слово **товар** — вершина словообразовательного гнезда. В гнезде 67 производных слов, 41 из них — сложные. В 17 словах представлен алломорф **товар-**, т. е. налицо чередование **р - р'** /ср., напр., **товар - товар'-ец**/.

В этой группе слов обращает на себя внимание сравнительно большое количество производных слов в гнездах. Исключения составляют гнезда **ватага** /4 производных/ и **кощунство/ кощун** /5/. Как и в первой группе слов, и здесь можно проследить связь актуальности их лексического значения и многозначности со словообразовательным потенциалом гнезд. Все слова являются вершинами гнезд. Частичное исключение представляет устаревшее слово **кощун**, находящееся на вершине гнезда, но все-таки после основной, актуальной в наше время вершины.

III.

Всего в настоящем исследовании рассматриваются 30 гнезд и 2 одиночных слова /**чертог** и **шаровый**/.

Как уже было сказано выше, в них праболгаризмы присутствуют не только в цельнооформленном виде, но и в виде корней современных слов, и даже в виде частей /субморфов или инициалей/ корней слов. Такое разнообразие делает особенно интересным обобщение морфонологических явлений в рассмотренных гнездах.

Среди слов первой группы можно выявить только чередования: в 25 случаях **г - ж**, в 2 случаях **л' - л** и в одном случае **к - ч**. Исключительно интересен для нас тот факт, что в 23 случаях чередование **г - ж** /в гнезде **книга** : **книг-** - **книж-**/ повторяет возникшее в древнеболгарском языке чередование, так что можно считать заимствованием и само явление чередования в этом гнезде.

Более разнообразна морфонология гнезд третьей группы. Чередования в ней распределяются следующим образом: **р - р'** — 18 случаев, **в' - в** — 12 случаев, **к - ч** — 5 случаев, **г - ж** — 4 случая, **# - е** — 4 случая, **# - о** — 4 случая, **р' - р** — 2 случая. В двух случаях в производящих корнях усекается **-к-** и тоже в двух — **-иц**.

Наиболее интересны морфонологические явления во второй группе рассмотренных слов. Чередования распределены так: **р' - р** — 16 случаев, **г - ж** — 4 случая, **р - р'** — 2 случая и **# - е** — 1 случай. В одном случае корень аугментируется: **-е-** в **тем/ник**/ от **т'ма**. В корнях **болгарин** и **боярин** усекаются субморфы /бывшие суффиксы/ **-ин** в 16 случаях.

Исторических изменений в морфемном составе слов первой и третьей группы нет, зато среди слов второй группы наблюдается несколько случаев опрощения. Опрощению подверглись древнеболгарские производные от праболгарских корней **болгарин** и **боярин**. В гнездах **ваять**, **суетить** и **суеверный** вершины не только пережили опрощение, но и заменили /в качестве исходных слов/ более древние слова, отбросив последние к

периферии гнезд /напр., **ваяние** в гнезде **ваять**, **суета** в гнезде **суетить**/. Опрощение пережили и одиночные /непроизводные и непроизводящие в синхронном плане/ слова: прилагательное **шаровый** и бывшее предложно-наречное сочетание **всуе**.

Словообразовательный потенциал гнезд также неодинаков. В первой группе слов на 6 гнезд приходится 111 производных /из них 53 сложных/ слов, т. е. средний словообразовательный потенциал одного гнезда — 18 производных /9 сложных/ слов. Для третьей группы слов на 7 рассмотренных гнезд приходится 128 производных /65 сложных/ слов, а средний потенциал гнезда такой же — 18 производных /9 сложных/ слов. Во второй группе слов этот показатель несколько меньше: там на 17 рассмотренных гнезд приходится 230 производных /48 сложных/ слов, т. е. средний потенциал одного гнезда — 14 производных слов, из них сложных — 3. В "Словообразовательном словаре русского языка" нет данных о количестве сложных слов, но по данным об общем количестве гнезд /12 621/ и производных слов в них /126 690/ можно легко подсчитать средний словообразовательный потенциал одного современного русского словообразовательного гнезда — 10 производных слов. Следовательно, этот же показатель выше для слов первой и третьей групп в 1,8 раз, а для второй — в 1,4 раза. Если же принять во внимание все гнезда /30/, то на них приходится в общей сложности 469 производных слов, т. е. почти по 16 на одно гнездо. И этот показатель тоже свидетельствует о высокой словообразовательной активности праболгаризмов. Диапазон варьирования потенциала велик — в некоторых гнездах по 1-2 производных слова /напр., в **батог**, **клобук**, **хоругвь**, **капище** и др./, а в других — по 29 /**врач**/, 50 /**книга**/, 67 /**печать**/, 116 /**товар**/ и т. д. Причины такого большого различия в потенциале уже были частично затронуты, но нелишне еще раз подчеркнуть, что гнезда с наибольшим словообразовательным потенциалом имеют в качестве вершин слова, обслуживающие такие сферы человеческой деятельности как культура, коммуникации, здравоохранение, торговля и т. п.

Если говорить о месте праболгаризмов в современных русских словообразовательных гнездах, надо особо отметить тот факт, что почти все они являются вершинами гнезд /об исключениях **книгочей** и **чертог** — см. выше/. Особо надо отметить и роль древнеболгарского языка в качестве посредника при заимствовании. В группе слов, заимствованных через его посредство, иногда древнеболгаризмы являются вершинами гнезд вместо уже исчезнувших праболгаризмов. В гнездах есть и 15 древнеболгарских производных слов /кроме слов **болгарин**, **боярин**, **капище**, которые уже являются непроизводными с синхронной точки зрения/. Древнеболгарский язык сыграл решающую роль при адаптации праболгаризмов к сла-

вянским языковым нормам, поэтому они легко заимствовались русским языком. Примечательно, что само отсутствие корней или частей корней /субморфов или инициалей/ среди слов первой и третьей групп доказывает этот факт. В то же время древнеболгарское посредство отразилось и на морфонологии отдельных слов и целых гнезд, и даже на форму корня при производстве новых слов /например, корень **книж-** получен при чередовании в древнеболгарском языке/.

Настоящая работа является лишь первой попыткой в этой области. Она не рассматривает, например, такую исключительно интересную проблему, как отношения мотивации и семантические отношения внутри гнезд — этот вопрос требует отдельного исследования. Не рассмотрены в этой работе и две системные единицы современного русского словообразования — словообразовательные типы и способы словообразования. Это является следствием того, что праболгаризмы занимают исключительно положение вершин /т. е. они непроизводны/. Корпус праболгаризмов все еще недостаточно велик для исследования в больших системных единицах. Симеонов /1981/ говорит о 230 праболгаризмах, определяемых венгерскими лингвистами. В то же время болгарские лингвисты недостаточно активны — они определяют до 150 таких слов /исключая до 40 имен собственных и топонимов, которые до сих пор не конкретизованы достаточно четко и поэтому не включены в настоящую работу/. К сожалению, и в наши дни праболгаризмы определяются как суперстратный слой в болгарском языке /Львов 1973, с. 227; Филкова 1989, с. 32, и др./, а ведь очень часто они просто замаскированы более поздним тюркским влиянием как в болгарском, так и в русском языке /напр., уже упомянутому праболгарскому суффиксу *-ĉi>др.-болг. -УН(Н) соответствует совр. болг. -джи вследствие более позднего турецкого влияния, Заимов 1953, с. 171; Младенов 1979, с. 35/. Думается, что при наличии новых данных в области этимологии, истории языка и исторической грамматики исследования по этой тематике можно будет значительно расширить.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Боев 1965 — Е. Б о е в. За предтурското тюркско влияние в българския език — още няколко прабългарски думи. — В: Български език, 1965, кн. 1, с. 3-17.
- Венедиков 1954 — И в. В е н е д и к о в. Две семантични обяснения. — В: Известия на Института за български език, кн. III, 1954, с. 289-295.
- Георгиев 1952 — В л. Г е о р г и е в. Опит за периодизация на историята на българския език. — В: Известия на Института за български език, кн. II, 1952, с. 71-116.
- Грамматика 1991 — Грамматика на старобългарския език. София, Б А Н, 1991.
- Грамматика 1980 — Русская грамматика. Москва, 1980, А Н С С С Р.
- Дмитриев 1962 — Д м и т р и е в Н. К. Строй тюркских языков. М., 1962.
- Добродомов 1969 — Д о б р о д о м о в И. Г. Из булгарского вклада в славянских языках /I/. — В: Этимология 1967. М., 1969, с. 252-270.
- Добродомов 1971 — Д о б р о д о м о в И. Г. Из булгарского вклада в славянских языках /II/. — В: Этимология 1968. М., 1971, с. 189-196.
- Добродомов 1972 — Д о б р о д о м о в И. Г. Из булгарского вклада в славянских языках /III/. — В: Этимология 1970. М., 1972, с. 103-115.
- Добродомов 1985 — Д о б р о д о м о в И. Г. Еще раз о славянских вариантах **sabja*, **šabja*. — В: Этимология 1983. М., 1985, с. 88-92.
- Дуриданов 1960 — И в. Д у р и д а н о в. Стари тюркски заемки в българския език. — В: Изследвания в чест на Марин Дринов. С., 1960, с. 429-443.
- Еленски 1980 — Е л е н с к и Й. Историческая лексикология русского языка. Велико Търново, 1980.
- Заимов 1953 — Й. З а и м о в. Етимологични бележки. — В: Български език, 1953, кн. 2, с. 171-173.
- Касевич 1986 — К а с е в и ч В. Б. Морфонология. М., 1986.
- Львов 1957 — А. С. Л ь в о в. Из старославянската лексика. — В: Български език, 1957, кн. 1, с. 31-46.
- Львов 1973 — Л ь в о в А. С. Иноязычные явления в лексике памятников старославянской письменности /тюркизмы/. — В: Славянское языкознание. VII международный съезд славистов. М., 1973, с. 211-227.
- Мирчев 1978 — К. М и р ч е в. Историческа граматика на българския език. III изд., С., 1978.
- Мирчев 1985 — К. М и р ч е в. Старобългарски език. II изд., С., 1985.
- Младенов 1979 — С т. М л а д е н о в. История на българския език. София, Б А Н, 1979.
- Одинцов 1989 — О д и н ц о в Г. Ф. К истории слова сабля в русском языке. — В: Этимология 1986-1987. М., 1989, с. 177-193.

- Русек 1981 — Й. Русек. Лексиката на българския език като отражение на хиляда и триста годишното развитие на българския народ. — В: Първи международен конгрес по българистика, София, 1981. Доклади. Т. I, ч. 5, кн. 1. Исторически развой на българския език. С., 1983, с. 247-271.
- Симеонов 1976 — Б. Симеонов. Произход и значение на името **българи**. — В: Векове, 1976, кн. 5, с. 5-13.
- Симеонов 1979 — Б. Симеонов. Прабългарската съставка на българския език. — В: Български език, 1979, кн. 5, с. 411-417.
- Симеонов 1981 — Б. Симеонов. Прабългарите и техният език. — В: Първа национална младежка школа по езикознание. С., 1981, с. 30-37.
- Филкова 1989 — Филкова П. К вопросу о древнеболгарской основе первого письменно-литературного языка славянских народов. — В: Старобългаристика, 1989, кн. 2, с. 23-40.
- Филкова 1991 — Филкова П. Староболгарские традиции в истории русского литературного языка. С., 1991.
- Цонев 1984 — Б. Цонев. История на българския език. Т. I, II, III /А. Обща част. Б. Специални части./ С., 1984 /т. I, II/, 1985 /т. III/.

ЭКСЦЕРПИРОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ И ИХ СОКРАЩЕНИЯ В ТЕКСТЕ РАБОТЫ

- БЕР — Български етимологичен речник. Т. I-III. С., 1964-1986.
- Егоров — Егоров В. Г. Этимологический словарь чувашского языка. Чебоксары, 1964.
- КрЭС — Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка. М., 1961.
- Младенов — Младенов Ст. Этимологически и правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ. С., 1941.
- Преображенский — Преображенский А. П. Этимологический словарь русского языка. М.-Л., 1960.
- СБЕТР — Стоянов Ст., Янакиев М. Старобългарски език. Текстове и речник. С., 1976.
- Тихонов 1985 — Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка. Т. I, II. М., 1985.
- СР — Старобългарски речник. Т. I. Отг. редактор Дора Мирчева. С., 1984.
- Срезневский — Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Т. I-III. М., 1958.
- СРЯ — Словарь русского языка. Москва, АН СССР, т. I-IV, 1981-1984.
- СЦЛРЛЯ — Филкова П. Староболгаризмы и церковнославянизмы в лексике русского литературного языка. Учебный словарь. С., 1986.
- Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. I-IV. М., 1986-1987.
- Цыганенко — Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. Киев, 1970.
- ЭСРЯ — Этимологический словарь русского языка. Под ред. Н. М. Шанского. Т. I /вып. 1-5/, т. II /вып. 6-8/. М., 1963-1982.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Под ред. О. Н. Трубачева. Вып. 1-15. М., 1974-1989.
- Миклошич — F r. M i k l o s i c h. Lexicon palaeoslovenicograeco-latinum. Vindobonae, 1862-1865.
- SA — L. S a d n i k, R. A i t z e t m ü l l e r. Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen texten. Heidelberg, 1955.
- SJS — Slovník Jazyka staroslověnského. Praha, Akademia, 1-40, 1958-1987.

УПОМЯНУТЫЕ В ТЕКСТЕ
ДРЕВНЕБОЛГАРСКИЕ ПАМЯТНИКИ И ИХ СОКРАЩЕНИЯ

Ас/ем/.	—	Ассеманиево евангелие
Бит. надп.	—	Битольская надпись царя Ивана-Владислава
Зогр.	—	Зографское евангелие
Клоц.	—	Клоцов изборник
Мар.	—	Мариинское евангелие
Син. евх.	—	Синайский евхологий
Син. пс.	—	Синайская псалтырь
Супр.	—	Супрасльская рукопись

**ON THE PROBLEM OF THE PLACE OF THE PROTO-BULGARIAN
ELEMENTS IN THE SYNCHRONIC WORD-BUILDING SYSTEM
/THE SYNCHRONIC WORD-BUILDING GROUPS/
OF THE MODERN RUSSIAN LANGUAGE**

Vladimir Huntov

/Summary/

This paper has for its object the proto-Bulgarian lexics (words, roots, parts of roots) in Modern Russian. The main aim of the author is to qualify the place of the proto-Bulgarian lexics in the synchronic word-building system of Modern Russian.

In the first (etymological) part of this paper the author makes a survey of the works of Bulgarian and foreign etymologists as a basis for specifying the corpus of the proto-Bulgarian lexics in modern Russian. The lexics under research fall into three groups according to the ways of their borrowing in the Russian language.

In the second (word-building) part of the paper the word-building groups are used as complex systematic word-building units in modern Russian. The author tries to qualify the word-building potential of the groups with an initial (basic) word — a proto-Bulgarian word, and then to make a general morphonological characterization of these groups. The author studies the connection between the semantics and the word-building potential of the proto-Bulgarian word and analyses the historical changes in their morphemic structure. Special attention is paid to Old-Bulgarian as a language-mediator in the process of borrowing proto-Bulgarian words in Russian.

In conclusion the author generalizes the results of the research work outlining at the same time the insoluble problems for the time being.

**К ВОПРОСУ О МЕСТЕ ПРАБОЛГАРИЗМОВ В СИНХРОННОЙ
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ
/СИНХРОННЫХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗДАХ/
СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА**

Владимир Хънтов
/Резюме/

Объект настоящей работы — праболгаризмы /слова, корни слов и субморфы корней слов/ в современном русском языке. Основная задача исследования — определить место праболгаризмов в синхронной словообразовательной системе современного русского языка.

В первой /этимологической / части работы на основе исследований болгарских и иностранных этимологов определяется корпус праболгаризмов в современном русском языке. В этой части исследуемые лексические единицы обособляются в три группы в зависимости от путей их заимствования в русском языке.

Во второй /словообразовательной/ части праболгаризмы рассматриваются в составе комплексных словообразовательных системных единиц современного русского языка — словообразовательных гнезд. Определен словообразовательный потенциал гнезд, на вершине которых находится праболгаризм; сделана общая морфонологическая характеристика этих гнезд; исследована связь между лексической семантикой и словообразовательным потенциалом праболгаризмов; анализированы исторические изменения в их морфемной структуре. Особое место уделяется исследованию роли древнеболгарского языка в качестве языка-посредника при заимствовании части праболгаризмов в русском языке.

В заключении обобщаются результаты исследования и намечаются некоторые нерешимые на этом этапе проблемы.

**КЪМ ВОПРОСА ЗА МЯСТОТО НА ПРАБЪЛГАРИЗМИТЕ В
СИНХРОННАТА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНА СИСТЕМА
/В СИНХРОННИТЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНИ ГНЕЗДА/
НА СЪВРЕМЕННИЯ РУСКИ ЕЗИК**

Владимир Хънтов

/Резюме/

Обект на настоящата студия са прабългаризмите /думи, корени на думи и части от корени на думи/ в съвременния руски език, а нейна основна задача — да се определи мястото им в синхронната словообразователна система на съвременния руски език.

В първата /етимологична/ част на студията се прави преглед на изследванията на български и чуждестранни етимолози и въз основа на техните изводи се определя корпусът на прабългаризмите в съвременния руски език. Още тук изследваните лексикални единици се разделят на три групи в зависимост от пътищата на заемане в руския език.

Във втората /словообразователна/ част за решаване на основната изследователска задача се използват синхронните словообразователни гнезда като комплексни системни словообразователни единици в съвременния руски език. Определя се словообразователният потенциал на гнездата с изходна дума — прабългаризъм, прави се обща морфонологична характеристика на тези гнезда, изследва се връзката между семантиката и словообразователния потенциал на прабългаризмите, анализират се историческите изменения в морфемната им структура. Специално място се отделя за изследване на ролята на старобългарския език като език-посредник при заемането на част от прабългаризмите в руския език.

В заключението се обобщават резултатите от изследването, като се набелязват и нерешимите на този етап проблеми.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 28, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1992

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VELIKO TIRNOVO

Tome 28, livre 2
1992

FACULTÉ PHILOLOGIQUE

СИНТАКТИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА РИТЪМА В
БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕВОДИ НА
ФРЕНСКА ПОЕЗИЯ ОТ XIX ВЕК
/ЮГО, БОДЛЕР, ВЕРЛЕН/

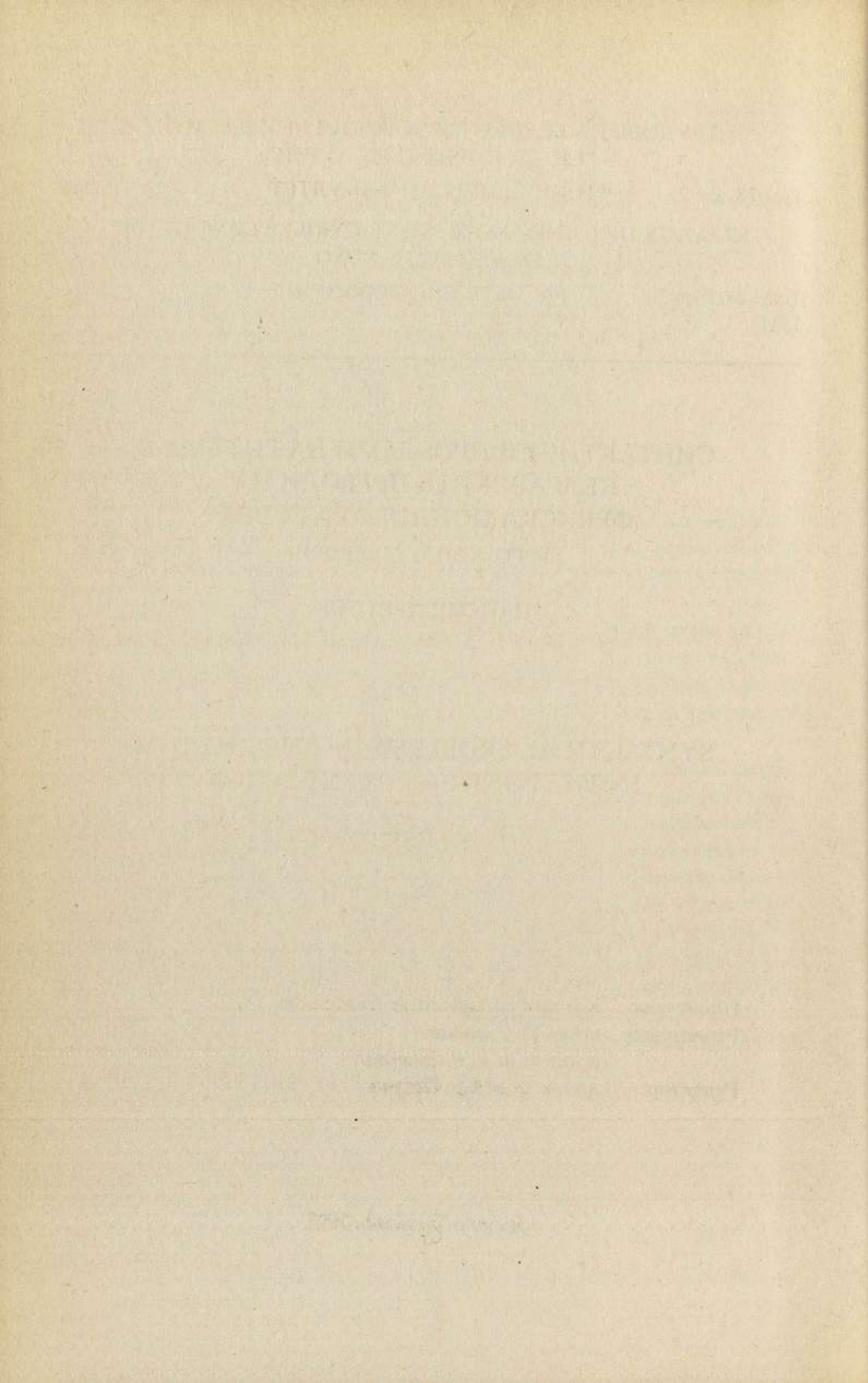
ПАИСИЙ ХРИСТОВ

SYNTACTICAL PROBLEMS OF THE RHYTHM
IN THE POETICAL TRANSLATION

PAISSI HRISTOV

Представя: Катедра по романска филология
Рецензенти: проф. П. Гълъбов
проф. к. ф. н. Н. Николов
Редактор: доц. к. ф. н. Кр. Петров

Велико Търново, 1992

СИНТАКТИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА РИТЪМА В БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕВОДИ НА ФРЕНСКА ПОЕЗИЯ ОТ XIX В. /ЮГО, БОДЛЕР, ВЕРЛЕН/

ПАИСИЙ ХРИСТОВ

В стихознанието вече е прието да се говори за поетически синтаксис. Той си поставя за цел да проучи "онези синтактични особености на дадена творба, които се открояват на фона на всекидневната реч"¹. Отношението между синтаксис и ритъм се определя от динамиката на фразата в рамките на стихотворната форма. Ж. Жафре подчертава, че синтактичното движение е определящ фактор при мерената реч, където то запълва пространството, което му предлагат стихът и строфата, разпределяйки силните времена и възходящите и низходящи мелодични сегменти"². Някои учени се опитват да мотивират размера на стиха с особеностите на фразата в даден език. Б. дьо Корнюлие се противопоставя на онези, които "обосновават дължината на александрина и на по-дългите стихове с позоваването на средната дължина на френската фраза. Френските изречения нямат средна дължина. Дори да имаше средна дължина на фразата в прозата, не е ясно защо поезията ще стандартизира именно прозаическата средна дължина. Впрочем дори и в класическата поезия повечето от александрините не съвпадат с фразата... Доколкото ми е известно, няма документиран отговор на въпроса защо и в други езици се наблюдава тенденция към подобни граници на стиха"³.

Много по-интересен е въпросът за отношението между дължината на думите и вида художествено творчество /поезия или проза/. Ледовская и Маулер констатира, че "делът на многосричните думи в поетическата реч е по-малък отколкото в прозата: четиросричните думи заемат в прозата 9,6%, а в поезията — 4,6%; петсричните — съответно 3,6% и 0,8%, а шестсричните — 0,9% и 0,1%"⁴. Тази разлика може да се обясни с факта, че многосричните думи по-трудно се вметват в определени метрични рамки. Известно е, че в нашата поезия преобладава ямбът. Вискателният поет предпочете една по-кратка дума, при равни други условия, за да може стихът да отговаря максимално на метрическата схема /при положение, че той се стреми към това/. Дължината на думите като особеност на лексикалната система на даден език има пряко отношение към стихотворния превод. Френските думи са относително по-къси от българските и това се дължи на

историческия развой на френския език. Следователно преводачът на поезия от френски на български ще бъде принуден да прибегва до така наречената компресия на изказа, която се осъществява чрез различни морфосинтактични трансформации или просто чрез изпускане на елементи, които се считат не особено важни. Въпросът за междуезиковите трансформации при превод на поезия е твърде интересен от лингвистична гледна точка, но той преминава границите на лингвистиката, тъй като се касае за претворяване на поетическата образност и трансформациите не могат да се наблюдават в чист вид. Във връзка със способите за постигане на еквилинеарност Ледовская и Маулер говорят за механични изпускания /на епитет, на една от еднородните части на изречението/ и за творчески изпускания — компресия /замяна на глаголно съчетание с прост глагол, замяна на номинално съчетание с просто съществително, прономинализация, използване на по-къси синоними, замяна на сложни с прости прилагателни, номинализация на изречението, замяна на сложни изречения с прости и пр.¹⁵ За различни видове трансформации при стихотворния превод говори и Л. С. Бархударов при наблюденията си върху преводи на английска поезия на руски език.⁶ Но не бива да се забравя предупреждението на Гачечиладзе, че най-добрите преводи се осъществяват не чрез средствата на лексическите и синтактическите съответствия, а с творческо търсене на художествени съответствия¹⁷.

В нашето изследване няма да се спираме на въпросните трансформации по следните съображения:

а/ Материалът, върху който работим, е толкова богат, че не е възможно той да бъде изследван изчерпателно от тази гледна точка.

б/ Дори само систематизирането на отделните видове трансформации би се оказало доста трудно, защото те не подлежат на моделиране, а зависят от моментната инвенция на преводача.

в/ Целта на настоящето изследване е да проследи как е предаден ритъмът на оригинала във връзка със синтактичните конструкции, имащи пряко отношение именно към ритъма, а не да проучваме изобщо синтаксиса на преводните версии.

Преди да пристъпим към конкретния материал, ще се опитаме да разграничим синтактично-ритмичния анализ на една оригинална творба, взет сам за себе си, от съпоставителния анализ, свързан със стихотворния превод. Много по-лесно е да се направи изчерпателен анализ на оригиналната творба, тъй като тя предлага по-малко материал, пък и този анализ не изисква да се отчитат зависимостите между оригинала и превода, между двата езика, между двете системи на стихосложение и пр. При анализа на оригинала могат да се открият множество синтактични особености, които имат

отношение към ритъма, но въпросът е кои от тях трябва да се вземат под внимание при изследване на превода. В даден сегмент от поетическата творба могат да се посочат редица синтактични особености, свързани с ритмичната конфигурация, но не всички те трябва задължително да се проектират върху превода — това нито е възможно, нито е необходимо.

Тези разсъждения ни принуждават да ограничим избора на критериите, въз основа на които ще осъществим нашето изследване. Ще се позовем на Ж. Жафре, който взема един отделен стих на Бодлер "Surgir du fond des eaux le Regret souriant" от сонета "Recueillement"⁶ и му прави синтактичен анализ във връзка с ритъма. Тук ще възпроизведем със съкращения неговите разсъждения:

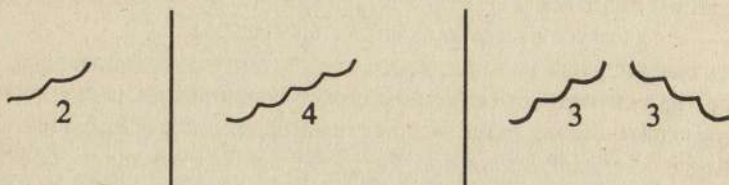
В цитирания стих инверсията в реда на появяване на трите синтактични компонента /казуемо - допълнение - подлог/ подсилва артикулационните пунктове /паузите, удължените срички, ударенията/, които разграничават трите интонационни групи, разпределяйки продължителността на реализация на стиха върху три последователни сегмента. Постепенно се удължава всяка една от тези синтактични /и съответно ритмични/ групи. Жафре предлага схемата:

Groupes syntaxiques	I verbe surgir	II complément du fond des eaux	III sujet le Regret souriant
Groupes rythmiques	$\cup \overset{'}{2}$ 2	$\cup - \cup \overset{''}{2}$ 4(2 x 2)	$\cup \cup \overset{'}{3} \cup \cup \overset{''}{2}$ 6(3 x 2)

където с $\overset{'}{}$ се означава ударението върху дългата сричка $\overset{'}{2}$, а с $\overset{''}{}$ се отбелязва относително по-силното ударение при цезурата и при римата /В скоби ще отбележим, че Жафре използва за анализа на френския стих схемите на силаботоническото стихосложение, което в случая се оказва твърде интересно, макар че знакът — не означава дълга, а ударена гласна; ако наистина "i" в "surgir" е дълго, то "o" във "fond" и "e" в "regret" съвсем не са дълги — от гледна точка на френската акцентна система те не носят ударение.

По-нататък Жафре отбелязва, че речевият ритъм по природа е силабически и че александрийският стих се състои от 12 сричкови единици, които в случая се явяват в комбинацията 2 + 4 + 6. Но аритметиката не прави ритъма. Тук единиците не са абстрактни, всяка има своя собствена реализация и не са еквивалентни помежду си. Те се възприемат като съставки

на едно трифазово движение с нарастваща амплитуда, чието ядро е първата контрастна двойка: кратка неударена + дълга ударена /ямб/. Тази ямбична база се импулсира от едно възходящо мелодично движение:

Низходящото движение на гласа, което обикновено маркира края на един речеви сегмент, тук е ограничено, защото това е все още средата на фразата, а пък и крастишието ни оставя в очакване на рима, която ще дойде след два стиха... За да има ритъм, трябва да има ритмическа мотивация... Ритмичното функциониране на този стих може да се представи по следния начин. Ритмичното начало е осигурено от една ямбична тема $\sim \overset{2}{/}$, която се явява съставен елемент на движението. Втората фаза на движението представлява развитие чрез повторение на началната фигура. Неговото вторично деление на два елемента се основава на подобие на синтактичните компоненти /определящо + име/; ударенията падат върху двете едносречни съществителни, носители на смисъла /fond и eaux/. Чрез това прогресивно движение, получено вследствие на удължаването, успоредно с възходящата интонация се стига до засилване на ударението в края на полустихието /при цезурата/. След това става ритмична промяна: при новото разпределение на ударенията сричките се групират анапестично /по три — нечетно/: $\sim \overset{2}{/}$ / х 2. Генеративният принцип на анапестичното групиране на сричките се състои в удвояването на кратката неударена гласна /преминава се от $\sim \overset{2}{/}$ / към $\sim \overset{2}{/}$ /, а самото второ полустихие се получава чрез удвояване на новата метрическа единица.

Ако разглеждаме стиха като кохерентна ритмическа фигура, бихме могли да говорим за своеобразен ритмически синтаксис, основан върху езиковата прозодия. И ако всеки чете този израз именно като стих, то е защото неговото възприемане е свързано непосредствено със системата от отношения, които са в основата на ритмичното движение.

Позволихме си това пространно изложение на анализа на Ж. Жафре, защото то представлява несъмнен теоретически и практически интерес. Но може ли то да ни служи за модел при съпоставителния анализ на оригинала и на преводните версии? Нека видим как въпросният стих е преведен на български език:

Извира жал по тях от тиха водна глъб... /Г. Михайлов/

И съжаление, усмихнато без свян... /К. Кадийски/

И разкаяние усмихва се пред мен... /П. Симов/

Лесно може да се констатира, че преводът на Г. Михайлов стои по-близо до оригинала в сравнение с другите две версии, които от своя страна са сходни помежду си. Но по принцип оригиналът и преводите не са съпоставими, защото при поезията не се превежда стих за стих, макар еквилинеарността да е желателна. Освен това, двете стихотворни системи не могат да се подвеждат под общ знаменател. Налагането на ямбичните и анапестични схеми в този случай е интересно, но това не е един универсален подход. Смяната на ямб с анапест в този случай не дразни, не защото тези стъпки са съвместими /в един изискан български стих това не е възможно/, а защото те изкуствено са приложени към френската стихотворна система. Нито съседните стихове, нито дори стихът, с който даденият стих се римува, не предлагат подобна схема. Нека го сравним с:

Ēt, cōmme ũn lōng linceul/trāinānt à l'Ōriēnt...

Като подобен на разглеждания стих може да се посочи първият стих на стихотворението:

Sois sage, ô mā douleur, et tiens-toi plus tranquille...

с тази разлика, че върху четвъртата сричка тук не може да има ударение; впрочем и върху *fond* реално няма ударение.

Ако представим по приложения по-горе начин първата строфа на същото стихотворение, ще се получи следното:

Sois sage, / ô mā douleur // et tiens-toi / plus tranquille/ /2+4+6/

Tu rêchâmais le Soir, // il descend, / le voici: /6+3+3/

Une atmosphère obscure // enveloppe la ville, /6+6/

Aux uns portant la paix, // aux autres le souci /6+6/

При това, има разлика между третия и четвъртия стих, защото паузата в третия стих след шестата сричка е значително по-слаба, тъй като той представлява едно синтактично цяло, докато двете полустиха на четвъртия стих са самостоятелни и дори се противопоставят едно на друго. Оказва се, че общото между четирите стиха на тази строфа е мястото на цезурата след шестата сричка. Именно цезурата, която не е синтактично явление /по-скоро синтаксисът трябва да се съобразява с нея/ може и трябва да послужи за

критерий при ритмичното съпоставяне на оригиналните и на преводните поетически творби.

Когато се изследват в съпоставителен план оригиналът и преводните версии, трябва да се държи сметка, от една страна, за различията между оригинала и даден превод, а от друга, за различията между самите преводи. Първите различия могат да бъдат обусловени от обективни причини, а вторите са от чисто субективен характер — те зависят изключително от избора на преводача. При анализа на материала се натъкнахме на един любопитен случай: става дума за преводите на стихотворението на В. Юго "Следобедният сън на лъва", осъществени от Г. Мицков /В. Юго, т. 7, Поезия, с. 267/ и от П. Симов /В. Юго, Лирика, 1962 г./ Ще цитираме първите две строфи от двата превода, които са показателни за подхода на двамата преводачи:

Спи лъвът в леговище прикрито,
спи дълбоко в оня тежък сън,
слънцето когато упорито
пали и тежи над всичко вън.

Диша морна цялата пустиня,
дреме вече сънният му взор;
всякъде, където той премине,
вдъхва ужас в целия простор.
/Прев. Г. Мицков/

Спи лъвът в леговище познато;
спи, потънал в оня тежък сън
на следобедния час, когато
слънцето тежи над всичко вън.

И отдъхват пясъчни пустини;
господарят дреме най-подир;
този скитник откъдето мине,
вдъхва страх в пустеещата шир.
/Прев. П. Симов/

Ние нямаме за цел да установяваме случаи на влияние на един преводач от друг или на плагиатство. Но преводите са подозрително близки. Бихме искали да ги дадем за пример как мисълта на преводачите е следвала един и същ път на възпроизвеждане на оригинала: стиховете в преводите се състоят от по 9 и 10 срички, а в оригинала са съответно 8 и 9; римите са

кръстосани във всички случаи, поетическата образност е възпроизведена сполучливо; не е подценена ролята на повторенията и на анжамбманите. Там, където има различия, те сякаш издават колебанията на мисълта на преводача. В този смисъл, ако тези преводи са правени независимо един от друг, това би могло да се разглежда като уникален случай. Оставаме все пак със съмнението за евентуална грешка при посочване на автора на превода в съдържанието на тома или за заимстване.

Много по-интересни са за нас останалите случаи, когато подходът на всеки преводач е различен в зависимост от неговата компетентност и от преводаческия му стил /макар да се твърди, че преводачът не бива да има свой стил/, от сполучливото /или несполучливо/ решение на всеки възникнал при работата проблем. Не трябва да се забравя, че не само в съдържателно, но и във формално отношение преводачът е длъжен да пресъздава духа на творбата. Формата не се копира — то не е и възможно. Търсят се такива формални характеристики, които отчитат особеностите на оригинала и съответстват на стихотворната система на езика, на който се превежда. Вниманието ни бе привлечено от две версии на стихотворението "Paris bloqué" на В. Юго в превод на Марко Ганчев /В. Юго, т. 7, 1990 г., с. 274/ и на Марта Дикова /В. Юго, Избрани произведения, т. V, 1967 г./

Ето как започва оригиналът:

O ville, tu feras agenouiller l'histoire.
Saigner est ta beauté, mourir est ta victoire.
Mais non, tu ne meurs pas. Ton sang coule, mais ceux
Qui voyaient César rire en tes bras paresseux
s'étonnent: Tu franchis la flamme expiatoire
Dans l'admiration des peuples, dans la gloire...

Марко Ганчев е осъществил своя превод /и в смислово, и във формално отношение/ напълно в духа на оригинала: съхранил е основните конструкции, а там, където това не е било възможно, е предложил свои, които са сходни с оригиналните или имат адекватен ефект:

Пред теб ще коленичи историята бледа.
Кръвта е твоята хубост, смъртта ти е победа,
о, столицо кървяща. Ранена си, но жива!
Прегръщала си Цезар, развратна и ленива,
но днес изкупваш всичко: вината ти минава
през огъня и става възхита и прослава...

Какво показва един по-подробен анализ?

1. Фактитивната френска конструкция от първия стих е заменена с формално активна, а по смисъл пасивна конструкция/ *Tu feras agenouiller l'histoire* — ще коленичи историята.

2. Във втория стих, който се състои от две допълващи се части, във френски език са употребени инфинитиви /отглаголни съществителни/, които съвсем естествено на български език са предадени чрез съответните обикновени съществителни.

3. В третия стих е осъществено едно съвсем обосновано разместване: "*Ton sang coule*" е предадено с "о, столицо кървяща" и то е поставено в началото, за да се наблегне с още по-голяма тежест върху краестишието. /"Ранена си, но жива" отговаря на "*Mais non, tu ne meurs pas*"/.

4. Осъществена е така наречената компресия при превода на

Mais ceux

Qui voyaient César gire en tes bras paresseux

S'étonnent...

Изпуснат е перцептивният глагол "*voir*", който в оригинала влиза в конструкция, имаща до голяма степен формално значение /нима същите тези, които са виждали Цезар в прегръдките на столицата, сега се учудват, че тя преминава през изкупителния огън!/. Ще добавим още, че този детайл е накарал преводача да предпочете заглавието "Столицата в обсада" /от женски род! и да прибегне до субстантивацията: "*Ton sang coule*" — "О, столицо кървяща". Затова М. Ганчев се е задоволил със запазване на същественото: "Прегръщала си Цезар, развратна и ленива, /но днес изкупваш всичко."

5. Може дори да се твърди, че в българския превод "вината ти минава /през огъня и става възхита и прослава" има не по-малко обобщаваща сила, отколкото в оригиналното "*Tu franchis la flamme expiateoire / dans l'admiration des peuples, dans la gloire*".

Проследихме тези промени от френския към българския текст, за да видим как синтаксисът на оригинала се е трансформирал в синтаксис на превода, съхранявайки в значителна степен изначалния ритъм. А това е един значителен успех за преводача.

В превода на М. Дикова заглавието "Париж в обсада" е видимо правилно, но мъжкият род е потвърден и чрез "град", а това разрушава напълно образа с Цезар, още повече че този образ е предаден със съвсем неясното: "А Цезар ти се смей", което е отнесено към съвременieto на Юго: "Тече кръвта ти пак, а Цезар ти се смей."

Симетрията във втория стих е нарушена и той не звучи така лаконично и ясно, както в оригинала. Читателят не може да схване какво от оригинала

е предадено на български език с "Учудвам ти се как търпиш." Единствено приемливо звучи "През жертвен плам душата ти минава /и не един народ от теб се възхищава", макар че тук могат да се изкажат резерви по отношение на "плам" — по-добре е "огън" или "пламък", разгледа се, при променен контекст. Ето самата версия на Марта Дикова:

Историята, град, пред теб ще коленичи.
Красив си в кръв, смъртта с победа ще те кичи.
Не, ти не ще умреш. Тече кръвта ти пак,
а Цезар ти се смей. Учудвам ти се как
търпиш. През жертвен плам душата ти минава
и не един народ от теб се възхищава.

Ние нямаме за цел да критикуваме превода на М. Дикова, който почти механично копира оригиналните структури. Този буквализъм е довел преводачката и до изопачаване на образите. Искаме да подчертаем, че синтаксисът на преводната творба също трябва да бъде поетически, и смятаме, че сполучлив пример за това е анализираният по-горе превод на М. Ганчев.

Освен че синтаксисът е в тясна връзка с поетическата образност, той зависи и от метриката /от размера на стиха, от стъпката и пр./. Налага се изводът, че ямбът и анапестът са най-сполучливите метрични решения при преход от френското към българското стихосложение — и двете стъпки отговарят в значителна степен на разпределението на основните ударения в класическия френски стих, а освен това ямбът е особено добре застъпен и в оригиналната българска поезия. Всяко немотивирано отклонение от тези метрични схеми може да води до отдалечаване от оригиналното звучене. Ще подкрепим това си твърдение с примери от две стихотворения на В. Юго. Стихотворението "Съвестта" започва така:

Lorsque avec ses enfants vêtus de peaux de bêtes,
Echevelé, livide au milieu des tempêtes,
Caïn se fut enfui de devant jéhovah,
Comme le soir tombait, l'homme sombre arriva
Au bas d'une montagne en une grande plaine;
Sa femme fatiguée et ses fils hors d'haleine
Lui dirent: — "Couchons-nous sur la terre et dormons." —
Caïn, ne dormant pas, songeait au pied des monts.

То ни е известно в два български варианта. Първият е от Д. Полянов /"Наш живот", кн. 7 и 8, 1901 г., с. 342/, а вторият — от Първан Черкасски /В. Юго, 1990, т. 7, с. 223/. Д. Полянов е избрал амфибрахия:

Когато с деца си във кожи обвити,

Разчорлен и грозен сред вой страховити,
 Пред Саваот Каин се втурна във бяг
 Щом вечер настана на пуст един бряг
 До планина спря се човекът злосторни.
 Жена му сломена и синове морни
 Казаха: — Да легнем за малко отдъх —
 Не спящ, Каин мисли под черния върх.

Първан Черкаски остава верен на българската преводаческа традиция и превежда в ямб:

Със своите деца, навлекли груби кожи,
 разчорлен, смъртноблед, сред бурите тревожни
 побягнал като луд Каин от Йехова.
 Когато вечерта пристигнали едва
 сред ширна равнина до планина голяма,
 останали без дъх децата и жена му
 и промълвили: "Тук ще може да поспим!"
 Но Каин не заспал...

Стихотворната стъпка — в нея е всъщност основната разлика в подхода на двамата преводачи. Не можем да не отречем, че преводът на Д. Полянов е осъществен около 90 години по-рано, но това оправдава само до известна степен някои негови слабости. Полянов е следвал отблизо френските конструкции за сметка на редица граматически компромиси: неуместно изпускане на членната форма /"С деца си" вместо "с децата си"; "синове" вм. "синовете"/, архаични конструкции /"всред вой страховити", "на пуст един бряг", "човека злосторни"/, неуместна употреба на глаголно време /"мисли" е в сегашно време и не съответства на контекста/, лексикални волности /"отдъх" вм. "отдых". В тези осем стиха заради формата са извършени толкова много неоправдани насилия над езика, въпреки стремежа на преводача да остане верен на оригиналната конструкция или може би поради този прекален стремеж. Не може да се каже, че по това време нашето поетическо майсторство не е на висота, защото тогава са създадени много от шедьоврите на българската поезия. А в превода на Полянов към дисонанса, предизвикан от амфибрахия, се прибавят редица граматически неточности, които правят превода да звучи за нас по-архаично, отколкото оригиналът за французите.

Размерът на стиха също се отразява върху синтактичния строеж. Съвсем различно е звученето на един дванадесетсричен и на един шестнадесетсричен стих. Именно такъв пример ни предлагат стихотворението на В. Юго "Question sociale" и българската му версия в превод на Гина Петрова и Йордан Янков. Оригиналет е в александрини, отличаващи се с онази насеченост на стиха, за която се застъпва самият Юго. Цезурата не е на

своето постоянно място след шестата сричка. Един специфичен динамизъм нарушава монотонността на класическия александрийски стих:

O détresses du faible! ô naufrage insondable!
 Un jour j'ai vu passer un enfant formidable,
 Une fille; elle avait cinq ans; elle marchait
 Au hasard; elle était dans l'âge du hochet,
 Du bonbon, des baisers, et n'avait pas de joie...

На български език двусричната ямбична стъпка в един 16-сричен стих придава по-голяма разтегнатост на изказа, а лексикалният пълнеж, до който прибягват преводачите, води до нарушаване на оригиналната поетическа образност. В резултат на това от първия стих на оригинала е останал само бегъл спомен — липсват двете номинални синтагми, съвпадащи с полустишията и допълващи се във възходяща градация; във втория стих "un enfant formidable", е заменено с "Детенце непознато"; в четвъртия стих епитетите "красиви /игри/" и "лазурносини /мечти/" съвсем променят духа на творбата и звучат шаблонно. Връх на всичко са "изгарящите целувки" за едно момиченце на пет години. Коментарът е излишен. По-важно е да се разбере защо се е стигнало до това положение. Според нас тези слабости се дължат на прекомерното увеличаване размера на стиха, а оттам идва и нуждата да се запълни метрическата схема със словесен материал, а това променя синтактичните конструкции:

О, хора слаби, беззащитни сред нас живеят на земята!
 Видях край мене да минава едно детенце непознато.
 Едно момиченце, което бе може би на пет години,
 родено за игри красиви и за мечти лазурносини,
 и за изгарящи целувки...

Особено ярък пример за това как размерът на стиха се отразява върху синтаксиса намираме в стихотворението "Джинове" на Юго и в съответните преводи на П. Симов и на Л. Станчев. Докато в случаите на паралелизъм, на повторения, на инверсия и пр. разглеждаме въздействието на синтаксиса върху ритъма, то при "Лжинове" се вижда как стихът, в зависимост от своя размер, се отразява върху синтаксиса — в строфите с къси стихове изреченията са кратки, често безглаголни, римата налага допълнително членение на фразата, което внася по-голяма динамика. При по-дългите стихове е обратно. Нека сравним първата с осмата строфа на това стихотворение в оригинал и в превод на Л. Станчев /за сведение трябва да подчертаем, че този превод сполучливо възпроизвежда формалната и съдържателна страна на оригинала/:

Murs, ville,	Стените,
Et port,	градът.

Asile	Вълните
De mort,	мълчат,
Mer grise	не искат
Où brise	да плискат.
La brise,	Притиска
Tout dort.	сънят.

Cris de l'enfer! voix qui hurle et qui pleure;
 L'horrible essaim, poussé par l'aquilon,
 Sans doute, ô ciel! s'abat sur ma demeure.
 Le mur fléchit sous le noir bataillon.
 La maison crie et chancelle penchée,
 Et l'on dirait que, du sol arrachée,
 Ainsi qu'il chasse une feuille séchée,
 Le vent la roule avec leur tourbillon!

Вой адски! Той на жалба се превръща!
 От вихъра донесен, страшен рой
 стоварва се, небе, над мойта къща!
 Стената тръпне в тоя чер двубой.
 Като че ли, изтръгнат от земята,
 ще литне с писък моят дом в полята
 под вятъра. Че както лист в гората
 с вихрушката им ще го вдигне той.

Тук нямаме за цел да съпоставяме превода с оригинала, а по-скоро късите с дългите размери във връзка със синтаксиса и ритъма. Последните четири стиха на осма строфа представляват една сложна фраза, в която има и координация, и субординация /с две подчинени изречения/. При късите размери такова синтактическо разнообразие не е възможно.

При поетическия синтаксис можем да разграничим два типа конструкции — зависими /които се налагат от метричните и римни характеристики на творбата/ и автономни /с които авторът борави свободно за постигане на определени художествени задачи/.

Към зависимите конструкции ще отнесем различните случаи на инверсия, до които авторът или преводачът стигат, за да могат да спазят стихотворната стъпка /при силабическото стихосложение/ или за да осъществят краестишно съзвучие. Но инверсията би могла да се разглежда и като самостоятелна поетическа фигура, когато при възможност да избере между нормалната и инверсираната конструкция, авторът /преводачът/ предпочита инверсията. На този въпрос ще се спрем по-подробно по-нататък, а тук за

илюстрация ще посочим един стих на Бодлер в превод на К. Кадийски. В оригинала атрибутът стои нормално след глагола-връзка: "Soyez béni, mon Dieu, qui donnez la souffrance!"

Кадийски е могъл да избира между "Благословен бъди за мъките ни, Боже!" и "Бъди благословен за мъките ни, Боже!", но е предпочел инверсията, поставяйки ударението върху атрибута.

При детайлното разглеждане на словоредата като ритмообразуващ фактор при превода е необходимо да се види какъв е относителният дял на случаите на факултативна инверсия — ако те са много, тогава инверсията може наистина да се разглежда като поетическа фигура, имаща своя смислова и емоционална функция. Ако обаче се окаже, че почти винаги инверсията е наложена от изискванията на формата, то тогава в контекста на стихотворния код, който по начало е изкуствен по отношение на нормалния езиков изказ, инверсията ще се яви като една от неговите особености, без да има винаги свои собствени функции. А това ще бъде от особено значение за превода. Ако в оригинала авторът е предпочел, при равни други условия, инверсията, желателно е и преводачът да се стреми да запази инверсията, за да постигне адекватен изказ. Но това не зависи само от неговото добро желание или от усилията, които би положил. Ако имаме предвид прехода от френски на български език, би могло да се предположи, че инверсията на прилагателното във френски език /прилагателно + съществително/ винаги може да намери съответна конструкция и на български език, защото в нашия език мястото на прилагателното е по-свободно, отколкото във френски език. Но в действителност нещата са по-сложни, защото българското силаботоническо стихосложение налага допълнителни ограничения върху словоредата — тук е от значение не само броят на сричките и римата /както е във френски език/, но и мястото на ударението. Така например в същото стихотворение /"Благословение"/ Бодлер употребява синтагмата "un divin remède", която може да се замени с "un remède divin", без това да наруши конструкцията на стиха /"Comme un remède divin à nos impuretés"/. В българската версия "божествен лек" отговаря на ямбичния размер на стихотворението, а "лек божествен" е в хорей и затова единствено допустима е първата конструкция /не само заради римата с "човек"/.

Автономните синтактични фигури, каквито са повторенията, изрежданията, паралелизмът, антитезите и пр., зависят от свободния избор на автора. Но те съществуват и при прозата. Следователно трябва да се изследва как "съчетанието от синтаксис и стих позволява да се превърнат синтагмите, които образуват фразата, в единици с ритмическа стойност."⁹ С други думи казано, "интонационното движение на стиха се определя от взаимодействието между метрическия строеж на стиха и синтаксиса."¹⁰ М. Готие

констатира, че "метрическият размер в повечето случаи съвпада със синтагмата, защото и двете са основани на най-малката синтактична единица, състояща се от множество монеме."¹¹

А. Инверсия и ритъм при стихотворния превод

По въпроса за значението на инверсията в поетическия текст са се изказали редица автори. Според Мартинов "тя се използва, за да се подчертае една мисъл, която нормалният словоред не би изразил достатъчно добре."¹² "Инверсията е едно от най-силните средства на поетическия език — именно тя разграничава стиха от прозата."¹³ Да се подчертае една мисъл означава да се премести логическото ударение, т. е. да се промени ритъмът на изказа. Мартинов изброява няколко случая на инверсия, които са ни познати от граматиката.¹⁴ А Еткинд подчертава, че инверсията е мощен лост в ръцете на поета и "нека да признаем, че френската поезия се е възползвала от инверсията дотолкова, доколкото позволяват възможностите на френския език, който не се смята за толкова гъвкав."¹⁵ Ж. Коен съпоставя случаите на инверсия на прилагателното-епитет при авторите на класицизма, при романтиците и при символистите и стига до следните показатели: при класицизма /Корней, Расин и Молиер/ случаите на инверсия са 54,3%, при романтизма /Ламартин, Юго, Вини/ — 33,6%, а при символистите /Рембо, Верлен, Маларме/ — 30,3%. Коментарът на Ж. Коен е следният: "Честотата на отклонението в действителност намалява от класическите към модерните автори... При интерпретирането на тези резултати трябва да се държи сметка за два фактора: единият е исторически — предпоставянето на епитета е използвано по-често през 17 в., отколкото сега; вторият фактор е по-важен — той свидетелствува за тясната връзка между синтаксис и семантика. След като нормалното положение на прилагателното е след съществителното, това означава, че в препозиция то ще промени смисъла си."¹⁶

По думите на П. Гиро в постпозиция френското прилагателно има специфично значение, а в препозиция то придобива генерическо значение — подчертава се назоваващата лексикална категория: *Un homme grand est un individu grand; un grand homme est un individu dans lequel l'humanité est grande.*¹⁷

Въпросът е дали всички случаи на инверсия се отразяват върху смисловата и съответно върху ритмичната страна на текста. Читателите на поезия обикновено са свикнали с инверсията. В повечето случаи тя се налага от самия поетичен код. Инверсията в двете версификационни системи има различно приложение и в този смисъл е интересно как авторите на оригиналните творби и на преводите се възползват от нея, за да постигнат съответни ефекти. Анализът на материала показва, че случаите на задъл-

жителна инверсия преобладават чувствително, защото стихотворният контекст не дава друга възможност за изказ. Когато има повече вариантни решения, авторът /или преводачът/ използват нормалния словоред. Нямаме никакво намерение да омаловажаваме стилистичната и синтактична роля на инверсията при възможност за избор между правия и обърнатия словоред. Въпросът е в това, че стихотворният код е дотолкова сковаващ, че преводачът рядко може да се радва на подобна възможност. С други думи, при определени условия /даден лексикален материал, метрика, размер, цезура и пр./ преводачът намира обикновено само едно решение. Вариантните решения са рядкост. Чувствителни промени са възможни при въвеждане на нов лексикален материал. Ограниченията, които френската версификационна система налага върху словоредата, са свързани най-вече с римата и с цезурирането на стиха. У Бодлер срещаме "de vivants piliers" заради римата с "des regards familiers", "dans une ténébreuse et profonde unité" заради римата с "clarté", "parmi ces pâles roses" /заради "chloroses"/, "mon rouge idéal" /заради "hôpital"/, "un suprême sourire" /заради "Elvire"/, "une pure et divine liqueur" /заради "supérieur"/. У В. Юго откриваме "royal appetit" /заради "se vêtit"/, "Ceux qui d'un haut destin gravissent l'âpre cime" /заради "sublime" — тук ще отбележим и инверсията на двете синтагми — на определяемото /"l'âpre cime"/ и на определящото /"d'un haut destin"/, "un lointain crépuscule" /заради "recule"/, "immondes gèraires" /заради "prospères"/. Почти във всяко стихотворение на Верлен могат да се намерят подобни инверсии: "les calmes eaux" /заради "roseaux", "l'épais linceul" /заради "seul"/, "de funestes pensées" /заради "des lèvres pincées"/, "gais combats" /заради "pas"/ и пр. Наблюденията показват, че когато римите са флективни /граматически/ инверсията се среща по-рядко, защото се римуват еднакви части на речта. Но когато съществителното е в краестишието и е употребено с прилагателно-епитет, то инверсията е неизбежна: de leur riche musique, sous de vastes portiques.

Освен заради римата, в българската версификационна система инверсията се налага и в зависимост от стихотворната стъпка — от нуждата от съответно разпределение на ударените срички в стиха. Случаите на инверсия на най-различни. Детайлното им проучване е от значение не толкова за граматиката, колкото за практиката на стихотворния превод. Много е важно преводачът да има своя мярка, свой усет за поетическия синтаксис и да не допуска шокиращи инверсии. Ще посочим някои примери на инверсия в преводите, наложена по формални съображения: "На тоз въздушен княз поетът е подобен", "смях злокобен" /"Албатрос", прев. Минев/, "сред птиците дошли", "бездни зли", "люде вероломни", "крилетe си огромни" /"Албатрос", прев. Ив. Иванов/, "полет лек", "кораба следят", "в лазура цар", "видът си в миг мени", "безпомощна сега е тази птица горда", "крилата си влече като

гребла встрани", "а подражава друг на куция му ход", "принц небесен" /"Албатрос", прев. П. Симов/, "Огромни албатроси моряците ловят", "над бездните горчиви след кораба летят", "пътника крилат с походка тъй неловка", "крилата исполински му пречат да върви" /"Албатрос", прев. К. Кадийски/. Много са случаите на инверсия в преводите на стихотворението "Съответствия": "стълпове красиви", "символи безброй" /Ив. Иванов/, "единство беззаветно" /Г. Михайлов/, "Те сякаш мирис са от амбър...", "природата храм е грамаден" /Кирил Родопа/, "колони живи", "а други на греха богатствата таят", "мускус гъст" /П. Симов/, "изпращан от очи към него благосклонни" /К. Кадийски/. Наблюденията ни над материала показват, че в някои случаи /"Врагът" от Бодлер в превод на П. Симов, "Предишният живот" от Бодлер в превод на К. Кадийски/ почти няма инверсии на прилагателните. Това по принцип е случайно и се дължи на това върху каква част на речта е попаднал изборът на римите. Ако е съществително или глагол, в български език обикновено няма инверсия на прилагателното.

След като в повечето от разгледаните случаи инверсията е неизбежна, поставя се въпросът дали това не я лишава от основната ѝ стилистична функция — като маркиран елемент, вследствие на промяната в словоредата да поеме върху себе си едно по-силно логическо ударение, един по-голям емоционален товар. Наблюденията ни показват, че различните компоненти на поетическата реч са взаимно свързани и те не само че не се неутрализират, но напротив — те са насочени в една посока: постигане на максимална експресивност. Ако едно прилагателно по метрични причини трябва да бъде в постпозиция и се окаже в краесловието, то е подложено на двойно въздействие — маркираност, първо, чрез инверсията, и второ, чрез римата. Такъв е случаят с много от примерите, които посочихме. Когато инверсираната част не е в краестишието, ефектът може да бъде подсилен чрез други средства. В превода на стихотворението "Извисяване" от Бодлер К. Кадийски ни предлага двустишието:

И с въздуха върховен се пречистй, сияй
от светлината бистра на чистия безкрай!...

Тук освен инверсията на прилагателните трябва да се отбележи алитерацията Въздух върховен, както и повторението на -ист- в "бистра" и "чистия". Закономерности няма. Има находка, попадение на съзвучия — понякога се налага да се търсят дълго време, друг път се откриват интуитивно.

Когато при решаването на сложните ребуси, зададени от формалните и съдържателни страни на оригинала, преводачът се натъкне на по-големи трудности, той е склонен да допуска някои компромиси, които неизбежно се отразяват на качеството на неговата версия. Това става и при най-добрите

преводачи: у Г. Михайлов ("защото не намирам сред тях онуй аз цвете" — "Идеалът" от Бодлер, — "И вред открай една бе само грижа тяхна" — "Предидният живот" от Бодлер), у П. Симов ("Бухалите се укриват от лъчи, странни идоли н а п о м н я й к и" — "Бухалите" от Бодлер); у Димитър Стефанов ("Върху дъските, щом го сложат само, краля /на синьото небе се чувства вече зле/ плачевно отстрани с походка окуцяла" — "Албатрос"; при това тук римата съвсем не е сполучлива). Интересни разсъждения буди преводът на един стих от "Дон Жуан" на Бодлер. У Г. Михайлов четем: "Щом хвърли на Харон своя обол надменно". В метрично отношение този стих не е съвсем издържан — подчертаното словосъчетание нарушава ямбичната стъпка. Ако предпочетем "обола свои", това ще бъде едно добро метрическо решение, но "son obole" няма да получи подходяща интерпретация. К. Кадийски предлага "и хвърли на лодкаря обола си спестен", но "обол" е дребна монета и трудно се съчетава със "спестен". Най-силният аргумент срещу всички тези варианти е, че в оригинала son не се отнася към подлога il, а към Charon: Et lorsqu'il eut donné son obole à Charon, т. е. лептата, която се полага на Харон. Този красноречив пример показва, че при поетическия превод синтаксисът трябва да почива на една точна интерпретация на оригинала. Само тогава може да се постигне адекватен ритмичен строеж.

В някои случаи контекстът предлага повече от една възможност по отношение на словореда. Но едно по-задълбочено вглеждане ще покаже, че съображения от формален или смислов характер налагат в крайна сметка само една конструкция. Това се отнася и за оригиналите, и за преводите. Ще посочим няколко примера от Бодлер със съответния коментар.

"Vastes oiseaux des mers", а не Oiseaux vastes des mers, защото предложното определение по принцип трябва да следва непосредствено определяемото. Същото важи и за "indolents compagnons de voyage", а не compagnons indolents de voyage.

"Lui, naguère si beau, qu'il est comique et laid", а не Lui, si beau naguère, тъй като трябва да се запази симетрията — антонимните прилагателни да са разположени в края на всяко от полустихията /"Албатрос"/.

"Le mystique aliment" не може да се представи като l'aliment mystique, тъй като се намалява броят на сричките /"Врагът"/.

"Mais le calme héros courbé sur sa garière", а не le héros calme, тъй като по избраната от автора схема първото полустихие трябва да завършва на ударена гласна, а не на няма "е" /"Дон Жуан"/. По същата причина в "Une nuit que j'étais..." "a la triste beauté" не бива да се замества с à la beauté triste.

Примерите от българските преводни версии са от същото естество. П. Симов е предпочел "понякога шептят" пред "шептят понякога" заради

ударението в края на първото полустипие /"Съответствия"/. К. Кадийски е прибягнал до инверсията "а мирисът **упойващ** на сочен тамаринд", защото нормалният словоред /"упойващият мирис"/ ще наложи премахване на съюза А, който служи за връзка с предходния стих /"Екзотичен аромат" от Бодлер/. Ив. Иванов съвсем основателно използва правия словоред в стиха "**Човек** минава там край символи безброй", а не "минава там човек...", защото инверсията би отдалечила наречията там от прецизиращата синтаagma "край символи безброй" /Бодлер, "Съответствия"/.

Тези примери показват, че възможностите за вариации в словоредата на поетическия текст са наистина съвсем ограничени. От друга страна, там където такава възможност наистина съществува, тя се оказва случайна и промяната в словоредата не се отразява върху експресивността на изказа. Това се наблюдава както в оригиналите /"Et la nuit seule entendit leurs paroles" /Verlaine/ или "Et seule la nuit entendit leurs paroles."; "Celui dont les pensers comme des alouettes /vers les cieux le matin prennent un libre essor" /Baudelaire/ или "le matin vers les cieux"/, така и в преводите /"Появва смъртен звук отронват мимолетно" /Г. Михайлов/ или "отронват смъртен звук"; "Крайбрежия щастливи съзирам аз отвъд" /П. Симов/ или "съзирам аз щастливи крайбрежия отвъд", "и остров виждам, гдето" /П. Симов/ или "и виждам остров, гдето", "да подравня пръстта" /П. Симов/ или "пръстта да подравня", "Която слагаш кротко сама във стойка странна" /Г. Михайлов/ или "която кротко слагаш..."

Някои случаи могат да се окажат спорни. Така например у П. Симов срещаме следния преводен стих от "Котките" на Бодлер: За свой вестител би ги взел, навярно, ада". Един друг обрат /"Навярно би ги взел за свой вестител ада"/ е според нас по-сполучлив, по две причини: а/ защото ще се откроява цезурата след шестата сричка — взел има свое ударение и в текста; и б/ защото ще се избегне вмязването на "навярно". Във втория случай само подлогът отива на края; останалите части на изречението добиват нормален словоред.

К. Кадийски в "Покана за пътешествие" от Бодлер използва конструкцията "необяснима тъмна загадка", която е напълно приемлива. Допустим ли е обратът "тъмна необяснима загадка", който е в друг ритъм /у Кадийски ударението пада на четвъртата сричка, а тук на първата/? Оказва се, че този аргумент е почти без значение, защото Кадийски не спазва някаква метрическа схема в своя превод.

В заключение на нашия анализ върху случаите на инверсия при стихотворния превод ще подчертаем, че възможностите за вариации при словоредата са твърде ограничени от изискванията на стихотворната форма. Именно тези ограничения налагат различни видове инверсия, която се явява

една от особеностите на стихотворния код и като такава тя получава своята функционалност.

Б. Значението на повторенията за постигане на адекватен ритъм при стихотворния превод.

Ще цитираме най-напред някои изследователи, които отчитат ролята на повторенията за ритмичната характеристика на стиха.

Ритмическата композиция на стихотворението "Le ciel est, par-dessus le toit..." от П. Верлен "е фиксирана чрез повторенията не само на римата, но и на цялото краестишие. В резултат на това осмосричникът ще бъде разделен не на 4 + 4, както обикновено, а на 3 + 5".¹⁸

При В. Юго чрез "повторението александринът се пригажда към някои нови ритми". Така напр. "честото повторение на съюза "et" става истински стилъв похват. Този съюз предшества понякога почти всички части на едно дълго изброяване."¹⁹

Юго "обича да изразява своята идея чрез синтактична група, съставена от три елемента от еднакво естество или с еднаква функция... Тази тройна група, която се вписва в александрина, му придава по-голямо ритмическо разнообразие и нарушава монотонността... Тройното повторение на дума или на израз става за Юго стилъв похват, който служи за опора на неговото красноречие."²⁰

"Един от първите опити за разнообразяване ритъма на класическите александрини се състои в замяната на традиционното деление на два такта с деление на три такта, съпроводено със смекчаване или премахване на цезурата на полустишието."²¹

"За Юго е характерно "натрупването на думи. Множество александрини съдържат по четири еднородни части, обикновено синоними, които по различен начин раздробяват стиха... Това е един своеобразен ритъм, който се наслажда върху обикновения ритъм и го подсилва или, по-точно казано, те се подсилват взаимно."²²

"Някои александрини на Юго звучат доста енергично. Най-характерно за тяхната структура е двойното симетрично повторение: — една и съща дума или израз се явява на същото място — най-често в началото на всяко полустишие, осигурявайки едно балансирано подчертаване на идеята."²³

Във връзка с повторенията в сонета "Вечерно съзвучие" Фр. Делофр отбелязва, че Бодлер е съумял да извлече от формулата на повтаряните стихове максимума динамизъм, който тя съдържа: всеки повторен стих променя мястото си в строфата и функцията си във фразата и по този начин придобива нови значения и стойности."²⁴

Друг автор добавя, че впечатлението за кръгово движение, създадено от повторението на тези стихове, се подсилва експлицитно от употребата

на думи като *valse* и *vertige*, а също така и от сполучливите алитерации:

Voici venir le temps où vibrant sur la tige...

*Le violon frémit comme un coeur qu'on afflige...*²⁵

Нека припомним също какъв ефект създава повторението на "c'est" в началото на някои стихове в "Смъртта на бедните" от Бодлер:

C'est la mort qui console, hélas! et qui fait vivre;

C'est le but de la vie, c'est le seul espoir...

C'est la clarté vibrante à notre horizon noir;

C'est l'auberge fameuse, inscrite sur le livre.

Повторението е в основата на поетическата реч: рима, стихотворна стъпка, метър, цезура, стих, строфа — всички тези елементи се базират на повторението. Като частен случай тук ще разгледаме синтактичното повторение, което може да се прояви в различни форми.²⁶

а/ Повторения по хоризонталната ос. По интересен начин схваща тези повторения Льо Дю, който изследва ритъма на александрините у В. Юго. "В това симетрично повторение думата придобива все по-голямо значение с у з р я в а н е т о н а м и с ъ л т а."²⁷ Въпросният автор разглежда стихотворението не само като даденост, предназначена за читателя, а като продукт на търсещия гений на твореца, който иска да убеди и себе си, и читателя. Като особени случаи тук могат да се разгледат повторенията на синонимните думи, чрез които се постига някаква градация, или на различни части на речта от един и същ корен /*aimer - amour*/.

б/ Повторенията по вертикалната ос, ако са в началото на стиха, се наричат анафори, а ако са в края на стиха — епифори.

в/ Като частен случай на повторение трябва да се разглежда стихотворният паралелизъм. Според Молино "паралелизмът е повтаряне в две или в повече последователни поредици на една и съща морфосинтактична схема."²⁸ Той изрежда случаи на синонимен паралелизъм /*Jour de ténèbre et d'obscurité, jour de nuage et de suie*/, на бинарни отношения /*avant - après*/, на изброяване, на корелация /*hache - bûcheron*/, на антитетичен паралелизъм /*Je vous blâmais tantôt, je vous plains à présent*/, на допълващ паралелизъм /*J'attends tout de la gloire et rien de la faiblesse*/.²⁹

Но при поезията паралелизмът не е чисто синтактично явление. Той е свързан с образния паралелизъм, който на смислово ниво може да има двойна ориентираност — или да подчертае сходството между два образа, или да ги противопостави. Една от най-интересните фигури е именно антитетичният паралелизъм, чрез който се цели да се открие различното в съдържанието на външно сходни изрази.³⁰

Ще се опитаме да систематизираме част от случаите на повторение, държейки сметка за предполагаемите цели, които са преследвали авторите,

и ще посочим как преводачите са ги предали в българските версии.

Една строга систематизация на повторенията няма да се окаже много ползотворна, тъй като преводачът не е длъжен да възпроизвежда буквално оригинала /това не е и възможно/. От друга страна, творческият импулс на автора на оригиналното произведение не се съобразява непременно с едни и същи модели, а може да прибегне до различни комбинации: повторението може да бъде многопланово — на фонетично, на морфо-синтактично и на лексико-семантично равнище. То може да бъде допълнено от антитези, от изреждане на еднакви части на изречението и пр. За пример ще посочим третата строфа от стихотворението на Бодлер "Албатрос":

Ce voyageur ailé, comme il est gauche et veule!
Lui, naguère si beau, qu'il est comique et laid!
L'un agace son bec avec un brûle-gueule,
L'autre mime, en boitant, l'infirme qui volait!

Албатросът — главният персонаж на творбата — е назован два пъти /ce voyageur ailé и l'infirme /и е представен чрез субституция: il /2/, lui, qui, son bec.

Но тези повторения са граматически, те не притежават въздействието на един стилистичен похват. Много по-важни за поетическата образност са синонимните повторения gauche et veule, comique et laid, антитезата beau-laid, която почива на противопоставянето във времето naguère - maintenant /наречието maintenant не е употребено от автора, но то имплицитно е заложено в сегашното време на глагола /il est comique et laid/, повторението на една и съща синтактична позиция чрез допълващите се местоименни форми l'un... l'autre.

В българските версии Албатросът е назован чрез друго име най-много по един път: "пътника крилат" /К. Кадийски и Д. Стефанов/ и "летеца-инвалид" /Ив. Иванов/. У П. Симов той е представен само два пъти чрез притежателната форма му. Другите преводачи използват по две субституции: "по клюна го задява", "вървежа му осмял" /Д. Стефанов/, "един му пуска дим, а друг след него куца" /К. Кадийски/; "Тук нищо го не блазни", "по човката го дразни" /Ив. Иванов/. Всъщност в българските версии липсва местоименното подлог, което е заложено в глаголните окончания — това е едно предимство за стихотворната техника, защото позволява икономия на място за друг словесен материал.

Синонимното изброяване е възпроизведено от всички преводачи: "несръчен, грозен, вял" /П. Симов/, "как смешен е и вял" /Д. Стефанов/, "как жалък е и вял" /К. Кадийски/, "безволев и унил" /Ив. Иванов/. Двама преводачи експлицитно временната опозиция: "Преди красив, сега насмешка предизвиква" /П. Симов/; "Преди красив, сега как смешен е и вял" /Д. Стефанов/.

Важно значение за ритъма на тази строфа има предаването на корелацията един - друг. Тя е в началото на стиховете в превода на Ив. Иванов ("Един с лулата си по човката го дразни, /друг имитира в смях летеца-инвалид) и на К. Кадийски ("Един му пуска дим в разтворената човка, /а друг след него куца, моряците разсмял"). Другите двама преводачи по метрични съображения и чрез инверсия са поставили вътре в стиха или единия член на корелацията ("Един моряк лула във човката му втиква, /а подражава друг на куция му ход" — П. Симов) или и двата ("С лулата си един по клюна го задява, /на хром се прави друг, вървежа му осмял" — Д. Стефанов).

В зависимост от това какви елементи се повтарят и каква е целта на автора бихме могли да разграничим няколко случая.

1. Повторение на семантично натоварени думи, върху които пада логическото ударение и които са носители на емоционален заряд. Това повторение има двойна функция — то е не само една поетическа фигура от формална гледна точка, но има и своето смислово предназначение — да засили въздействието на даден фрагмент. И тук, на свой ред, можем да открием различни случаи на проявление на повторението в зависимост от контекста.

а/ Във възклицателни конструкции.

Бодлер започва последното тристишие на сонета си "Врагът" с думите:

O douleur! ô douleur! Le temps magne la vie.

Само П. Симов е останал верен на оригинала:

О скръб! О скръб! Гризят живота часовете.

Останалите преводачи са се опитали по различен начин да компенсират пропуснатото повторение. Г. Михайлов — чрез използване на постоянен епитет /"О, черна скръб"/, К. Кадийски — чрез множественото число /"О, мъки"/, а Т. Кардамин /"Обществена мисъл", 1926 г., кн. 9-10, с. 534/ — чрез друго повторение в началото на сонета, което липсва в оригинала, но смислово отговаря на основния поетически замисъл /"Бурна нощ, тъмна нощ бе за мен младостта"/.

б/ Повторение на предикативна дума в две или повече синтактични единици с цел да се подчертае нейното значение и изразът да придобие голяма обобщителна сила. в "Посмъртни угризения" на Бодлер четем:

Le tombeau, confident de mon rêve infini

/car le tombeau toujours comprendra le poète/...

Тук освен два пъти повтореното "le tombeau" е използвано и приложението "confident de mon rêve infini, което също е едно повторение, но на семантичен план. И чрез двете повторения се търси обобщение — издигане на въпросното понятие до символ. Не случайно Бодлер е смятан за предтеча на символизма във Франция. Г. Михайлов и К. Кадийски са

схванали тази особеност на оригинала не само като характеристика на дадения стих, а като отличителна черта на едно литературно течение. Версията на Кадийски и в метрично отношение е в унисон с оригинала:

То гробът — стар доверен на моя идеал
/в живота само гробът поета би разбрал/...

Г. Михайлов е разгърнал един 18-сричен стих, в който се е наложило да вкара доста словесен пълнеж: обособената част е развита в относително изречение, а във втория стих е добавено едно несъгласувано определение към "поета". Смесово и формално повторенията са съхранени, но промяната в синтаксиса е изменила на оригиналния ритъм:

То гробът, който е доверен на моите сънища безкрайни
— че гробът винаги разбира поета с мрачните му тайни...

Това е един пример за нарушаване на връзката между елементите на стиха, което води до изкривяване на ритмичните му характеристики.

До повторение на една и съща предикативна дума е наложително да се прибегне, когато чрез нея се назовават различни неща, които могат да бъдат в отношение на антитеза или пък да се допълват. Такъв е случаят със стиха:

Souillés d'un sang coupable et d'un sang pur lavés

от стихотворението на В. Юго "На барикадата". Тук заслужава внимание не само повторението на *sang* и противопоставянето на прилагателните *coupable* и *pur*, но и симетрично разположените и противопоставящи се едно на друго причастия "*souillés* и *lavés*", чрез които антитезата между двете полустишия става още по-категорична. Следователно стихът е построен върху три елемента — повторението на *sang*, опозицията *coupable* — *pur* и опозицията *souillés* — *lavés*. Л. Станчев е съхранил само един от тези елементи: опозицията "вина - невинна": "От всякаква вина с невинна кръв измит." Тази българска версия не е издържана не само във формално отношение. Смесът също е променен: "от всякаква вина" не пресъздава поетическия образ "*souillés d'un sang coupable*".

П. Симов е предал вярно смисъла /"опръскана с виновна и невинна кръв"/, но и той е изградил стиха си върху един от елементите, за които стана дума — върху опозицията "виновна - невинна"; "кръв" не е повторено, а "*souillés*" и "*lavé*" са обединени в неутралното "опръскана". Какво се губи от оригиналния стих? Преди всичко ритъмът на стиха, а това се дължи и на неточното пресъздаване на поетическия образ. А не е било много трудно да се потърси по-задоволително решение. Възползвайки се от началото, предложено от Л. Станчев, би могло да се каже:

На барикадата сред куп паваж разбит,
изцапан с мръсна кръв и с чиста кръв измит...

Така ще се запазят и трите елемента на оригинала, като единствената загуба ще се яви от непълното покритие между "мръсна кръв" и "sang coupable".

Подобен пример ни предлага и стихотворението на Бодлер "Une nuit que j'étais..." То започва с двустишието:

Une nuit que j'étais près d'une affreuse Juive,
Comme au long d'un cadavre un cadavre étendu...

Тук освен повторението, внимание заслужават и симетрично разположените *au long de* и *étendu*, които макар и разнородни по строеж, изразяват един и същ смисъл. Г. Михайлов е запазил повторението, но е елиминирал семантичната симетрия:

Веднъж, кога подобно труп върху труп вцепен,
с една еврейка грозна преминах ноц аз цяла...

К. Кадийски е елиминирал и двата конструктивни елемента на стиха. Вместо повторението, той е прибягнал до множествено число и е прибавил едно обособено определение /"захвърлени в нощта"/, което е съвсем далеч от оригиналното "*au long de - étendu*."

Както лежах веднъж с една еврейка гадна —
Два голи трупа сякаш, захвърлени в нощта.

И тук отново се налага уговорката, че когато анализираме как са преотворени някои елементи на дадена творба, ние не правим цялостна преценка на сполуките или на несполуките на един или друг преводач. Приложението на езиковедския подход към преводите ни принуждава да разглеждаме отделните детайли такива, каквито са. Без критична оценка, разбира се, не може, но не това е нашата цел.

в/ До повторение се прибягва с цел прецизиране на дадена идея — обикновено към повторената дума се добавя някакво определение или пък се изреждат синоними. /Във връзка с този вид повторение се позовахме на Льо Дю, с. 29/. Освен цитираните вече синонимни повторения в стихотворението "Албатрос", ще посочим за пример и последния стих на "Красотата" от Бодлер:

Mes yeux, mes larges yeux aux clartés éternelles.

Нашите преводачи са запазили повторението, но по разбираеми причини не са могли да вметят в стиха и качествено определение към "очите". На френски език въпросното повторение, заедно с притежателната форма, образува полустиише от шест срички, а на български език без съответния

епитет и без да се повтаря притежателното прилагателно сричките са вече седем: "Очите ми, очите — с предвечни светлини" /Г. Мих./ и "Очите ми, очите — две вечни светлини" /К. Кадийски/.

2. Повторение на синтактично равнище

Тук можем да разграничим два случая:

а/ Повторение на непередикативни думи или на въвеждащи конструкции в началото на стиха или на полустихието. Този похват е особено характерен за романтиците. /За него стана дума на с. 27/.

Началото на стихотворението на В. Юго "Ceux qui vivent..." е построено върху една силно подчертана демонстративна идея, възпътена в два вида конструкции: демонстративно-релативна /ceux qui — 4 пъти, ceux dont — 3 пъти/ и презентативна /c'est — 2 пъти и se sont — 1 път/. Накрая е използвана сложната форма на показателното местоимение *ceux-là* като ѝ е придадена обобщаваща сила:

Ce qui vivent, ce sont ceux qui luttent; ce sont
 Ceux dont un dessein ferme emplit l'âme et le front,
 Ceux qui d'un haut destin gravissent l'âpre cime,
 Ceux qui marchent pensifs épris d'un but sublime,
 Ayant devant les yeux sans cesse, nuit et jour,
 Ou quelque saint labeur ou quelque grand amour.
 C'est le prophète saint prosterné devant l'arche,
 C'est le travailleur, pâtre, ouvrier, patriarche,
 Ceux dont le coeur est bon, ceux dont les jours sont pleins.
 Ceux-là vivent, Seigneur, les autres, je les plains.

В този откъс от 10 стиха се срещат 11 деиктични форми, които имат подчертано стилистична функция. В българските преводи този съществен компонент на формата на оригинала не е възпроизведен в достатъчна степен. Това не бива да се смята за пропуск на преводачите. Причините са по-скоро обективни. Двусричното *ceux qui* на български език се превежда с пет срички, при това тази група, ако остане в началото на стиха, както е на френски език, подхожда само за дактилна стъпка, а нашите преводачи /Симов и Любенов/ са превели творбата в ямб. От П. Симов имаме две версии — от 1962 г. и от 1967 г. Втората е чувствително подобрена, но и в двете конструкции с показателни думи са ограничени на брой. В първата два пъти е повторено "това" и за известна компенсация са повторени относителното местоимение "който" и предлога "към" /"към пламенна любов или към дълг свещен."/). Любенов трикратно употребява анафорично местоимението "който", а показателното "това" се среща два пъти, но на доста отдалечени места, така че усещането за повторение съвсем е избледняло.

Много често, особено в поезията на романтизма, се използват реторични въпроси, а това се свързва и с повторението на някои въпросителни думи. Отново ще потърсим илюстрация на този похват у В. Юго. Стихотворението му "Oh! n'insultez jamais" започва с трикратно анафорично повторение на местоимението qui, като в два от случаите то е придружено от форма на глагола savoir:

Oh! n'insultez jamais une femme qui tombe!
 Qui sait sous quel fardeau la pauvre âme succombe?
 Qui sait combien de jours sa faim a combattu?
 Quand le vent du malheur ébranlait leur vertu,
 Qui de nous n'a pas vu de ces femmes brisées?...

Стихотворението ни е известно в три превода. В преводите на Г. Мицков и на П. Симов има само по един реторичен въпрос, съответно "На нейната борба свидетел кой е бил?" и "Кой знае колко дни е изтърпяла гладна?". В един неподисан превод, поместен в антологията "В пещерата на съкровищата" /1935 г./ реторическите въпроси са съхранени в най-висока степен: наистина не са повторени едни и същи конструкции, но самият факт, че в превода има три реторични въпроса, е вече едно добро постижение:

Недейте нивга хули жена, която пада!
 Кой знае колко тежко, горката, тегли, страда?
 И колко дена страшни търпяла е тя глад!
 Та кой ли не е виждал на тоз мизерен свят...

Още в първата строфа на стихотворението си "Осеано пох" Юго трикратно повтаря в реторични въпроси думата "combien":

Oh! combien de marins, combien de capitaines
 Qui sont partis joyeux pour des courses lointaines,
 Dans ce morne horizon se sont évanouis!
 Combien ont disparu, dure et triste fortune!
 Dans une mer sans fond, par une nuit san lune,
 Sous l'aveugle océan à jamais enfouis!

Нека припомним, че реторичният въпрос е стилна фигура, чрез която не само се подчертава една висока степен на проявление в качествено, в количествено и пр. отношения, но дори се стига до универсализация, а това е една от характеристиките както на романтизма, така и на символизма /разбира се от различни изходни позиции/. Подчертаваме този факт, за да обърнем внимание на важността на такъв вид повторения, с които един добър преводач би трябвало да се съобразява. Какво е положението в българските преводи на това стихотворение? В превода на Г. Мицков от последното издание на съчиненията на В. Юго /1990/ за съжаление няма нито

една подобна конструкция. П. Симов е успял да запази реторичното в текста, но е видоизменил въпросителните конструкции в първия стих и от количествени отношения е минал към качествени:

О, колко моряци, какви капитани,
заминали бодро към цели избрани,
изчезнаха там — в хоризонта унил!
Колцина потънаха — участ проклета —
през нощи безлунни в бездънни морета
и спият стар Океан ги е скрил!

При всички несъвършенства на своя превод Д. Полянов е успял най-добре да схване и предаде реторичното начало в тази строфа:

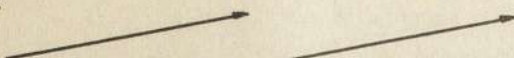
О, колко моряци и колко матроси,
щастливи че кораб далече ги носи,
са гинали в ширний простор заръмжал!
И колко са били потънали тайно
сред нощи безлунни в морето незнайно!
О, тоз Океан е без милост и жал.

Цитирането на цялата първа строфа от това стихотворение ни дава възможност да се спрем и на петия стих, който установява един забележителен поетичен паралел между морето и небето, почиващ върху еднаквите структури на двете полустиишия, в които именните синтагми носят отрицателна семантика вследствие употребата на предлога *sans*: "Dans une mer sans fond, par une nuit sans lune."

Г. Мицков се е опитал да се доближи до оригинала, като е повторил "без" веднъж като представка и втори път като предлог /"В бездънното море без зрака на луната"/, но като че ли второто полустиишие звучи някак изкуствено. У Д. Полянов повторението е избягнато — морето вместо "бездънно" е станало "незнайно". Особено внимание заслужава находката на П. Симов. Той е подходил съвсем творчески към проблема. Вместо да запази идентични конструкции в полустиишията, той е прибягнал до инверсията /"нощи безлунни"/, която му е позволила да постигне една забележителна симетрия по отношение на цезурата и една силно въздействаща алитернация:

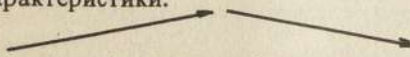
.....
:
През нощи безлунни, / в бездънни морета
:
.....

С основание тук може да се постави въпросът дали ритъмът на оригиналния стих с неговите два успоредно ориентирани интонационни вектора:

Dans une mer sans fond, par une nuit sans lune

е вярно възпроизведен в българския стих, където интонацията има други характеристики:

През нощи безлунни, в бездънни морета.

Преди всичко трябва да се отбележи, че ритъмът не се покрива с интонацията. От друга страна, макар структурно оригиналният и българският стих да не са идентични, те почиват на общи начала /повторение, антитеза, симетрия/, които ги правят сродни. Най-сетне преводачът не може и не бива да копира ритъма на оригинала, а да го пресъздава с цел постигане на максимална адекватност. В нашия случай резултатът наистина е много добър.

Чрез повторението дори на непредикативни части на речта се търси засилване на смисловото въздействие на творбата. Бодлер е озаглавил едно от стихотворенията си "Elévation" /"Извисяване"/. Не случайно още в първата строфа два пъти е повторено предложното съчетание "au -dessus" и три пъти "par delà", в които именно е възплътена идеята за движение нагоре. Тези повторения са съчетани с изреждане на однородни части на изречението, което придава още по-голям динамизъм на изказа.

Au-dessus des étangs, au-dessus des vallées,
Des montagnes, des bois, des nuages, des mers,
Par delà le soleil, par delà les éthers,
Par delà les confins des sphères étoilées...

Възпроизвеждането на тези повторения не е представлявало никаква трудност за нашите преводачи. Причината е най-вече от езиково естество. Френските трисрични предложни съчетания се предават на български език с едносричния предлог "над" или с двусричния "отвъд", което до такава степен облекчава конструкцията, че Кадийски е прибавил епитети към някои съществителни, а Г. Михайлов е засилил пространственото значение на предлога с наречието "високо". Ето и самите преводи, които не се нуждаят от коментар:

Подем

Високо над долини, над върхове и бездни,
над облаци, полета, морета и гори,
над вечните орбити и слънчеви зари —
неокован с вериги в пространствата надзвездни — ...

/Прев. Г. Михайлов/

Извисяване

Над голи равнини и над блата разлети,
над облаци, морета, над върхове, гори,
отвъд самия етер и слънцето дори,
отвъд предела на сияйните планети...

/Прев. К. Кадийски/

От направения преглед на случаите на предаване на този тип повторения от френски на български език може да се заключи, че нашите преводачи особено в ново време много добре си дават сметка за тези особености на оригинала. И ако понякога не постигат адекватен ритъм, то е защото по обективни езикови причини не са могли да пресъздадат съответната структура. Но те много добре са отчитали характерните за стихотворната реч повторения и понякога са прибъгвали до тях, дори когато в оригинала те липсват. И тези случаи не трябва да се разглеждат просто като компенсации — те свидетелстват за усета на преводачите към специфичното в стихотворния ритъм. Примерите, които ще посочим по-долу, не се нуждаят от анализ:

Et mon sein où chacun s'est meurtri tour à tour,
Est fait pour inspirer au poete un amour
Eternel et muet ainsi que la matière.

/Ch. Baudelaire, La Beauté/

И мойта гръд, в която мре всеки друг, уви,
поета може с вечна **любов** да вдъхнови,
любов като самата материя безгласна.

/Прев. К. Кадийски/

Et, comme un grand troupeau de victimes offertes,
Derrière lui traînait un long mugissement.

/Baudelaire, Don Juan aux enfers/

След него дълъг **вой** разклати сводовете,
вой — сякаш от стада, обречени на смърт.

/Прев. Г. Михайлов/

2. Повторение на една и съща синтактична позиция, т. е. на еднородни части на изречението. То може да се прояви по различни начини и да преследва различни цели.

а/ Чрез поредно изброяване на еднородни части на изречението може да се постигне по-голяма пълнота на изказа. Най-често то се среща в описателни текстове, които изобилстват с детайли. Пример за това намираме във втората строфа на "Екзотичен аромат" от Бодлер:

Une île paresseuse où la nature donne
Des arbres singuliers et **des fruits** savoureux;
Des hommes dont le corps est mince et vigoureux
 Et **des femmes** dont l'oeil par sa franchise étonne.

На пръв поглед едно такова изреждане лесно може да намери съответен израз на друг език, стига преводачът да си постави подобна цел. Но нито една от трите български версии /на Г. Михайлов, на П. Симов и на К. Кадийски/ не отразяват тази структурна особеност на оригинала. Най-любопитна е версията на П. Симов, в която съответните съществителни имат съвсем различни функции във фразата:

И остров виждам, гдето природата създава
 дървета причудливи — на леност туй е кът;
 мъжете там са дребни, но с издръжлива плът,
 а взорът на жените е искрен до забрава.

Синтактичното повторение и паралелните конструкции /"Des hommes dont le corps.../ Des femmes dont l'oeil... / липсват в тази българска версия. Други са структурите, друг е ритъмът. Възможно ли е едно по-чувствително приближаване до оригинала, без това да се отрази на качеството на превода? Усилия в тази насока могат да се направят. Нека преди всичко отбележим, че Симов и Кадийски неправилно са превели "Des hommes dont le corps est mince..." с "мъжете там са дребни." Интерпретацията на Г. Михайлов е по-вярна /"Всеки мъж там е строен"/. Навярно това е една от причините за цялостното пререструктуриране на фразата у Симов и Кадийски. Едно евентуално прередактиране, което държи сметка за синтактичните, а оттам и за ритмичните особености на оригинала, би могло да предложи по-приемливи версии.

У Кадийски четем:

Това е чуден остров на неа и на леност
 с дървета причудливи и сочни плодове:
 мъжете там са дребни, но с яки гърбове,
 жените смайват с поглед — открит до откровеност.

Тук заслужава да се отбележи щастливата находка "открит до

откровеност". Коригиран, този превод би могъл да добие следния вид:

Това е чуден остров на нега и на леност
с дървета причудливи и сочни плодове,
с мъже високи, стройни и с яки гърбове,
с жени с омайващ поглед — открит до откровеност.

Преводът на Симов би могъл да претърпи следните изменения:

И остров виждам, гдето природата създава
дървета причудливи — на леност туй е кът;
мъже високи, стройни и с издръжлива плът,
жени със взор омайващ и искрен до забрава.

И в двете предложени от нас версии корекциите са насочени единствено към възпроизвеждане на характерното за оригинала изреждане на еднородни части.

Изреждането на еднородни части, които влизат предимно в номинални конструкции с дескриптивно предназначение, се свързва с употребата или изпускането на членната форма. Това се отнася и за двата езика. Особено показателен е примерът от стихотворението на Верлен "Le bruit des cabarets..."

Le bruit des cabarets, la fange du trottoir,
Les platanes déchus s'effeuillant dans l'air noir,
L'omnibus, ouragan de ferraille et de boues,
Qui grince, mal assis entre ses quatre roues,
Et roule ses yeux verts et rouges lentement,
Les ouvriers allant au club, tout en fumant
Leur brûle-gueule au nez des agents de police,
Toits qui dégouttent, murs suintants, pavé qui glisse,
Bitume défoncé, ruisseaux comblant l'égout,
Voilà ma route — avec le paradis au bout.

От подчертаните съществителни, имащи самостоятелна употреба, пет са с определителен член и пет са без членна форма /останалите съществителни имат друга граматична функция и не ни интересуват/. От граматиката е известно, че съществителните с определителен член в определен контекст достигат до такава степен на екстензивност, че се доближават до идеята за генерализация, която граничи с неопределеността, характерна за съществителните без членна форма. Това стихотворение е прекрасна илюстрация на тази постановка. И едните, и другите съществителни имат еднаква функция в текста. От чисто механична гледна точка, когато са без член, съществителните придават по-голям динамизъм на изказа.

В българските преводи на Кадийски и на П. Симов всички съответни на подчертаните съществителни остават нечленувани, макар че ако бяха членувани, щяха да имат същата функция. Разликата е предимно от количествено естество — една или две срички повече биха претоварили стиха. От друга страна, те биха попречили и на разпределението на ударенията по избраната метрична схема. Цялостното привеждане на българските преводи е излишно. Ще цитираме, само за илюстрация, началото и края на версията на К. Кадийски:

Гълчава в кръчмите, красавици пред входа
и голи кестени, забили клони в свода...
и дъжд, асфалт разбит и ручей покрая:
това е той, това е моят път към рая.

Случаите на изреждане в произведенията на проучваните от нас поети и в българските им преводи са много. Не е възможно да се спрем на всеки детайл. Не е и необходимо. Направеният анализ показва, че този похват, който е доста специфичен за стихотворната реч, се отразява пряко върху ритъма на творбата и той трябва да намери адекватен израз при превод на чужд език. Нашата теза може да бъде подкрепена с материал и от други стихотворения като "Друга песен" от В. Юго в превод на П. Симов и Ат. Сугарев, "Униние" от Верлен в превод на К. Кадийски и П. Симов, "Котките" от Бодлер в превод на П. Симов и К. Кадийски.

б/ Повторението на една и съща синтактична позиция може да доведе до установяване на някаква корелация. Елементите ѝ могат да бъдат разположени в един или в повече стихове в зависимост от контекста. Установените чрез тези структури отношения почиват на характерния за стихотворната реч паралелизъм. Този паралелизъм може да бъде заложен още в заглавието и да бъде доразвит в самата творба /срвн. "Човекът и морето" от Бодлер и "Моите две дъщери" от Юго/. Тук ще се спрем по-обстойно на "Човекът и морето".

След като в първите две строфи Бодлер в романтичен дух представя взаимоотношенията между човека и морето, в третата строфа той ги поставя на една плоскост и използва в I и в IV стихове едни и същи средства, за да ги квалифицира. Още по-интересни са II и III стих на тази строфа, където не само че се установява един почти пълен паралелизъм между тях във формално отношение, но дори те се представят като проникващи се взаимно — на човека се приписва дълбочината на бездните, а на морето — и н т и м н и т е, с ъ к р о в е н и богатства.

Vous êtes tous les deux ténébreux et discrets:
Homme, nul n'a sondé le fond de tes abîmes,

O mer, nul ne connaît tes richesses intimes,
tant vous êtes jaloux de garder vos secrets.

Паралелизмът между втория и третия стих е наистина впечатляващ и в синтагматичен, и в парадигматичен план. Това особено важи за първите полустишия. Сходството в синтактичния строеж е очевидно. Още по-интересна ни се струва парадигматичната повторителност в морфологичен и във фонетичен план. Симетрията *homme mer*, повторението *nul ne синонимията* поне за дадения контекст между *nul n'a sondé* и *nul ne connaît*, цялата тази лексикограматическа близост между двата стиха се подсилва от един забележителен звукопис. Възклицателното "О" пред *mer* е не само една сричка повече, необходима за метриката. Този звук е същият, с който започва и "*homme*" и сякаш служи да ги сближи и на фонетично ниво. Общи са и съгласната "m", и *nul ne* /с вариант *nul n'a*/, а гласните в *sondé* и *connaît*, макар че са различни фонемни, са също така сродни — разграничават се само по един признак; при това носовата съгласна "n" в първия случай назализира предходната гласна, а във втория стих — не.

Случайно ли е всичко това? На този въпрос не можем да отговорим. Но дори и да е случайно, то е продукт на едно висше словесно изкуство. И преводачът се оказва пред една огромна трудност — да се стреми да възпроизведе богатата поетическа образност на оригинала или да си каже, подобно на Верлен, "музика преди всичко". Всъщност преводачът не стои пред такава дилема. Той трябва да отговори и на двете изисквания.

Нека видим какъв прочит предлагат на тази строфа българските преводачи П. Симов, К. Кадийски и Ив. Иванов. И тримата вярно са предали смисъла на оригинала. Но това още не е достатъчно.

П. Симов изобщо не е обърнал внимание на всички онези особености, за които стана дума, и един анжамбман от първия към втория стих му е попречил да запази поне някои от елементите на симетрията в тази строфа:

И двама скришни сте, човече, ничий взор
във твоето сърце не стига дълбините,
не знаем, о море, богатствата ти скрити;
търсача вечно вий посрещате с отпор.

Особеното за версията на Кадийски е, че при предаването на II и III стих е преминал от отрицателните конструкции към реторични въпроси и в този смисъл е постигнал известно сходство между двата стиха. /Като реторичен въпрос е представен и I стих/. Но за повторителност във вертикален план не може и дума да става:

И двамата не сте ли пълни с мрак и тайни!
Човеко, кой проникна сред твоите дълбини,

богатствата ти кой ли, море, ще оцени?

Ревниво пазите душиите си безкрайни.

Единствен Ив. Иванов е обърнал по-сериозно внимание на синтактичния строеж на оригинала в стремежа си да възпроизведе поетическия порив на Бодлер. И е успял в значителна степен, макар и с цената на два неизбежни граматически компромиса: "двама" не е членувано, а "човек" не е в звателна форма. Нека отбележим анафоричното повторение в I и в IV стих /"И двама..."/, което изпъква дори по-добре от повторението в оригинала /"vous êtes"/. Но най-забележителното постижение на Ив. Иванов е преводът на средните стихове на строфата. Те са симетрични по смисъл, а в началото им откриваме и формална симетрия във вертикален план:

И двама вие сте и мрачни, и потайни:

Човек, кой стигна чак до твоята глъбина?

Море, кой твоите съкровища позна? —

И двама пазите ревниво своите тайни!

"Човек" и "море" са двусрични думи с едни и същи гласни. Трансформирането на отрицателната конструкция в реторична е едно много добро решение. Освен това, трите начални срички на двата средни стиха съдържат по пет еднакви звука, подредени в един и същ ред:

Ч о в е к , к о й

М о р е , к о й

Този звукопис, макар и по-беден, ни напомня оригиналния. В крайна сметка преводът на Ив. Иванов показва, че не е невъзможно да се намери ритмичен синхрон между оригинала и превода. За това се иска точен усет, проникновено познаване на оригинала и много работа.

В. Сравнението като вид повторение

Сравнението е един вид повторение — повтаря се качество, изразено един път неутрално, и втори път — подсилено със съществително, което има като постоянна характеристика това качество.

Един от най-ярките примери за ясна връзка между форма и съдържание откриваме в сонета на Бодлер "Съответствия." Тук повторението на "comme", чието лингвистично значение се състои в изразяване идеята за съотв е ст в и е в най-общ смисъл, отговаря напълно на съдържанието на сонета, в който чрез установяване на съответствията между различните усещания се утвърждава с поетически средства тезата за комплексния характер на нашите възприятия. Като изключим метафорите, които са един вид имплицитни сравнения /"La nature est un temple où de vivants piliers..."/ в оригинала срещаме седем пъти сравнителната конструкция с "comme"/ нека не забравяме, че сравнението е частен случай на проявление на съответствие-

то — сравняват се неща, между които може да се установи някакво съответствие/:

La nature est un temple où de vivants piliers
Laissent parfois sortir de confuses paroles;
L'homme y passe à travers des forêts de symboles
Qui l'observent avec des regards familiers.

Comme de longs échos qui de loin se confondent
Dans une ténébreuse et profonde unité,
vaste **comme** la nuit et **comme** la clarté,
Les parfums, les couleurs et les sons se répendent.

Il est des parfums frais **comme** des chairs d'enfants,
Loux **comme** les hautbois, verts **comme** les prairies,
— Et d'autres, corrompus, riches et triomphants,

Ayant l'expansion des choses infinies,
Comme l'ambre, le musc, le benjoin et l'encens,
Qui chantent les transports de l'esprit et des sens.

Към седемте конструкции с "comme" ще прибавим и имплицитното сравнение в стиха "ayant l'expansion des choses infinies." Конструкциите с "comme" могат да бъдат разделени на три групи в зависимост от техния състав и значение. Към първата група ще отнесем тези, които следват модела: ПРИЛАГАТЕЛНО /назоваващо директно определено качество/ + СОММЕ + СЪЩЕСТВИТЕЛНО /носител във висока степен на това качество/. Една от идеите на това стихотворение е утвърждаването на съответствия между ежедневните неща е "les choses infinies", към които се отнасят нощта, светлината, детската плът, обоя, ливадите — с техните постоянни характеристики, които ги превръщат в символи.

Друг модел на сравнителна конструкция откриваме в стиховете:

Ayant l'expansion des choses infinies
Comme l'ambre, le musc, le benjoin et l'encens...

Тук "comme" служи да анонсира едно изреждане на неща, които са сравними помежду си по качеството "choses infinies". Изреждането също се явява вид повторение, но в граматически план — повтаря се една и съща част на изречението.

Към третия модел сравнения, използван в този сонет, ще отнесем установяването на съответствие между действия, които имат сходни характеристики. Такъв е случаят с: "Comme de longs échos qui de loin se confondent... Les parfums, les couleurs et les sons se répendent."

Тук идеята за повторение се осъществява чрез симетрията между двата глагола. И двата са възвратни, състоят се от по три срички, намират се в краестишието и образуват обхватна рима.

Налага се въпросът трябва ли един преводач да държи сметка за тези особености на оригинала и може ли той да ги отрази в своя превод. Отговорът се разбира от само себе си — ако преводачът подцени тези съществени характеристики на творбата, той е обречен на неуспех. За него е важно не само да ги открие, но и да ги предаде адекватно.

В превода на Г. Михайлов има само едно експлицитно сравнение: "Там — както общ отзвук в единство беззаветно / на всеки звук и ек за миг се отзове..." Ще добавим още, че Михайлов е използвал сравнителната степен за превъзходство, а това, формално погледнато, не е сполучливо решение на въпроса, защото се нарушава идеята за съответствие: "Там има аромат, по-девствен и по-свят / от свежа детска плът."

У П. Симов откриваме значителен брой средства за изразяване на сравнение и повечето от тях почиват на повторението. Освен два пъти употребеното "като" /"като безброй еха", "като морава"/, сполучливо е използван моделът С + съществително₁ + на /като/ + съществително₂, при който първото съществително назовава качеството, а второто — негов постоянен носител. Следователно промяна има само в граматическите средства за изразяване на сравнение, а механизмът остава същият:

Парфюми има, знам, със чар на детска плът,
със звучност на обой, със цвят като морава.

Повторението на предлозите със и на играе същата роля, каквато има повторението на "comme" в оригинала.

П. Симов вярно е схванал смисъла на предпоследния стих от оригинала и съвсем уместно предава "comme" с "например": "Например мускус гъст и амбра, и тамян...", като подсилва изреждането с повторение на съчинителния съюз "и". Възражение буди преводът на третия стих от втората строфа — "просторна широта от нощ и светлина" не е верен превод на "Vastes comme la nuit et comme la clarté."

К. Кадийски използва три пъти сравнителната конструкция прилагателно + като + съществително /"без край като нощта и като светлината; зелен като трева/. Той намира сполучлив езиков израз, за да подчертае съотношението между съпоставените във втората строфа действия /както... тъй/:

И както сливат се, все по-далеч от тук,
в един неясен и дълбок ехтеж ехата —
без край като нощта и като светлината —
тъй съответстват си и мирис, цвят и звук.

Тук заслужава да бъде отбелязано сполучливото повторение "ехтеж — ехата" и неуместното вмъкване на съюза "и" пред "мирис". Вместо да използва сравнителната конструкция, Кадийски също прибегва до сравнителната степен на прилагателното /"по-свеж от детска плът"/, към която вече изказахме своите резерви.

От гледна точка на възпроизвеждането на сравнителните конструкции и на повторенията версията на Ив. Иванов може да се смята за значително преводаческо постижение — седем пъти е употребена сравнителната конструкция с "като" и един път съотносителната "и както... тъй". Вместо обстоен коментар предпочитаме да цитираме целия превод:

Природата е храм, где стълпове красиви
говорят със слова без ясен смисъл свой;
Човек минава там край символи безброй,
Които с топъл взор го гледат като живи.

И както екове взаимно се проникват
В една единствена мъглява светлина,
Просторна като нощ и като светлина,
Тъй багри, мириси и звуци си откликват.

Знам мирис не един, свеж като детска плът,
Като обоя мек, зелен като тревата;
И не един, богат, тържествен, но без път —

Мускуса, смирната, тамяна и смолата —
Които, с дъх като безкрайните неща,
Упойват чувствата, възнасят мисълта.

И все пак не можем да не се спрем на някои особености на този превод. Интересен е случаят с III и IV стих на първата строфа, където метафората е развита в сравнение, което е непряко доказателство за тяхното родство:

Des forêts de symboles
Qui l'observent avec des regards familiers
Символи безброй,
които с топъл взор го гледат като живи.

Прибягването до това сравнение се мотивира също от метафората "de vivants piliers" в първия стих. Ще отбележим още, че сравнителната конструкция "като обоя мек" е по схемата "като + съществително + прилагателно", която се явява видоизменение на модела Прилагателно + като + съществително. Това се е наложило по метрични съображения — заради стъпката.

Преводът на Ив. Иванов, естествено, не е безупречен. Вече стана дума за не особено сполучливата инверсия в стиха "Говорят със слова без ясен смисъл свой" /тук ще отбележим и прекомерната честота на звука "с" — 8 пъти в 6 последователни думи — което не е в полза на благозвучието. Ще обърнем внимание и на римния пълнеж "без път" /заради "плът"/, с който Ив. Иванов е искал да предаде "согготрус", но "без път" според нас няма значението на "безпътен" или "разпътен".

За практиката на превода, пък и за теорията на междуезиковите трансформации, е важно да се систематизират различните начини превеждане на френската сравнителна конструкция на български език. Систематизацията, която предлагаме, е само примерна — въз основа на ограничения материал, с който разполагаме.

1. Adj.+comme+Non – Прил. + като + Същ.
Verts comme les prairies – Зелен като тревата
2. Ainsi que – като:
Chaque fleur s'évapore ainsi qu'un encensoir
Като кадилници цветята полюлява...
3. Adj.+comme+Non – С + Същ₁ + на /като/ + Същ₂
Frais comme des chairs d'enfants - със чар на детска плът
Verts comme les prairies - със цвят като морава.
4. Comme – както... тъй
Comme de longs échos qui de loin se confondent...
Les parfums, les couleurs et les sons se répondent.
И както сливат се все по-далеч от тук
в един неясен и дълбок ехтеж ехата —
тъй съответстват си и мирис, цвят и звук.
5. Comme – например /при изброяване/:
Comme l'ambre, le musc, le benjoin et l'encens...
Например мускус гъст, и амбра, и тамян...
6. Comme - също
Qui comme eux sont frileux et comme eux sédentaires
Зиморничави също и също домоседи.
7. Comme – приличам на:
Който много им приличат по това,
че търсят топлина и че са домоседи.
8. Comme – обособена част или приложение:
Et le ver rongera ta peau comme un remords
И черви — късни угризения — телото ти ще загризят.

Последният начин на предаване на сравнителната конструкция е интересен със своята лаконичност и често се среща в българските преводи.

Ето още два примера:

Ce qu'il faut à ce coeur profond comme un abîme

Това, което дири сърце ми — жадна бездна —

/Бодлер, "Идеарът", прев. Г. Михайлов/

Je trône dans l'azur comme un sphinx incompris.

Царувам — сфинкс отвергнат — в лазура на безкрая.

/Бодлер, "Красотата", прев. К. Кадийски/

I. ПРИЛОЖЕНИЕТО КАТО ИМПЛИЦИТНО СРАВНЕНИЕ

Току-що посочихме примери, при които френската сравнителна конструкция се предава на български език с приложение. Трябва да се подчертае, че приложението, като особена част на изречението, има важно значение за стихотворната реч. То често служи да установи едно съответствие /подобно на сравненията/ и в семантичен план може да се разглежда като повторение — повторно назоваване на лице или на предмет, но с друго име. В ритмичен аспект се постига забавяне на потока на речта, количеството се превръща в качество, получава се по-голямо насищане на образа. Пример за съчетано използване на синтактични повторения и на приложение намираме в стихотворението на Бодлер "Идеалът". Ще го цитираме изцяло, тъй като всяка строфа има случаи на приложение:

Ce ne seront jamais ces beautés de vignettes,

Produits avariés, nés d'un siècle vaurien,

Ces pieds à brodequins, ces doigts à castagnettes,

Qui sauront satisfaire un coeur comme le mien.

Je laisse à Gavarne, **poète des chloroses,**

Son troupeau gazouillant de beautés d'hôpital,

Car je ne puis trouver parmi ces pâles roses,

Une fleur qui ressemble à mon rouge idéal.

Ce qu'il faut à ce coeur profond comme un abîme,

C'est vous, **Lady Machbeth, âme puissante au crime,**

Rêve d'Eschyle éclos au climat des autans;

Ou bien toi, grande Nuit, fille de Michel-Ange,

Qui tords paisiblement danc une pose étrange

Tes appâts façonnés aux bouches des Titans!

Приложенията в този сонет се явяват като доста релефни поетически фигури и нашите преводачи са се съобразили с тази особеност на оригинала. Те са далече от синтактическия буквализъм. Така например, К. Кадийски не е запазил двете приложения съответно в първата и във втората строфа. "Produits avariés" е преведено с "прояден плод", но в едно съвсем самостоятелно изречение, а "poète des chlogoses" е предадено като обособена част: "жлорозите възпял". В замяна на това, в тристицията синтактичните конструкции са много близки до оригиналните, а на места преводачът е придал дори по-голям динамизъм на изказа /с повторението на местоимението "ти", с възклицанието "О, дух могъщ в смъртта", с обособените съгласувани и несъгласувани определения в последното тристишие, които отговарят на относително изречение в оригинала/:

Това, което от сърцето прави бездна,
сте Вие, Лейди Макбет, о, дух могъщ в смъртта,
Есхилов блян, цъфтящ сред буря в нощ беззвездна;

Или ти, Нощ велика, ти, рожба на страстта
на Микеланджело — зовяща, с форми странни
и с чар, изваян за устата на Титани.

Съвсем очевидна е разликата между разгърнатото описание на поетическия образ чрез епитети и чрез относителни изречения /при които характеристиките се прибавят една към друга в хоризонтален план/ и използването на приложения и на обособени части, чрез които качеството сякаш се наслаждава, за да насити контурите на образа. Оттук идва и разликата в ритъма — по-бавен в описателния текст и по-динамичен при използване на приложения и повторения. Това особено добре изпъква при сравняването на първата строфа от оригинала с превода на Кадийски:

Не, нито хубостта на модните винетки —
в покварата си ражда прояден плод векът! —
нито ботинките на младите кокетки,
ни кастанети мойто сърце ще уголят.

У Кадийски също има повторения: не - нито - нито - ни, но това е повторение на един съюз, който е комбинаторен вариант на "и" в отрицателно изречение, т. е. чрез това повторение се прибавят нови елементи, получава се едно изреждане, читателят остава с впечатлението, че "модните винетки", "ботинките на младите кокетки", "кастанетите" са различни неща, които запълват семантичното поле на модното, на светското. Впечатлението от оригинала е съвсем друго: "ces pieds à brodequins", "ces doigts à castagnettes" — това са метонимични названия на същите тези "beautés de vignettes":

характеристиките се наслагват, ритъмът се променя и ефектът е различен.

Четиристишията в превода на Г. Михайлов също имат описателен характер. Първата строфа е доста архаизирана /най-вече с последния стих/, пък и в началото синтаксисът не отговаря на съвременните норми:

О, нивга не ще бъдат красавици превзети,
скъпернически рожби на век обезличен,
с нозе в пантофки меки и пръсти в кастанети,
що би задоволили сърцето и на мен.

В тристишията Г. Михайлов е постигнат ритъм в синхрон с оригинала. Той не само е запазил всички приложения, но дори е превърнал в приложение сравнението "profond comme un abîme":

Това, което дири сърце ми — жадна бездна, —
о, то — е Леди Макбет — душа в греха железна,
и блянът на Есхил, що в древността цъфте;
или ти, Нощ велика, на Анжело дете...

Наблюденията ни показват, че съществува тясна връзка между приложенията и повторенията в семантичен план, които са отдалечени от основната дума, но подобно на приложението, служат да назоват по друг начин въпросния обект /или субект/. Вече имахме възможност по друг повод да се спрем на третата строфа на "Албатрос" от Бодлер, където за албатроса са използвани две названия: "се voyageur ailé" и "l'infirme qui volait". Но останалата част на стихотворението ни предлага още пет именни словосъчетания, чрез които Бодлер назовава албатроса: "vastes oiseux des mers", "compagnon de voyage", "roi de l'azur", "prince des nuées", "exilé sur le sol au milieu des huées".

Не образуват ли всички тези названия сборния символ на противоречивата природа на поета? А щом е така, не е ли наложително преводачът да предаде всяка една страна от неговия сложен образ? Най-неутралното название "vastes oiseaux des mers", което в оригинала е представено като приложение, не е намерило адекватна конструкция в нито един от преводите. И това се обяснява именно с факта, че то е доста общо в сравнение с другите: "по някоя от тях — от птиците безброй" /П. Симов/, "по някой албатрос от птиците над тях" /Д. Стефанов/, "Огромни албатроси моряците ловят" /К. Кадийски/, "улавят албатрос сред птиците дошли" /Ив. Иванов/.

"Indolents compagnons de voyage" е предадено от всички преводачи, с изключение на П. Симов, чрез "безгрижни пътници", като у Д. Стефанов и у Кадийски то си остава приложение, а у Ив. Иванов то влиза инверсирано в едно относително изречение /"който пътници безгрижни с глъч и врява/ съпътстват кораба"/.

"Ces rois de l'azur" е намерило адекватен израз във всички преводи с някои нюанси: "в лазура цар" /П. Симов/, "кralя на синьото небе" /Д. Стефанов/, "кralят на лазура" /К. Кадийски/ и "този волен цар" /Ив. Иванов/.

Няма да се спираме на названията на албатроса в третата строфа, защото тя беше вече анализирана. По-нататък "Le prince des nuées" е останал "принц" в три от българските преводи: "този принц небесен" /П. Симов/, "принца на ятата" /К. Кадийски/, "принца на мъглите" /Ив. Иванов/. Само Д. Стефанов, използвайки сравнение и прибъгвайки до инверсия, казва "Поетът е като на облаците княза" — един израз, който звучи по-неорганизирано в ритмично отношение, отколкото "поетът е събрат на...", както е в другите преводи.

Последният случай — "Exilé sur le sol au milieu des huées" е схванат и предаден като приложение единствено от Ив. Иванов /"Изгнаник на света, сред воя на гълпите"/. Останалите преводачи са си послужили с перифрази, на които няма да се спираме.

В заключение на раздела, посветен на повторенията в поетическия текст и на тяхното възпроизвеждане при превод, няма да се връщаме на значението на тези стилистични похвати: за художествената стойност на творбата. Ще отбележим само, че преводачът трябва да извърши предварителен задълбочен анализ на стихотворното произведение, за да открие неговите формални особености и да си изясни тяхното значение, за да може да предаде не само смисъла и поетическата образност, но и това, което се нарича "дух" на творбата и което "диша" чрез нейния ритъм.

Д. РИТЪМЪТ ВЪВ ВРЪЗКА С ТРАНСФОРМАЦИИТЕ, ЗАСЯГАЩИ ЕСТЕСТВОТО НА ФРАЗАТА.

Тук ще стане въпрос за случаи, когато от един вид фраза /разказна, въпросителна, възклицателна, отрицателна/ се минава към друг. При този вид трансформации смисълът се запазва, но промяната в естеството на фразата води до промяна на интонацията, а оттам и до промяна в ритъма. Случаите могат да бъдат различни. Ние нямаме за цел да ги представяме детайлно, тъй като явлението е съвсем лесно доловимо и достъпно за анализ. Ще се задоволим само с няколко илюстративни примера.

Стихотворението "Друга песен" от Юго започва със стиховете:

Laube naît et ta porte est close.

Ma belle, pourquoi sommeiller?

Въпросителното по форма изречение се схваща като подбудително с негативна насоченост — Pourquoi sommeiller? = Il ne faut pas sommeiller. Получила се е една сложна сплав, която има свой специфичен ритъм. Ат.

Сугарев е предпочел да тушира тази подчертана субективност, включваща въпрос, отрицание, възклицание и модалност, с неутралното:

Зората чука на вратата,
но теб съня те пази в плен.

Ритъмът е напълно променен — липсва обръщението, липсва въпросителната конструкция, получил се е чисто наративен изказ. В цялостния контекст авторовата идея е предадена вярно, но в конкретното двустипие отношението на лирическия герой е завоалирано.

При други случаи посоката на промяна е обратна — в оригинала фразата е разказна, а преводачът прибегва до възклицателно или въпросително изречение, за да подсили въздействието на стиха. Двустипието на Бодлер от стихотворението "Вампирът"

Tu n'es pas digne qu'on t'enlève
A ton esclavage maudit.

представлява едно разказно изречение в отрицателна форма. Кадийски е предпочел интерпретацията пред текстуалния превод. Той не само представя фразата под формата на въпрос, което променя нейната интонация и ритмичната ѝ конфигурация, но вмъква и глагола "тревожат", за да засили още повече субективната страна на изказа:

Защо теглата те тревожат,
щом в роб си се превърнал сам?

Понякога разликата между оригиналната и преводната фраза е чисто формална — състои се в употребата на различни по природа конструкции, които носят еднакъв емоционален заряд. Верлен започва последната строфа на стихотворението си "Il pleure dans mon coeur" с презентативната формула *c'est* /"*C'est bien la pire peine*/, а П. Симов — с въпросителното прилагателно "каква" /"*Каква най-тежка мъка...*"/, но и двете фрази имат възклицателна интонация — това е маркирано със съответния препинателен знак.

*C'est bien la pire peine
De ne savoir pourquoi
Sans amour et sans haine
Mon coeur a tant de peine!*
Каква най-тежка мъка
е да не знам защо
без обич, без разлъка
сърцето ми е в мъка!

Между другото ще отбележим, че изразът "каква най-тежка мъка" не е построен според правилата на българската граматика. Правилното е "каква по-тежка мъка", но то от своя страна ще наложи промяна във втория стих.

Възможно е, по едни или други съображения, преводачът да жертва една фраза, обикновено кратка, която интонационно изпъква на фона на останалия контекст. Компенсациите ще допълнят превода смислово, но ритмичният импулс ще бъде загубен безвъзвратно. Стихотворението на Юго "Féverie" /"Блян"/ започва с възклицание:

Oh! Laissez-moi! C'est l'heure où l'horizon qui fume
Cache un front inégal sous un cercle de brume.

У П. Симов този елемент е изпуснат и двустихието звучи съвсем описателно:

Във този час пред мен челото си закрива
самият хоризонт иззад мъглата сива...

Наистина, за компенсация, преводачът използва в първия стих на втората строфа две възклицания /"О, кой ще възкреси, о, кой ще ми покаже..."/, но това са вече размишления, те не могат да заместят първоначалното "Oh! Laissez-moi!", в което е кондензирано цялото съдържание на творбата — лирическият герой иска да бъде оставен на своя блян.

От горните примери и разсъждения се вижда, че промените в естеството на фразата засягат пряко ритъма на стиха. До такива трансформации трябва да се прибегва само в краен случай, ако все пак преводачът държи да възпроизведе оригиналния ритъм.

В заключение на нашите наблюдения върху отношението между синтаксиса и ритъма при стихотворния превод ще направим следните констатации:

1. Стихотворната творба има своя специфична синтактична структура, която е в пряка зависимост от поетическата форма и от стила на съответния автор.

2. Върху синтаксиса на стихотворния превод най-пряко се отразяват повторенията на различни равнища във вертикален и в хоризонтален план и техните разновидности /приложения, обособени части, сравнения и пр./.

3. Българските преводи на поезията на Юго, Бодлер и Верлен не само възпроизвеждат в значителна степен основните ритмични особености на оригиналите, но успяват да отразят и това, което е специфично за съответния автор /повторенията — за Юго, сравнителните конструкции — за Бодлер/.

4. От гледна точка на практиката на стихотворния превод е необходимо да се изтъкне, че подготовката за превод на едно поетично произведение предполага задълбочено проучване на неговите формални особености в съответствие с изискванията на литературното течение, към което принадлежи авторът. Това ще позволи на преводача да съхрани главното и специфичното и, ако е наложително, да жертва само някои второстепенни елементи.

БИБЛИОГРАФИЯ НА КИРИЛИЦА:

1. Бархударов, Л. С., Некоторые проблемы перевода английской поэзии на русский язык, Тетради переводчика, 21, Москва, 1984.
2. Гачечиладзе, Г., Литературная Грузия, 1864, № 7.
3. Ледовская, Т. А., Маулер, Ф. И., Некоторые способы достижения эквилинеарности в поэтической строке, Тетради переводчика, 18, Москва, 1981 г.
4. Стефанов, Хр., Поетическа азбука, Изд. Отечество, София, 1987 г.
5. Эткин, Е., Поэтический перевод в истории русской литературы, Мастерство русского стихотворного перевода, Ленинград, 1968.

BIBLIOGRAPHIE FRANÇAISE

1. Cohen, J., Structure du langage poétique, Flammarion, 1966.
2. Cornulier, B. de, Théorie du vers, Editions du Seuil, Paris, 1982.
3. Deloffre, F., Stylistique et poétique françaises, Paris, 1974.
4. Etkind, E., Un art en crise, L'âge d'Homme, Lausanne, 1982.
5. Gauthier, M., Système euphonique et rythmique du vers français, Paris, 1974.
6. Guiraud, P., La syntaxe du français, Paris, P.U.F., 1962.
7. Jaffré, J., Le vers et le poème, Nathan, 1984.
8. Kies, A., Etudes Baudelairiennes, Louvain-Paris, 1967.
9. Le Dú, A., Les rythmes dans l'alexandrin de V. Hudo de 1815 à 1856, Paris, 1929.
10. Martinon, P., Dictionnaire des rimes françaises, Larousse, 1962.
11. Molino, J., Sur le parallélisme morpho-syntaxique, Langue française, 49, Paris, 1981.
12. Noulet, E., Le ton poétique, José Corti, 1971.
13. Trannoy, A. I., La musique des vers, Paris, 1929.

BIBLIOGRAPHIE DES OEUVRES POETIQUES ORIGINALES

1. Hugo, V., Les Contemplations, Bordas, Paris, 1968.
2. Hugo, V., Les chants du crépuscule, Paris, Edition Ne varietur.
3. Hugo, V., Les feuilles d'automne; Les Orientales, Le livre de poche, 1964.
4. Hugo, V., La légende des siècles, Classiques Garnier, 1962.
5. Hugo, V., Les Châtiments, Paris, Gallimard, 1964.
6. Hugo, V., Odes et Ballades, Paris, Librairie Charpentier et Fasquelle.
7. Hugo, V., Poésies. Théâtre, Moscou, Radouga, 1986.
8. Baudelaire, Ch., Les Fleurs du Mal, Paris, Didier, 1961.
9. Verlaine, P., Poèmes saturniens, suivis de Fêtes galantes, Le Livre de poche, 1961.

БИБЛИОГРАФИЯ НА БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕВОДИ

I. КНИГИ

1. Юго, В., Избрани произведения, т. V, Н.К., София, 1967 г.
2. Юго, В., Избрани творби, Н.К. София, 1984 г.
3. Юго, В., Избрани творби в 8 тома, т. 7, Н.К., С., 1990 г.
4. Юго, В., Лирика, Превод П. Симов, Н.К., 1962 г.
5. Михайлов, Г., Български преводачи, Н.К., София, 1976 г.
6. Френска поезия, Подбрал и превел от френски П. Симов, Н.К., София, 1978 г.
7. Бодлер, Ш., Цветя на злото, Малки поеми в проза, Превел от френски К. Кадийски, Н. К., София, 1984 г.
8. Верлен, П., Нежни бури, Подбор и превод от френски К. Кадийски, Н.К., София, 1984 г.
9. Христоматия по западноевропейска литература, Изд. на ВТУ "Кирил и Методий", В. Търново, 1985.

II. ПЕРИОДИКА

От В. Юго

1. На една барикада, Септември, 1952, бр. 2.
2. Недейте нивга хули, В пещерата на съкровищата, Антология, София, 1935 г.
3. ОСЕА О ОХ, Наш живот, кн. 7 и 8 1901 г.
4. Съвестта, Наш живот, кн. 7 и 8, 1901 г.

От Шарл Бодлер

1. Албатрос, Вестник на жената, 1921 г. бр. 3.
2. Албатрос, Панорама, 19.
3. Съответствия, Лит. глас, 1938 г., бр. 413.
4. Съответствия, Панорама, 19.
5. Човекът и морето, Простори, 1978, кн. 2.

От Пол Верлен

1. Вали във моето сърце, Септември, 1981, кн. 6, с. 120.
2. Ръми над градът, Литературен глас, 1938, бр. 413.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Стефанов, Хр., Поетическа азбука, с. 48.
- ² Jaffrè, J., Le vers et le poète, p. 67.
- ³ V. de Cornulier, Théorie du vers, p. 97-98.
- ⁴ Ледовская, Т. А., Маулер, Ф. И., Некоторые способы достижения эквилинеарности, с. 26-27.
- ⁵ Ледовская, Т. А., Маулер, Ф. И., Некоторые способы..., с. 28.
- ⁶ Бархударов, Л. С., Некоторые проблемы перевода английской

- позии на руский язык, с. 47-48.
- 7 Г а ч е ч и л а д з е, Г., Литературная Грузия, 1964, № 7, с. 72.
 - 8 J a f f r è, J., Le vers et le poème, p. 21-23.
 - 9 J a f f r é, J., Le vers et le poème, p. 67.
 - 10 Э т к и н д, Е., Пoesия и перевод, с. 269.
 - 11 G a u t i e r, M., Système euphonique et rythmique du vers français, Paris, p. 93
 - 12 M a r t i n o n, Ph., Dictionnaire des rimes, p. 67.
 - 13 Ibid., p. 64.
 - 14 Ibid., p. 65.
 - 15 E t k i n d, E., Un art en crise, p. 63.
 - 16 C o h e n, J., Structure du langage poétique, p. 178-180.
 - 17 G u i r a u d, P., La syntaxe du français, p. 111.
 - 18 N o u l e t, E., Le ton poétique, José Corti, 1971, p. 51.
 - 19 L e D û, A., Les rythmes dans l'alexandrin de V. Hugo de 1815 à 1856, p. 87-90.
 - 20 L e D û, A., Les rythmes dans l'alexandrin de V. Hugo, p. 39.
 - 21 Ibid; p. 71.
 - 22 T r a n n o y, A. J., La musique des vers, p. 190.
 - 23 L e D û, A., op. cit. p. 34.
 - 24 D e l o f f r e, F., Stylistique et poétique françaises, p. 182.
 - 25 K i e s, A., Etudes Baudelairiennes, 1967, p. 100.
 - 26 M o l i n o, J., Sur le parallélisme morpho-syntaxique, p. 77-91.
 - 27 L e D û, A., Les rythmes dans l'alexandrin de V. Hugo, p. 192.
 - 28 M o l i n o, J., Sur le parallélisme morpho-syntaxique, p. 77.
 - 29 Ibid. p. 79-86.
 - 30 С т е ф а н о в, Хр., Поетическа азбука, с. 53.

**SYNTACTICAL PROBLEMS OF THE RHYTHM
IN THE POETICAL TRANSLATION**

Paissi Hristov
/Summary/

Questions, connected with the poetical syntax, are of peculiar importance for the theory of the metrical translation. Research and analysis on materials by Hugo, Baudelaire and Verlaine, have been made of such syntactical phenomena as inversion, repetition, simile and transformation which affect the nature of the phrase on rhythmical characteristics of the works. It has been concluded that the Bulgarian translation of the researched French extracts do not only produce, to some extent the essential rhythmical peculiarities of the originals but also succeed in reflecting that which is specific for the appropriate author: repetition for Hugo, simile construction for Baudelaire, enjambment for Verlaine.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РИТМА ПРИ СТИХОТВОРНОМ ПЕРЕВОДЕ

Паисий Христов
/Резюме/

Вопросы поэтического синтаксиса имеют особенно важное значение для теории стихотворного перевода. На материале произведений В. Гюго, Ш. Бодлера и П. Верлена в оригинале и в переводе на болгарский язык исследовано влияние таких синтаксических явлений как инверсия, повторения, сравнения и трансформации, которые затрагивают саму сущность фразы, на ритмическую характеристику произведения. Мы приходим к констатации, что болгарские версии исследованных французских образцов не только воспроизводят в значительной степени основные ритмические особенности оригинала, но и отражают то, что специфично для определенного автора: повторения — для Гюго, сравнительные конструкции — для Бодлера, анжамбманы — для Верлена.

СИНТАКТИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА РИТЪМА ПРИ СТИХОТВОРНИЯ ПРЕВОД

Паисий Христов
/Резюме/

Въпросите на поетическия синтаксис имат особено важно значение за теорията на стихотворния превод. Върху материал от творби на В. Юго, Ш. Бодлер и П. Верлен в оригинал и в превод на български език е изследвано въздействието на такива синтактични явления като инверсията, повторенията, сравненията и трансформациите, засягащи естеството на фразата, върху ритмичната характеристика на произведението. Стига се до констатацията, че българските версии на проучените френски образци не само възпроизвеждат в значителна степен основните ритмични особености на оригиналите, но успяват да отразят и това, което е специфично за съответния автор: повторенията — за Юго, сравнителните конструкции — за Бодлер, анжамбманите — за Верлен.

Трудове на Великотърновския университет
"Св. св. Кирил и Методий"
Филологически факултет
Книга 2. Езикознание
Том 28, 1992

Българска, първо издание

Редактор *Лъчезар Георгиев*
Технически редактор *Милен Бонев*
Коректор *Любка Стоичкова*

ISSN 0204 — 6369

Формат 60x90/16
Печатни коли 13,75
Тираж 250

Цена 50 лв.

Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий"
Предпечатна подготовка — Издателство • ПИК • Велико Търново
Печатница на университетското издателство

5077
ISSN 0204 - 6369

+

Цена 50 лева